

ФОНДАЦИЈА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ“
ДОСИЈЕ СТУДИО

ДОСИЈЕ
СТУДИО

ФОНДАЦИЈА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”
ПРВИХ ДВАНАЕСТ ГОДИНА
(2000–2012)
Приредио
Јовица Тркуља

Издавачи

Фондација „Миодраг Јовичић”
Досије студио

За издаваче

Проф. др Јовица Тркуља, председник Управног одбора Фондације
Мирко Милићевић, директор

Рецензенти

Проф. др Момир Милојевић
Проф. др Ратко Марковић

Лектура и коректура

Биљана Цукавац

Дизајн корица

Павле Боровац

Припрема и штампа

Досије студио, Београд

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-6047-124-8

Књига је резултат рада на пројекту бр. 179059 под називом „Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије“, који се ради на Правном факултету Универзитета у Београду уз подршку Министарство просвете и науке Републике Србије.

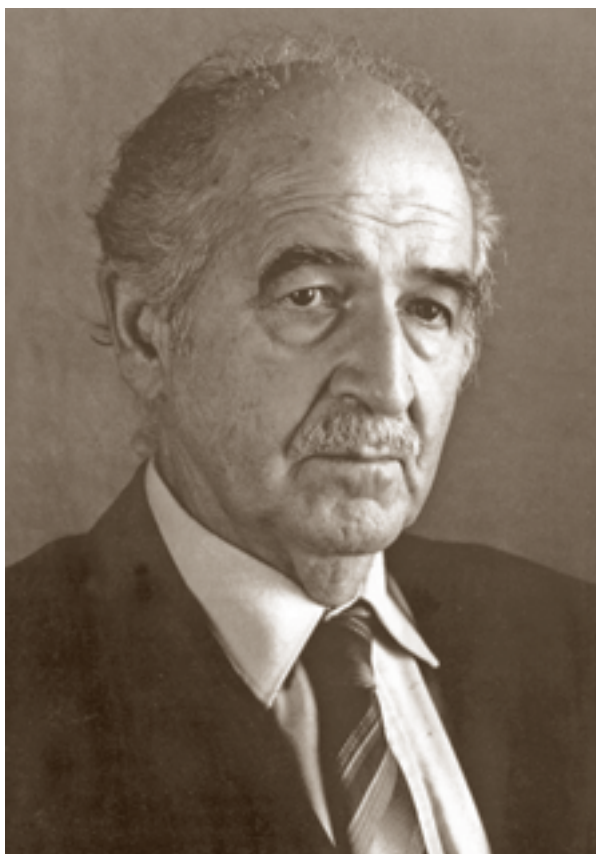
© Фондација „Миодраг Јовичић”, Београд, 2013.

ФОНДАЦИЈА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”

ПРВИХ ДВАНАЕСТ ГОДИНА
(2000–2012)

Приредио
Јовица Тркуља

БЕОГРАД • 2013

Миодраг Д. Јовичић
(1925–1999)

САДРЖАЈ

УВОД

<i>Јовица Тркуља</i> Фондација „Миодраг Јовичић”	11
<i>Војислав Сџановчић</i> Мисија Фонда „Миодраг Јовичић”	30

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2001. ГОДИНУ

Предлог жирија	39
Уручење награде	41
<i>Косџа Чавошки</i> О природи, смислу и сврси устава	42

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2002. ГОДИНУ

Предлог жирија	53
Уручење награде	55
<i>Сџеван Врачар</i> Јовичићево служење истини и своме народу.	56

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2003. ГОДИНУ

Предлог жирија	65
Уручење награде	68
<i>Данило Басџа</i> Споне са Миодрагом Јовичићем	69

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2004. ГОДИНУ

Предлог жирија	75
Уручење награде	77
<i>Војислав Сџановчић</i> Два схватања легалитета	78

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2005. ГОДИНУ

Предлог жирија	97
Уручење награде	99
<i>Павле Николић</i>	
Улога уставног судства у систему правне државе	100

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2006. ГОДИНУ

Предлог жирија	109
Уручење награде	112
<i>Вучина Васовић</i>	
Глобализација и демократија	113

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2007. ГОДИНУ

Предлог жирија	121
Уручење награде	127
<i>Маријана Пајванчић</i>	
Процедура као инструмент уставне државе	128

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2008. ГОДИНУ

Предлог жирија	139
Уручење награде	145
<i>Лидија Басија Флајнер</i>	
Конституционализам и глобализација	146

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2009. ГОДИНУ

Предлог жирија	155
Уручење награде	157
<i>Будимир Кошутинић</i>	
Европеизација речи устав и њене противречности	158

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2010. ГОДИНУ

Предлог жирија	179
Уручење награде	182
<i>Драјкољуб Пойовић</i>	
Правна питања у Проклећој авлији	184

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2011. ГОДИНУ

Предлог жирија	199
<i>Милан Подунавац</i>	
Страх и храброст у политици	204

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ ЗА 2012. ГОДИНУ

Предлог жирија	213
<i>Јовица Тркуља</i>	
Просветитељска мисија Миодрага Јовичића	219

IN MEMORIAM

Сећање на професора Стевана Врачара (Будимир Кошутић)	239
---	-----

ПРИЛОЗИ

Статут Фондације „Миодраг Јовичић”	245
Из фото-документације Фондације „Миодраг Јовичић”	255
Индекс имена	268

* * *

ДВД – видео-снимци уручивања награде Фондације „Миодраг Јовичић”
(2001–2012)

УВОД

ФОНДАЦИЈА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”

Шеснаестог октобра 1999. године, заувек нас је напустио академик Миодраг Јовичић. Отишао је један од најугледнијих српских правника у области теорије државе и уставног права, професор Правног факултета у Новом Саду, конституционалиста светског реномеа, члан САНУ, главни уредник *Архива за правне и друштвене науке* и Библиотеке „Политика и друштво”, председник Југословенског удружења за уставно право.

Две године касније, основан је Фонд „Миодраг Јовичић” са циљем да сачува успомену на његову личност и дело, и да допринесе унапређивању научних области којима се бавио.

1. Разлози за оснивање Фондације „Миодраг Јовичић”

Миодраг Јовичић је рођен 7. јануара 1925. године у Јагодини. На Правном факултету у Београду дипломирао је 1958. и докторирао 1965. године. Од 1956. до 1977. године радио је у Институту за упоредно право у Београду, а од 1977. до пензионисања 1985. био је професор на новоградском Правном факултету за предмет Савремени политички системи. Изабран је 1985. за дописног члана САНУ, а за редовног 1994. године.

Јовичић је свој научни рад усредредио првенствено на области уставног права, теорије државе и права и политичких система. Био је члан више домаћих и међународних научних удружења и организација, главни уредник часописа *Архив за правне и друштвене науке*, организатор више научних скупова и уредник зборника са тих скупова. Објавио је преко 400 радова, од чега двадесетак монографија и књига.

У свом научноистраживачком раду, академик Јовичић је дуго проучавао организацију власти на разним нивоима, од општине до државе, као и кључна питања уставног права и политичког система.

У првом периоду, од 1962. до средине осамдесетих, Јовичић се тим проблемима бавио на теоријско-компаративном нивоу, стављајући тежиште на упоредноправна истраживања. Тако су настале његове теоријско-компаративне студије: *Савремена локална самоуправа у свету*

(1962), *Систем локалне самоуправе у Енглеској, Шведској и Швајцарској* (1963), *Одговорности носилаца јавних функција* (1968), *Референдум* (1957), *Омбудсман – чувар законитости и права грађана* (1969), *О уставу – теоријско-компаративна студија* (1977), *Закон и законитости* (1973), *Савремени федерализам – ујореднојравна студија* (1977), *Савремени политички системи* (1981), *Велики уставни системи* (1984. године).

У другом периоду, од средине осамдесетих до краја деведесетих година, Јовичић је своја истраживања све више усмеравао на конкретно-историјски ниво, а његову пажњу су посебно заокупљали проблеми организације власти и функционисања југословенске федерације. Слабости федералног уређења по Уставу СФРЈ из 1974. године постале су предмет Јовичићевог критичког преиспитивања и трагања за бољим решењима тадашње југословенске вишенационалне заједнице: *Пути и страници југословенске уставности* (1988), *Државности федералних јединица* (1992), *Лексикон српске уставности – 1804–1918* (1999).

У трећем периоду, од 1991. до 1999. године, када је заједница југословенских народа доживела кризу а држава СФРЈ агонију и слом, Јовичић је у том драматичном и за српски народ судбоносном времену настојао да умири своју научну и патриотску савест тражењем бољих решења. Резултат тих настојања јесу студије: *Куда идеш Србијо?* (1995), *Регионална држава – уставнојравна студија* (1996), *Слободан Јовановић – илустрирана монографија* (1998), *Косово – историјско-јравна студија* (2000. године).

Професор Јовичић је, поред научне, обављао својеврсну просветитељску мисију у Србији у најширем смислу те речи: упознавање с најважнијим достигнућима савремене правно-политичке мисли, оснивање и уређивање библиотека и часописа, организовање научних симпозијума и расправа, извлачење из заборав наших знаменитих правно-политичких писаца и њихових дела, учешће на јавним трибинама и дискусијама, богата и разноврсна публицистичка делатност.

Бројна дела и активности Миодрага Јовичића потврђују да су наука и научни рад били његово најдубље опредељење и истински позив, којима чак ни ратна збивања, укључив и нестанак државе у којој је живео и делао, нису могли наудити а неколико их спречити. Заиста ретка посвећеност науци увек и свагде.

Миодраг Јовичић представља једно од најзначајнијих имена српске правно-политичке мисли XX века. Јовичић је јак и настављач дела Слободана Јовановића и вредности које је он утемељио у српској култури. У широком распону јавноправних тема којима се бавио, својим изузетним знањем, истанчаним сензибилитетом и језиком, настојао је да афирмише у Србији модерну парламентарну демократију, правну државу и владавину права. Расправе Миодрага Јовичића носе обележје објективности, принципијелности и индивидуализма. Краси их еле-

гантан стил, јасан и прецизан језик. Својим радовима дао је изузетан допринос теорији упоредног права и примени упоредног метода у правним и политичким наукама. Јовичићева дела стога завређују да постану предмет непрекидног проучавања и критичког преиспитивања, да буду узор и подстицај будућим нараштајима.

2. Оснивање и циљеви Фондације

Колеге, пријатељи и поштоваоци академика и дела Миодрага Јовичића одлучили су 2000. године да оснују фондацију са тим именом која би се старала о очувању и неговању успомене на академика Јовичића и радила на унапређивању изучавања научних области којима се бавио. У складу са тадашњим прописима, основан је Фонд „Миодраг Јовичић”.¹ Десет година касније, у складу са новим Законом о задужбинама и фондацијама (члан 68 став 1) Фонд „Миодраг Јовичић”, наставља са радом као Фондација „Миодраг Јовичић”.²

Највећу заслугу за остваривање те идеје има госпођа Славка Јовичић, Миодрагова сестра, која је уложила почетна средства из којих се сваке године додељује награда у износу од 2000 швајцарских франака. Захваљујући несебичној сестринској љубави и подршци, основан је Фонд „Миодраг Јовичић”.

Фондација је недобитна, невладина организација оформљена на неодређено време ради добродошног остваривања циљева од опште користи и значаја: очување и неговање успомене на академика, професора др Миодрага Јовичића; унапређивање изучавања научних области којима се покојни Миодраг Јовичић бавио за живота, и то првенствено уставног права и политичког система; објављује књиге и друге публикације; организује конференције, јавне трибине, округле столове, семинаре и друге облике научног и стручног образовања.³

У првом реду, један од циљева Фондације остварује се додељивањем годишње награде за објављене научне радове на српском или страним језицима оним научницима који су својим радом и објављеним делима показали озбиљно интересовање и способности за истраживања у научним областима којима се академик професор Миодраг Јовичић бавио.

Оснивањем Фонда „Миодраг Јовичић”, учињен је први покушај у одуживању дуга који српско правништво има према свом великом пи-

1 Одлука о оснивању Фонда „Миодраг Јовичић” оверена је пред Првим општинским судом у Београду на дан 13. децембра 2002. године, под бројем I/1 Ов. бр. 16429/02.

2 Агенција за привредне регистре донела је Решење бр. БЗФ 236/2012 од 26. марта 2012. године којим се Фондација „Миодраг Јовичић” уписује у Регистар задужбина и фондација.

3 Статут Фондације „Миодраг Јовичић” члан 5.

сцу. Дуг је огроман и тешко га је одужити, јер је Јовичићево дело дуго било скрајнуто и недовољно познато стручној и широј јавности. За разлику од Стерије, Слободана Јовановића, Живојина Перића и других нестора српског правништва који су живели у времену када је „тако велика тражња правника, да се и не помишља да је народу, поред правног образовања, потребно још какво” (С. Јовановић) – Јовичић је живео у периоду сумрака права у којем је „педаљ власти моћнији од километра права”. Било је то доба у којем су неприкосновени ауторитети правне науке извржавани подсмеху, стављани под сумњу и одбацивани у име права као оруђа у руци владајуће класе.

Живећи у том сумраку права, Јовичић је својим принципијелним и свестраним ангажманом проносио бакљу слободне научне мисли Србијом. Обављао је својеврсну просветитељску мисију у српском народу.

За живота, Миша Јовичић је своје колеге, сараднике и пријатеље често окупљао у Институту за упоредно право, на правним факултетима у Новом Саду и Београду, у Српској академији наука. После његове смрти, ту улогу је преузео Фонд, сада Фондација која носи његово часно име и која тежи да окупи, али да и даље окупља колеге, пријатеље и поштоваоце Миодрага Јовичића, те да унапреди изучавање области којима се Јовичић бавио.

3. Органи Фондације

Органе Фондације чине управни одбор и управитељ. Управни одбор од пет чланова управља Фондацијом и у том смислу: доноси Статут Фондације и измене и допуне Статута, именује и разрешава дужности управитеља, бира председника Управног одбора Фондације, именује чланове Управног одбора Фондације у следећем мандату, доноси опште акте Фондације, доноси финансијски план и завршни рачун, одлучује о начину коришћења имовине Фондације, стара се о јавности рада, доноси пословник о свом раду, доноси пословник о раду жирија за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић”, именује жири за доделу награде, доноси одлуку о додељивању награде Фондације „Миодраг Јовичић”, обавља и друге послове у складу са законом, Одлуком о оснивању и Статутом⁴.

У периоду од 2001. до 2012. године чланови Управног одбора Фонда били су: Славка Јовичић, Угљеша Крстић, академици Војислав Становчић, Коста Чавошки и Данило Баста, доктор Ђурица Крстић, затим, Слободан Б. Марковић и професори др Јовица Тркуља и др Миодраг Јовановић.

4 *Истио*, члан 16.

Председници Управног одбора Фонда су били Угљеша Крстић (2001–2004), академик Војислав Становчић (2004–2008), др Ђурица Крстић (2009–2011), и Фондације професор др Јовица Тркуља (2012).

Управитељ Фондације је задужен да заступа Фондацију и одговара за законитост рада Фондације, води послове Фондације сагласно одлукама Управног одбора Фондације, подноси Управном одбору Фондације предлог финансијског плана и завршног рачуна, обавља и друге послове у складу са Статутом Фондације али и у складу са законом. Управитељ Фонда од 2001. до 2011. године била је госпођа Славка Јовичић, а од 2012. године управитељ Фондације је госпођа Данка Јовановић.

Статутом Фондације предвиђено је да се награда Фондације „Миодраг Јовичић” додељује по правилу једном годишње. Одлуку о награди доноси Управни одбор Фондације. Управни одбор Фондације на почетку сваке календарске године, а најдоцније до 31. марта текуће године, именује жири од три члана за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић” и одређује висину награде. Жири свој предлог за доделу награде Фондације доставља Управном одбору Фондације најдоцније до 1. септембра текуће године, а Управни одбор доноси одлуку о додељивању награде најдоцније до 25. септембра текуће године. Награда се уручује на дан смрти Миодрага Јовичића – 16. октобра.⁵

У периоду од 2001. до 2012. године чланови жирија били су: Угљеша Крстић, академици Војислав Становчић, Коста Чавошки, Данило Баста; др Ђурица Крстић и професори др Павле Николић, др Вучина Васовић, др Маријана Пајванчић, др Лидија Баста Флајнер, др Будимир Кошутић, др Драгољуб Поповић, др Јовица Тркуља и др Миодраг Јовановић.

4. Добитници награде Фондације (2001–2012)

Управни одбор и жири Фондације настојали су у протеклом периоду да остваре прво циљеве Фонда потом и Фондације и, посебно, да награда буде додељена истакнутим научницима који су остварили врхунске резултате у областима уставног права и политичких система. Награда која се састоји од дипломе и новчаног дела од 2000 швајцарских франака уручивана је свечано на Правном факултету Универзитета у Београду у присуству пријатеља, рођака, колега и сарадника Миодрага Јовичића из САНУ, Института за упоредно право, Правног факултета Универзитета у Београду и Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Библиотеке „Политика и друштво”, као и у присуству бројних студената и представника медија. Том приликом, добитници награде су држали беседу на тему коју су сами одредили а која је у вези са научним областима којима се бавио Миодраг Јовичић.

5 Исто, члан 9, 10 и 11.

Треба посебно истаћи да су се Управни одбор и жири Фондације трудили да награда припадне истакнутим ствараоцима који су остварили врхунске резултате у областима уставног права и политичког система, али и који чувају морални интегритет и интелектуалну честитост по угледу на Миодрага Јовичића. Научна делатност и истина, сматрао је Јовичић, одувек су биле не само научна и филозофска него и морална и људска вредност.

Првих дванаест добитника награде Фондације „Миодраг Јовичић” биће поменуто овом приликом и биће наведени главни разлози из образложења жирија да се награда додели управо тим интелектуалним посленицима.

Први пут награда Фонда је додељена 2001. године др Кости Чавошком, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду. Професор Чавошки је дипломирао и докторирао на београдском Правном факултету. Дело и делатност Косте Чавошког не могу се свести на једну димензију; вишеструки су и многолики. Тематски распон више од двадесет књига, које је до сада објавио веома је широк. Чавошки се подједнако успешно огледао у теорији државе и права, теорији демократије, уставној теорији, политичкој и правној филозофији, парламентарној хроници, као и публицистици усредсређеној на српске националне проблеме. Разноврстан и необично плодан писац, Чавошки се у свим тим областима руководио идејом слободе и вредношћу правде. У космосу политике, на тлу човекове политичке егзистенције, Чавошки је особиту пажњу поклатио истраживању онога што спутава слободу и спречава правду.

Коста Чавошки је подједнако ревностан у теорији, и у практичној политици и свакодневном ангажману. Имао је и још има храбрости и одважности да говори и пише о ономе преко чега други прелазе ћутке. Али, тај говор и то писање, чак и кад су јетки и кад понекад имају једнострану перспективу, никада нису лишени напора да се изнесу чврсти аргументи и јака образложења. Данас, на нашој јавној сцени, једва да постоји неко ко, као Коста Чавошки, делује с толико одважности и критичности, с толико упорства и истрајности. НепокOLEБљив је скоротеча и непоткупљив приврженик слободарске јавне свести и савести, спреман да се за њена начела, не без личног ризика, залаже свагда и свугде. У теорији, али и у пракси, поље политике и политичког делања Чавошки не види одвојене од морала и честитости, од бриге за добробит земље и народа. Професор Чавошки притом зна с коликом је ценом, данас и овде, повезано доследно заступање таквог става и таквог уверења.

И као професор, научник и као јавни делатник, Чавошки није без узора. Чини се, да се највећма креће стазама којима је, не само када је реч о брижљиво негованом језику и стилу, некада ишао Слободан Јо-

вановић. Поред Јовановића, Чавошки својим радом и делом упадљиво опомиње на покојног академика Миодрага Јовичића. Близкост између њих двојице почива колико на сродности, делом и истоветности, научне проблематике којом су се бавили, толико и на моралном интегритету којим су то чинили. Истина је, код обојице, не само научна и филозофска него у исти мах морална и људска вредност.⁶

Након уручења награде, академик Коста Чавошки је одржао беседу на тему: „О природи, смислу и сврси устава”.

Године 2002. награда је додељена др Стевану Врачару, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду у пензији. Дело Стевана Врачара, које свој израз има у неколиким опсежним књигама и већем броју студија и чланака, простире се на три области, међусобно различне, но ипак блиско повезане: теорију права и државе, филозофију права и методологију права. Обухваћено једним погледом, дело Стевана Врачара се показује као целина која је изграђена по унапред постављеном и затим доследно спроведеном плану. Окосницу Врачаревог научног дела, стожер и методску звезду-водиљу чини поставка о државно-правном поретку као јединственој творевини у којој су држава и право сагледани као присно (такорећи: органски) повезани, али нипошто и сасвим поистовећени. Привржен тој поставци искрено и непоколебљиво од самог почетка свога научног рада, у чему ваља видети потврду високог научног етоса, професор Врачар је био кадар да из ње – стрпљивим, ненаметљивим и упорним радом – извуче драгоцену сазнања о људском бивствовању у свету државе и права.

Стеван Врачар је један од предводника ослобађања наше државноправне науке од марксистичко-лењинистичког догматизма и партијско-идеолошких стега. Потврђује то већ његова докторска теза *Социјална садржина функције државно-правног поретка*, која је у многим погледу значила поткопавање скученог, до тада неприкосновеног, класног становишта у теорији државе и права тадашње Југославије. Врачарев учинак у дедогматизацији наше правнотеоријске мисли велик је и незаобилазан. Буде ли једнога дана писана послератна историја те мисли, тај учинак ће несумњиво бити забележен крупним словима.

Данас треба подсетити и на то да је Стеван Врачар имао одважности да у јавни и научни говор у нас – онда када то није било нимало безопасно, већ, напротив, крајње ризично – поново уведе плурализам, свакако не само као реч, до тада идеолошки проказану, потиснуту, безмало заборављену. Томе треба додати да је професор Врачар у свим крупним и преломним збивањима – као што су Студентски покрет 1968, догађаји на Правном факултету почетком седамдесетих година

⁶ Из образложења предлога жирија у саставу академик Војислав Становић, професори др Данило Баста и др Јовица Тркуља, 26. септембра 2001. године.

или слом југословенске државе почетком деведесетих година – непогрешиво заузимао усправан став, свагда на страни слободе и достојанства.⁷

Професор др Стеван Врачар је након уручења награде одржао беседу на тему: „Јовичићево sluжење истини и своме народу”.

Године 2003. награда је додељена др Данилу Басти, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду. Дипломирао је и магистрирао на Правном факултету а докторирао на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Летимичан поглед на дело и делатност Данила Басте указују на човека широког распона интересовања и ангажовања. Средишње подручје његовог научног рада у првом реду чини политичка и правна филозофија класичног немачког идеализма. На подручју правне филозофије особиту пажњу је поклонио традицији природног права и богатој филозофско-правној баштини Правног факултета у Београду. Поред тога, Баста је брижљиво пратио и бележио публикације на широком пољу друштвених наука. Превео је са немачког језика читаву библиотеку филозофских и научних дела: Канта, Фихтеа, Шелинга, Ничеа, Келзена, Шмита, Јасперса, Касирера, Фивега, Хениса и многе друге.

Надахнут слободарским, демократским и хуманистичким идејама, Баста је поштено и родољубиво настојао да у Србији афирмише право као културну творевину и вредност, а достојанство и слободу човека као највишу меру правног поретка. На тај начин, Баста се показује као достојан следбеник својих великих узора – Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Божицара С. Марковића и Михаила Ђурића, њиховог етоса интелектуалног ангажмана који у „храбрости за истину види највиши израз људског достојанства”, у „љубави према правди најјачу одредницу карактера” а у „љубави према истини највишу страст ума”.

Радови професора Басте представљају трагове једне аутентичне филозофске егзистенције која извире из потребе за истином, из отворености за њу и непоколебљиве спремности да јој се служи. У њима је Баста излазио у сусрет прешној животној потреби суочавања са изазовима нашег времена, да се трага за одговорима на пресудна питања, те да у том дубинском а не површном смислу „своје време мислима обухвати” (Хегел). Поред тога, Баста спада у малобројне правне писце који успевају да својим мислима и идејама даду прави израз, да њихов унутрашњи склад и мисаону лепоту изразе на тако јасан, срећан, елегантан и леп начин. Врхунски зналац језика, Баста је по узору на Миодрага Јовичића одлучни противник „загађивања језика” – олаке и неодговорне употребе кључних речи које имају своје значење и своје достојанство. Нажалост, те речи се код нас последњих година злоупотребљавају, с

⁷ Из образложења предлога жирија у саставу академик Војислав Становић, професори др Данило Басти и др Јовица Тркуља, 8. јула 2002. године.

пуно фраза а мало смисла, тако да су нагрђене и обесмишљене. Бастини текстови представљају драгоцен допринос враћању угледа и изгубљеног завичаја речима.

У целини посматрано, дело и делатност Данила Басте представља успешан пледоаје за одговоран, храбар и принципијелан ангажман интелектуалаца у нашем времену. Својим јавним наступима Баста је поставио својеврсни образац и меру таквог ангажмана са тежиштем на аутономној принципијелној позицији, наглашеном личном ставу и на јединству мишљења, говора и делања.⁸

Након уручења награде, професор др Данило Баста је одржао беседу на тему: „Споне са Миодрагом Јовичићем”.

Године 2004. награда је додељена академику Војиславу Становчићу, редовном професору Факултета политичких наука у пензији. Академик Становчић је један од наших најпознатијих и најпризнатијих научника и аутора у областима којима се бавио и покојни Миодраг Јовичић. Поље рада и интересовања академика Становчића веома је широко и протеже се на политичку теорију, уставно право, историју политичке мисли и сличне области. У тим „дисциплинама”, интензивно и плодно бавио се најзнатнијим истраживачким питањима попут легитимности политичке власти, људских слобода и права, демократског облика државе, односа политичких теорија и религије, ауторитета и слободе, владавине права, положаја и заштите мањина али и другим питањима. Темељит и свеобухватан у истраживачком поступку, прецизан и поуздан у излагању, уверљив и јасан у аргументовању, обазрив и одмерен у саопштавању резултата до којих је дошао, укратко: до крајњих граница савестан у свом раду, Војислав Становчић, на трагу истраживања и дела Миодрага Јовичића, може бити истински узор млађима у мукотрпном трагању за научном истином, пример оданости научном раду и привржености научном позиву.

Војислав Становчић није кабинетски тип научника, академски зачаурен и самодовољан. Становчић не преза ни од заузимања става о отвореним јавним питањима, напротив, несобично се ангажује у решавању жаришних проблема који тиште наш народ и нашу државу. И у том погледу, упадљиво је близак Миодрагу Јовичићу.⁹

Након уручења награде, академик Војислав Становчић је одржао беседу на тему: „Два смисла легалности”.

Године 2005. награда је додељена др Павлу Николићу, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду у пензији. Про-

8 Из образложења предлога жирија у саставу академик Војислав Становчић, професори др Коста Чавошки и др Јовица Тркуља, 29. јуна 2003. године.

9 Из образложења предлога жирија у саставу професори др Стеван Врачар, др Коста Чавошки и др Данило Баста, 9. јуна 2004. године.

фесор Николић је дипломирао и докторирао на Правном факултету у Београду. Бавио се науком уставног права. На свом путу универзитетске каријере и науке, Николић је не само сачувао сопствени стручни интегритет, него се изградио у врсног научника који је пронео углед и славу наше уставноправне науке. На десет језика је објавио више од осамдесет јавних радова, од тога преко шездесет у иностранству. На универзитетима у тридесет и седам највећих градова света имао је прилику да одржи једанаест курсева, три на докторским студијама и педесет предавања. Уз то, учествовао је на више од шездесет међународних конгреса, округлих столова и других научних скупова широм света. Угледни научници света и стране колеге помно су пратили рад професора Павла Николића који је био и један од оснивача и дванаест година први генерални секретар а потом и потпредседник Међународног удружења за уставно право, а на шестом конгресу Удружења, одржаном 2004. године у Чилеу, био је изабран и за почасног председника. Године 1976. на Универзитету у Руену добио је титулу *Doctor honoris causa*. Члан је и многих угледних института, међународних академија и удружења.

Последњих деценија, професор Николић се посебно истицао у критици затеченог, доскорашњег и садашњег уставног система ове земље. Од 1988. године помно је анализирао све мане важећих устава, почев од аутономних покрајина као држава у држави Србији, преко недоречености Устава Србије од 1990. године, до нелегитимног доношења, а тиме и ништавости Устава СРЈ од 1992. године. Коначно, професор др Павле Николић је написао и нацрт Устава Краљевине Србије у нади да је дошло време за васпостављање, нелегитимно укинуте уставне и парламентарне монархије. Уважавајући целокупан рад и узимајући у обзир делатност Павла Николића, награда из Фонда „Миодраг Јовичић” је за 2005. годину додељена управо професору др Павлу Николићу.¹⁰

Након уручења награде, професор др Павле Николић је одржао беседу на тему: „Улога уставног судства у систему правне државе”.

Године 2006. награда је додељена др Вучини Васовићу, редовном професору Факултета политичких наука Универзитета у Београду у пензији. Током целе и плодне академске каријере, откако је дипломирао на Правном факултету Универзитета у Београду 1963. до данас, Васовићева преокупација биле су две теме: прва, теорија демократије и проблеми њеног остваривања, а друга, упоредни политички системи. Проучавајући исцрпно проблеме и modele савремене демократије, нашој јавности је својим обимним и првокласним уводним студијама представљао дела тројице од најзначајнијих имена савремених теоретичара демократије (Дала, Лајпхарта и Сарторија). У делу *Савремене демократије I и II* кулминира све што представља остварење Васовићеве поменуте

¹⁰ Из образложења предлога жирија у саставу професори др Стеван Врачар, др Коста Чавошки и др Данило Баста, 10. јула 2005. године.

преокупације. Дело представља плод и синтезу његовог дугогодишњег рада. Врло успешно је спојио своје изузетно велико познавање две велике тематске целине којима се баве политичке и правне науке.

Вучина Васовић је дуги низ година проучавао савремену демократију и упоредне политичке системе и постао наш највећи зналац те проблематике. Унео је пуно појединости, интересантних и релевантних за стицање опште слике о анализираним системима из историје, културе, политичке теорије, правних решења, социологије, антропологије и више других области.¹¹

Након уручења награде, професор др Вучина Васовић је одржао беседу на тему: „Глобализација и демократија”.

Године 2007. награда је додељена др Маријани Пајванчић, редовном професору Правног факултета Универзитета у Новом Саду. Главни радови професорке Пајванчић тесно су повезани са облашћу уставног права, јер је и њена академска каријера од асистента до редовног професора, односно од 1970. до данас, била посвећена уставном праву са више студија и монографија које су залазиле и у суседну област – упоредних уставних и политичких система, а дала је и допринос формирању нових дисциплина у широј области уставног права, као што су изборно право и парламентарно право. *Збирку њексјова за вежбе из уставног права* објавила је 1981, а 2007. године *Уставно право – њосебни гео*. У међувремену, објавила је 10 уџбеника из области уставног права. Развитак Маријане Пајванчић, као наставника и истраживача, одликује се самосталношћу и оригиналним доприносима. Такву еволуцију је лако запазити у низу монографија и студија које је објавила: докторска дисертација *Колективни шеф државе у Југославији и њоредно право* (1981), *Делегатиски избори 1978–1982 са њосебним осврћом на САП Војводину* (1985), *Избори – њравила и њрорачуни* (1997), *Изборно право* (1999), *Речник основних њојмова о изборима* (2001), *Речник основних њојмова о њарламентаризму* (2001), *Увод у изборне сисџеме* (2000), *Парламентарно право* (2005), *Србија између устава и уставности* (2005. године).

Узимајући у обзир проучавање проблема уставности, људских права и слобода, владавине права, парламентаризма, демократских избора као и сарадњу у настави и истраживачким студијама – професорка Маријана Пајванчић је дала допринос нашој науци у областима којима се бавио покојни академик Миодраг Јовичић. Управа Фонда је из тих разлога одлучила да јој додели награду Фонда „Миодраг Јовичић”.¹²

11 Из образложења предлога жирија у саставу академик Војислав Становчић, професор др Коста Чавошки, професор др Јовица Тркуља, др Ђурица Крстић, 28. јуна 2006. године.

12 Из образложења предлога жирија у саставу академик Војислав Становчић, професор др Коста Чавошки, професор др Јовица Тркуља, др Ђурица Крстић, 20. јуна 2007. године.

Након уручења награде, професорка др Маријана Пајванчић је одржала беседу на тему: „Процедура као инструмент правне државе”.

Године 2008. награду је добила професорка др Лидија Баста Флајнер, научна сарадница Института за федерализам Универзитета у Фрибургу (Швајцарска). Професионална каријера Лидије Баста Флајнер развијала се постепено и узлазном линијом. Од 1974. до 1991. године била је асистент, затим млађи а потом старији истраживач Института за упоредно право у Београду. Од 1991. до 1997. године гостујући професор на Институту за федерализам, Универзитета у Фрибургу. Позивана је и боравила као предавач и истраживач на многим европским универзитетима. Централна преокупација професорке Лидије Баста Флајнер била је научна делатност, али је истовремено била присутна и активна и у другим областима: директор међународног центра за истраживање и консултовање Института за федерализам у Швајцарској, професорка на Универзитету у Фрибургу, а обављала је више од десетак значајних функција у домаћим и међународним телима и организацијама. Уз то, држала је предавања у Женеви у центру за политику сигурности и по позиву на значајним универзитетима у другим земљама. Учествовала је својим запаженим радовима или излагањима на више од шездесет међународних скупова, конгреса и округлих столова у многим земљама од Албаније, Бугарске и Француске до Аустралије, Кине и Чилеа.

У значајније публиковане радове на српском језику професорке Лидије Баста Флајнер спадају: *Полиџика у љраницама љрава* (1984), *Право и језичка љрава* (коаутор 1992), *Јујословенске мањине и суседне земље и њихова љрава* (коаутор, 1992), *Конституционална демократија у мултикултурном и глобализованом свију* и многи други. На другим језицима је објавила много више радова него на српском. Замашну списатељску активност професорке Баста Флајнер показује и сама чињеница да је објавила преко 150 референтних чланака широм света.

Имајући у виду резултате укупног научног рада професорке Лидије Баста Флајнер у области уставног права и теорије политике као и сарадњу са академиком професором Миодрагом Јовичићем, Управа Фонда је са задовољством доделила награду Фонда „Миодраг Јовичић” за 2008. годину управо професорки Лидији Баста Флајнер.¹³

Након уручења награде, професорка др Лидија Баста Флајнер одржала је беседу на тему: „Конституционализам и глобализација”.

Године 2009. награда је додељена др Будимиру Кошутићу, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду. Професор Кошутић је дипломирао, магистрирао и докторирао на београдском

¹³ Из образложења предлога жирија у саставу академик Војислав Становчић, професори др Вучина Васовић и др Маријана Пајванчић, 20. јула 2008. године.

Правном факултету. На истом факултету је биран у сва универзитетска звања. Поред многих расправа и чланака, објављених у разним домаћим и страним часописима и зборницима, Будимир Кошутећ је досада објавио следеће књиге: *Увод у право* (29. издање 2009), *Увод у европско право* (2006), *Увод у велике правне системе данашњице* (2008), *Увод у јуриспруденцију* (2008), *Основи права Европске уније* (2009. године).

Добро је познато и често се истиче чињеница да је теорија и филозофија права на Правном факултету у Београду увек имала запажену улогу и значајно место. Правни факултет је био и остао истинско жариште теоријскоправне и филозофскоправне мисли, њеног развоја и унапређивања у нашој средини од половине XIX века до наших дана. Непрекинуту нит те мисли представљају дела његових великих професора од Стерије и Димитрија Матића, преко Слободана Јовановића, Живојина Перића, Живана Спасојевића, Томе Живановића, Ђорђа Тасића до Божицара С. Марковића и Радомира Д. Лукића. Захваљујући њима наша теорија и филозофија права је изашла на европски друм, била и остала у дослуху с модерним збивањима и главним токовима у европској и светској правној теорији.

Дело и делатност Будимира Кошутећа, заједно са делом досадашњих лауреата награде Фонда „Миодраг Јовичић” из области теорије и филозофије права (Стевана Врацара, Косте Чавошког и Данила Басте) наставља ту драгоцену нит развоја теоријскоправне и филозофске мисли на београдском Правном факултету.

Професор Кошутећ је био човек свога времена – промене су текле обострано. Имао је довољно знања и истрајности да савлада све препреке које су стајале на путу развоја наше теорије права и државе. Оним што је урадио на пољу теорије права и упоредних правних система постао је значајна фигура наше правне науке крајем XX и почетком XXI века, одражавајући све промене кроз које је она пролазила. Компаративним истраживањима и дометима које је остварио у својим најновијим књигама *Увод у велике правне системе данашњице* (2008) и *Основи права Европске уније* (2009), Будимир Кошутећ се приближио стваралаштву Миодрага Јовичића.¹⁴

Након уручења награде, професор др Будимир Кошутећ је одржао беседу на тему: „Европеизација речи устав и њене противречности”.

Године 2010. награда је додељена др Драгољубу Поповићу, редовном професору Правног факултета Универзитета Унион. Драгољуб Поповић је стасавао на Правном факултету у Београду а формирао се под непосредним утицајем Божицара С. Марковића и Миодрага Јовичића. Објавио је велики број књига – девет закључно са 2009. годином. Многе

¹⁴ Из образложења предлога жирија у саставу професори др Маријана Пајванчић, др Витомир Поповић и др Јовица Тркуља, 2. јула 2009. године.

од тих књига доживеле су по неколико издања: *Ојлед о одговорној влади / на примеру њеној настанка у Француској* (Београд 1989), *Прајочејшак срјскоја парламентаризма* (Београд 1996), *Сјиварање модерне државе* (четврто издање, Београд 2002), *European Regionalism – A Challenge to New Democracies* (Basel–Geneva–Munich 2002), *Основи уставној йрава*, (Београд 2004), *Увод у уйоредно йраво* (треће издање, Београд 2007), *Скице йравничких йорйрејша* (Београд 2008), *Евройски суд за људска йрава* (Београд 2008), *Protecting Property in European Human Rights Law* (Utrecht 2009). Поред наведених стручних студија објавио је и четири романа.

Радове Драгољуба Поповића одликују концепцијска конзистентност у приступу, дидактичка ригорозност у излагању и неретка оригиналност у аргументацији. Поменута монографија о *Евройском рејонализму* уверљиво сведочи о Поповићевом великом и успелом труду да развој уставног права у Србији усмери ка најновијим токовима уставнотеоријског и уставно-политичког мишљења, примењујући их на проблеме сложених система државног управљања и вертикалне поделе власти у земљама посткомунистичке демократске трансформације. Коначно, са професором Миодрагом Јовичићем, Драгољуба Поповића не везује само дугогодишња блиска сарадња, већ и бављење упоредним правом. Невелика по обиму, Поповићева књига *Увод у уйоредно йраво*, након књиге професора Кошутића *Увод у велике йравне сисйеме данашњице* (2008), јесте друга књига која је икад објављена на српском језику у тој области. Анализа примера великих правних система утемељена је развијеним методолошким и теоријским основама упоредног права.

Разлоге за углед који Драгољуб Поповић ужива у домаћој јавности у последњих двадесет година, као један од наших највећих стручњака за општу правну историју, уставно право и упоредно уставно право, ваља тражити – нимало случајно – у једном од његових ранијих дела из области правне историје, уџбенику *Сјиварање модерне државе*. Драгољуб Поповић је бављење правном историјом одувек схватао као путоказ који отвара врата ка најзначајнијим питањима уставне теорије и уставних институција, укључујући и епохални заокрет у поимању људских права и конституционализацију међународноправних стандарда њихове заштите након пада Берлинског зида. Сарађујући са њим на неким од бројних експертских подухвата, његове колеге и најближи пријатељи често су се могли уверити у то да иза мирноће у наступу и спремности на компромис опстају непоколебљива моралност, суверена егзегетичка прецизност врхунског правника и конзистентна теоријска рефлексивност, коју Драгољуб Поповић увек критички вреднује зналачким упоредноправним увидима, чак и када је реч о наизглед једноставном правном питању.

У многобројним радовима и својом дугогодишњом професорском активношћу, експертским радом и деловањем као судија у Европском

суду за људска права, Драгољуб Поповић је показао да уставно-теоријско мишљење даје врхунске резултате само уколико интердисциплинарну, историјски контекстуализовану анализу стално везује за критичко преиспитивање функционисања државних институција и ефикасност заштите људских права на националном и међународном плану.¹⁵

Након уручења награде, професор др Драгољуб Поповић одржао је беседу на тему: „Правна питања у *Проклејој авлији*”.

Године 2011. награда је додељена др Милану Подунавцу, редовном професору Факултета политичких наука Универзитета Београду. Милан Подунавац је рођен 1947. у Карађорђеву у Хрватској. Гимназију је завршио у Вировитици, а студије политичких наука и права на Универзитету у Београду 1970. године. Магистрирао је и докторирао на Факултету политичких наука, на којем је биран у сва универзитетска звања. У најзначајније радове-књиге Милана Подунавца спадају: *Политичка култура* (1982, 2008), *Политички легијимизми* (1988), *Политички систем* (коауторски рад с Миланом Матићем) 1993, *Принцип ирађанства и поредак политичке* (2001), *Поредак, конституционализам, демократија* (2006), *Политика и слух* (2008, коауторски рад с Џоном Кином и Крисом Спарксом). Један је од уредника *Енциклопедије политичке културе* (1993) и уредник зборника *Држава и демократија* (2010), чије је делимично измењено издање на енглеском језику *State and Democracy* објављено 2011. године.

Начин на који Подунавац у својим радовима тематизује кључне појмове политичке и конституционалне теорије, природу свог теоријског дискурса и начин на који структурира основне проблеме, откривају особиту хармонизацију и равнотежу англосаксонске и континенталноевропске (немачке) школе. Подунавац настоји да темељна питања о природи поретка и добро уређене политичке заједнице смести у дискурзивно поље теоријског и нормативног преиспитивања ролсовског (J. Rawls) либералног схватања сагласности, са једне стране и радикалне шмитијанске (K. Schmit) конструкције поретка, са друге.

Истраживачко опредељење и резултати Милана Подунавца у току четири деценије преданог научног и педагошког рада у области политичке и конституционалне теорије сведоче о томе да је за њега од самог почетка бављење теоријом политичког система могуће само као системски контекстуализовано, критичко промишљање темељних појмова и феномена модерне политике и њене конституционализације, са једне стране, а са друге, да оно обавезује интелектуалца и педагога, у најплеменитијем смислу речи, да се аналитички утемељено и вредносно опредељено суочи са емпиријском верификацијом својих истраживања на конституцијски судбоносним питањима државе и друштва.

15 Из образложења предлога жирија у саставу професор др Лидија Баста Флајнер, професор др Витомир Поповић, др Ђурица Крстић, 25. јуна 2010. године.

Захваљујући томе, неки радови Милана Подунавца, настали у последњој деценији, поред осталог, критички рефлектирано али никада острашћено и дневно политизовано указиваће на природу и феномене патологије политике на овим просторима.¹⁶

Професор др Милан Подунавац је након уручења награде одржао беседу на тему: „Поредак и страх”.

Године 2012. награда је додељена др Јовици Тркуљи, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду. Рођен је 1952. године у Кикинди и у родном месту је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је 1975, магистрирао 1980. и докторирао 1986. године на Правном факултету у Београду. На истом факултету је радио од 1976. до 1986. године као асистент на Катедри за социологију права. На Катедри за правно-политичке науке биран је 1987. године за доцента на предмету Политички систем, за ванредног професора 1992. и за редовног професора 1997. године. Бави се истраживањем политичког система, теоријом демократије, српском политичком традицијом и проблемима посткомунистичке транзиције. Објавио је девет књига и велики број чланака. У књигама *Ајорије диктатиуре йролейтаријата* (1990), *Социјализам на суду историје* (1990), *Освајање демократије – ојлед о йосйкомунизму* (1993), обрађује разноврсне теме: од критичког преиспитивања наслеђа марксистичке филозофије и политичког система реалсоцијалистичке државе, преко ширег корпуса питања из области демократске транзиције и консолидације посткомунистичких друштава, до разматрања проблема превазилажења ауторитарног наслеђа и изградње политичког идентитета заједнице на демократским и слободарским традицијама, уместо на вулгарном национализму.

У периоду пре али и после петооктобарских дешавања, професор Тркуља се истакао својим бескомпромисним и критичким јавним ангажманом који је резултирао следећим књигама: *Суочавање с незнањем* (1998), која обухвата најзначајније ауторове интервјуе и разговоре на тему југословенске кризе; *На рубу йројасйи* (1999), *Кроз бесйуће* (2001. и 2002). Надасве предан рад на тему политичког изгона интелектуалаца у српском друштву крунисао је двема књигама: *Злочин над мишљењем, Осуда и изйон Михаила Ђурића* (2005) и *Усуд нейодобносйи, Сйорови, суђења и изйони Божидара Тодоровића* (2006. године).

Поред тога што је, у научном смислу, плодан аутор, професор Јовица Тркуља је изузетне резултате остварио и у сфери издавачке делатности, најчешће у својству уредника наших најпознатијих издавачких кућа или едиција из области права и политике.¹⁷

16 Из образложења предлога жирија у саставу професор др Драгољуб Поповић, професор др Лидија Баста Флајнер, професор др Миодраг Јовановић, 23. октобар 2011. године.

17 Из образложења предлога жирија у саставу професор др Будимир Кошутић, професор др Драгољуб Поповић, професор др Миодраг Јовановић, 5. септембра 2012. године.

Након уручења награде, професор др Јовица Тркуља одржао је беседу на тему: „Просветитељска мисија Миодрага Јовичића”.

5. Издавачка делатност

Фондација „Миодраг Јовичић” организује објављивање књига, студија, чланака, брошура и других стручних и научних публикација везаних за своју делатност. У том циљу, у протеклој деценији објављени су: *Изабрани сјиси Миодрага Јовичића*, књига личности и дело Миодрага Јовичића и илустрована монографија Миодрага Јовичића о Слободану Јовановићу.

Фондација је прво помогла издавање књиге *Миодраг Јовичић о себи и друћу о њему* (приредио Јовица Тркуља), коју је објавио Правни факултет Универзитета у Београду у својој библиотеци „Трагови” 2003. године. Књига садржи Јовичићеве мемоарске записе, затим ране радове из младости и разговоре које је водио на крају свог животног пута. Након тога следи избор из пригодних текстова, говора и успомена његових најближих сарадника и пријатеља. На крају су прилози који садрже елементе за биобиблиографију Миодрага Јовичића.

Потом су објављени *Изабрани сјиси Миодрага Јовичића* у шест књига. Велики издавачки подухват остварен је заједничким напором Фондације „Миодраг Јовичић”, Правног факултета Универзитета у Београду и ЈП Службени гласник. *Изабрани сјиси* су се појавили на Београдском сајму књига 2006. године и веома су лепо примљени у стручној и широј јавности. Јовичићеви бројни радови који су били расути у различитим књигама, зборницима, часописима и сличним публикацијама, сада прикупљени у шест томова *Изабраних сјиса*, представљају опус достојан сваког поштовања, ма како и из било ког угла био посматран. Како време одмиче, многе од тих студија све више добијају на значају.

Вредно шестокњижје *Изабраних сјиса* Миодрага Јовичића, по општој оцени стручњака, попунило је велику празнину у нашој правној литератури. Садашњим и будућим генерацијама правника оно ће бити драгоцен интелектуални компас. Понешто у том шестокњижју неће одолети зубу времена, али нема сумње да ће то остати неразрушив и трајан белег у нашој правној науци.

Фонд је, заједно са Службеним гласником, објавио 2011. године треће издање књиге Миодрага Јовичића *Слободан Јовановић – илустрована монографија*. У настојању да одговори на питање ко је Слободан Јовановић, Јовичић у тој књизи прво описује животни пут, а потом различите ликове Слободана Јовановића (историчар, правник, политиколог, социолог, компаративиста, биограф-портретиста, београдски стил, државноправне и политичке идеје) и његову личност. На крају књиге дата је Хронологија са библиографијом најважнијих радова Слободана

Јовановића. Књига представља поуздан водич кроз живот и дело Слободана Јовановића.

Имајући у виду богату и садржајну делатност Фондације, Управни одбор је донео одлуку да се 2012. године објави зборник *Фондација „Миодраг Јовичић”: Првих дванаест њ година (2001–2012)* који ће омогућити ширем кругу научника и стручњака, као и најширој публици, да се упозна са резултатима рада Фондације и идејама изнетим у беседама добитника награде. У прилогу зборника је ди-ви-ди који садржи богату архиву Фондације.

Првенствени циљ издавачке делатности Фондације није комерцијални, већ образовни и просветитељски. Тиражи већине поменутих издања Фондације поклоњени су институцијама у којима је радио Миодраг Јовичић (Институту за упоредно право, Српској академији наука и уметности, правним факултетима у Новом Саду и Београду), јавним библиотекама Србије, одличним студентима правних факултета, пријатељима и сарадницима Фондације.

6. Првих дванаест њ година

Својим дванаестогодишњим присуством у друштвеном животу и доследним деловањем прво Фонд потом Фондација „Миодраг Јовичић” успешно је остварила своје циљеве и афирмисала се као једна од најугледнијих фондација Србије. Траг који је за протеклих дванаест година Фондација оставила иза себе у потпуности је препознатљив, маркантан, јасан и вредан поштовања. Управа Фондације је настојала да се тај траг сачува, да се забележе и учине доступним јавности сви облици деловања Фондације. Захваљујући томе, богата архива Фондације „Миодраг Јовичић” садржи:

- оснивачка акта и документацију о раду Управног одбора,
- образложења жирија за доделу награда,
- текст пригодних предавања добитника награда,
- видео-записе на ди-ви-дију са свечаности уручења награда (извештај председника жирија, реч председника Управног одбора Фондације и предавања лауреата) и
- новинске и фото-записе са свечаности уручења награда.

Посебно треба похвалити професионалан, одговоран и домаћински однос управе Фондације. У циљу очувања средстава, то јест главнице Фондације од 65.000 швајцарских франака коју је уложила госпођа Славка Јовичић, године 2004. купљен је стан у центру Београда. Средства добијена од закупа стана користе се за доделу награде и издавачку делатност Фондације. На тај начин, сачувана је главница и обезбеђена су финансијска средства за будући рад Фондације.

У целини посматрано, чланови управе Фондације „Миодраг Јовичић”, уз подршку добитника награде и бројних пријатеља и сарадника остварили су и остварују својеврсну просветитељску мисију коју је својевремено утемељио академик Јовичић у области уставног права и политичких система.

Чланови управе Фондације теже да оживе и оснаже етос поштовања и одговорности за правну културу, за поштовање њених храмова и корифеја, и да одају признања оним културним посленицима који су вазда били спремни и одважни да се боре за идеале слободе, истине и правде.

Познато је да, за разлику од нашег, други, срећнији и културнији народи брижљиво чувају успомену на своје најбоље и најумније људе. Дела својих великана они походе и непрекидно проучавају – да би се обогаћивањем знања о њима новије и новије генерације и саме богатиле и оплемењивале.

Надамо се да ће Фондација „Миодраг Јовичић” и у наредним деценијама наставити своју племениту мисију и да ће, између осталог, допринети да дело професора Јовичића постане предмет таквог проучавања и да ће бити подстицај нашој генерацији и генерацијама које долазе за непрестано враћање нашем старом, добром чика Миши Јовичићу.

Професор др Јовица Тркуља

Београд, новембар 2012. године

МИСИЈА ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”*

Поштовани чланови породице Јовичић,
Поштовани декане Правног факултета,
Поштовани чланови Српске академије наука и уметности,
Поштоване колеге и пријатељи, даме и господо,

Пре тачно две године, 16. октобра 1999, све нас је ожалостио неповратни одлазак драгог колеге академика професора Миодрага Јовичића. Изгубили смо племенитог и доброг човека, великог прегоаца, изврсног znalца правних и политиколошких дисциплина.

Данас смо се окупили да двогодишњицу смрти обележимо једним чином који је примерен да се сетимо научничких и хуманистичких идеала и напора Миодрага Јовичића, да се делимично одужимо за његова прегнућа, али и да подржимо досадашње и будуће напоре у правцу научних резултата у областима којима се професор Јовичић бавио. Захваљујем вам што сте се одазвали позиву да присуствујете додељивању прве награде из фонда који носи име Миодрага Јовичића.

Бројне Јовичићеве колеге и пријатељи, како из ране младости тако и из доба његове научничке и професорске делатности, дошли су на идеју да би било примерено неговању успомене на покојника, а истовремено и корисно за нашу заједницу, да се у спомен на Миодрага Јовичића оснује фонд који би носио његово име. Из тог фонда би се једном годишње додељивала награда за значајан допринос у областима науке којима се Јовичић бавио. Највећу заслугу за остварење те идеје има госпођа Славка Јовичић, Миодрагова сестра. Госпођа Славка је одлучила да подржи такву иницијативу и уложила је знатна почетна средства која ће омогућити да се сваке године може додељивати награда. Јовичићеви пријатељи и колеге са Правног факултета, из САНУ и других установа прихватили су да допринесу остварењу дародавчевих племенитих намера. Тако је донет статут, правила и основан је Фонд „Миодраг Јовичић”.

Учињена ми је изузетна част да отворим ово свечано уручење прве награде из Фонда „Миодраг Јовичић”. Осећам се дужним и да најсажетије кажем како је деловао и у којим областима је Миодраг Јовичић свима нама даровао трајно вредне плодове свога пожртвованог рада.

* Реч академика Војислава Становчића на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, 16. октобар 2001. године.

Миодраг Јовичић је поштено и родољубиво настојао да да допринос слободи и напретку свога народа и државе, надахњујући се слободарским, демократским и хуманистичким идејама и народним традицијама. Веровао је и залагао се за демократију засновану на начелу владавине права, уставности, тежио је људским правима и слободама, утемељењу демократских политичких и правних установа. Приступао је проблемима разложно и промишљено. У прилазу људима доследно се придржавао максиме да је човек дужан да се понаша према другом људском бићу тако да би његово понашање могло да се узме као опште правило али и као чојство, то јест да друге чува од себе.

Јовичић се као млад правник посветио изучавањима упоредног права и преношењу у нашу средину најбољих страних знања, искустава и демократских идеја и установа. Умео је да нађе праву меру у критичкој анализи и односу према идејама и установама које су се развијале у свету, а при извлачењу поука увек је водио рачуна о домаћим приликама. Пажњу је усредсредио на неколико група проблема који су врло значајни и са теоријске и са практичне стране, а у тесној су вези и са егзистенцијалним питањима нашег народа и државе. Таква су његова упоредна проучавања облика локалне самоуправе; устава и уставности; установе омбудсмана, то јест заштитника људских права, система одговорности носилаца јавних функција у свету, облика савременог федерализма, уставних и политичких система, темеља законитости и владавине права. О тим и другим питањима објавио је радове трајне вредности у којима је прецизно и врло скрупулозно описао, али и врло критички анализирао идеје, начела, установе и праксу. Нарочито су таква његова најзначајнија дела: *Савремени федерализам* (1973), *Савремени политички системи* (1981) и *Велики уставни системи* (1984), али и *Референдум* (1957); *Систем локалне самоуправе – упоредна студија* (1963); *Одговорност носилаца јавних функција – упоредноправна студија* (1968); *Омбудсман* (1969); *О уставу: Теоријско-компаративна студија* (1977); *Закон и законитост* (1977. године).

Академик Јовичић је био одличан познавалац не само великих светских уставних система него и српске уставне историје којој је приступао са страху заљубљеника и са савешћу научника. Године 1999. објавио је *Лексикон српске уставности*. Јовичићу је до тог рада било веома стало. *Политика* је, баш на дан кад нас је Јовичић напустио, објавила да је *Лексикон српске уставности* значајно дело које се може узети као битан темељ будуће *Енциклопедије српског права*.

Миодраг Јовичић је био и председник важног Одбора САНУ за изворе српског права и настојао је да се ти извори истражују и резултати објављују. Будући да је био руководилац Групе за уставноправна питања и Одбора којим је руководио, окупио је веома велики круг сарадника који знају са каквом је ширином у концепцијама, обзирно-

шћу према сарадницима, отвореношћу према чињеницама, и са каквом енергијом је академик Јовичић радио, организујући велики број научних расправа.

Десетак књига које представљају резултат научних скупова које је Миодраг Јовичић организовао не само да су добро урађене и у научно-стручном погледу веома вредне, него су и посвећене темама које су имале и теоријски и актуелни политички значај у време кад су објављене. Хронолошким редом следе: 1987: *Два века савремене уставности*; 1988: *Уставни развој Србије у XIX и почетком XX века*; и *Актуелни проблеми устава и уставних промена* [у Југославији и Србији]; 1989: *Основи новој уставној уређења Југославије*; 1992: *Право у сени политике: Како Европска заједница распушта Југославију*; 1994: *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика*; 1996: *Устављање модерне демократије и правне државе у Србији*; 1997: *Слободан Јовановић – Личност и дело*.

Академик Јовичић је са пуно жара и преданости водио Југословенско удружење за уставно право. За кратко време колико је био председник, организовао је неколико округлих столова на којима су аналитички и критички анализирани и оцењивани неке најважније државне установе у нашој земљи и начин њиховог рада. Организовао је тако расправе о отвореним питањима у раду Савезне скупштине, али и у раду скупштина обе републике-чланице; о статусу и овлашћењима председника република – Југославије, Србије и Црне Горе; о владама – њиховом положају у систему, остваривању у пракси функција владе, и о томе шта би у њеном положају требало мењати; о скупштинским пословницима. Четири књиге са врло стручним и критичким анализама Јовичић је приредио за објављивање и ти објављени зборници представљају пример одговорне и критичке анализе улоге, положаја и праксе установа о којима је реч.

Даћу један мали, чини се симболичан, пример како је Јовичић водио Удружење за уставно право стављањем општих интереса наше државе изнад својих личних. Урадио је све како би на конгресу светског удружења за уставно право у Токију 1995, наше удружење, наука и наша држава били примерно представљени књигом прилога у чије је уређивање и објављивање уложио велики труд. Окончавши сав тај посао, неки међу колегама, који су пратили и знали читав процес, наговарали су Јовичића а други, који су могли обезбедити финансијска средства за далеки пут, нудили су средства за његово путовање на тај конгрес. Одбијао је изговарајући се и на здравствене тегобе које би евентуално могле искрснути и отежати његово путовање. Апсолутно, сви смо тада знали да иза тога више стоји његова скромност него било који други разлози.

Миша Јовичић, као главни и одговорни уредник *Архива за правне и друштвене науке*, истрајно се борио са свим могућим тешкоћама да се

то угледно научно и стручно гласило одржи у животу и да очува најбољу традицију са којом је часопис започео свој живот пре готово једног века, тачније 1906. године, као орган Правног факултета у Београду. Академик Јовичић је био и члан Сталне комисије за баштину Правног факултета, један од предлагача да се обнови некадашња угледна Библиотека „Политика и друштво” и својим радом је допринео да се та замисао и оствари.

У његовим радовима, али и у радовима који су поднети за скупове које је организовао или који су рађени за научне пројекте којима је академик Јовичић руководио, дате су значајне и корисне критичке анализе и предлози који представљају веома добру основу и подстицај за даље теоријско развијање и законодавни рад на успостављању модерне демократске правне државе у Србији. Из Јовичићевих и других радова је видљиво да на томе путу стоје многе велике и озбиљне практичне препреке.

Моруће је истаћи да је Миодраг Јовичић лакше подносио физичке болове и ожиљке које му је утиснуо нимало лак живот у раној младости, него тешке болове у души које су му наносили неки политички процеси и појаве у нас, безбројни експерименти који су током неколико деценија вршени, а иза којих се назирала правна и политичка несигурност и неизвесна будућност, те могућност понављања великих националних трагедија.

Зебње и страховања Миодрага Јовичића нашли су израза у радovima као што су књиге *Путиње и сјрамјуице јујословенске устјавно-сји, Куда идеш Србијо?* и у низу од преко 200 библиографских јединица краћих радова објављених од 1988. до 1998. године. Скромност академика Јовичића и истинска заокупљеност бригама за судбину народа спречавали су га и да помисли да од својих радова и напора прави ма какав политички капитал. Теме и наслови неких Јовичићевих радова довољно говоре о томе због чега и за чим га је душа болела. Нажалост, није било довољно слуха за вапаје Мише Јовичића. Навешћемо неколико наслова: *За досјојансјиво јравне науке, Зајаћивање инјелекјуалне средине, Брисање жија срама – како Косово јривесји цивилизацији, Ој јужујем* (сви објављени 1988); *Србији врајији устјавојворну власји, За досјојансјиво консензуса, Одбрана од сојсјивеној разбијања, Заијио* нам је и какав омбудсман јојребан, *Сазваји устјавојворну скујијијину* (све 1990); наредних година: *Срби неће да буду јјаоци, Време мујних идеја и људи, Пораз јрава, Скидање мрје са образа Србије, Кардељ над Жабљаком, Милиција јражи јолицију – устјав за јочејнике, Устјав не сјвара државу, Заробљеници јолијичких амбиција, Ко јризива дух раздора, Одјоворној јравне и економске науке за сјање у коме се наше друјиво налази, Чему устјав ако се не јошјује?, Модус вивенди: рејонална држава, Ко и како данас води ову земљу (скроман јрилој каракјеролојији људи на власји), Устјав и јолијичка моћ, Царево ново одело,*

Главни кривац је српски режим, Госіодо, докле ћеће се йонашаіи као крајњи иінораніи, Из нейрава не може насіаіи йраво, Одіоворності у демократіској и йравној држави, и други.

Следећи демократска начела, академик Јовичић се залагао за поновно увођење парламентарног система у нас, уместо мањкавог председничког система. У оквиру демократског регионалног система предлагао је реконструкцију и јачање система локалне самоуправе, а уместо традиционалне и често механички схваћане идеје о подели власти, он је у најновије време заступао идеју узајамне контроле и врло детаљно разрађене равнотеже између разних грана, односно установа власти, а необично велику пажњу је поклањао успостављању независног судства, као и омбудсмана за људска права и за права припадника националних мањина за чију заштиту и укључивање у политички и друштвени живот је предлагао и низ других демократских установа и решења. У основне ствари које је истицао, а које се данас у демократској теорији подразумевају, спада и налажење равнотеже између људских права и пуне слободе, с једне, и грађанских и људских дужности, с друге стране, уставни оквири правне државе или „владавине права” у којима се слободе и права могу остваривати без штете по друге.

Академик Јовичић је уложио велику енергију и знање у тражење најпогоднијег облика уставног уређења и политичко-територијалне организације наше бивше, али и садашње сложене државе, која такође обилује бројним различитостима од етничких и политичких до историјских и географских. Велики теоријски изазов колега Јовичић је схватао и као изузетно важан политички и морални чин и обавезу да се у једној ситуацији бременитој сукобима потраже уставноправна, демократска и мирна решења проблема како би се избегла много већа зла.

Студије посвећене сложеним државама биле су после Другог светског рата највише окренуте федерализму као политичком облику за који се претпостављало да је погодан за такве ситуације. Тако се сматрало и у нас. Јовичић је свој допринос дао упоредноправном студијом *Савремени федерализам*. У једном каснијем раду је написао да је тада и сâм сматрао федерализам врло погодним политичким обликом, а кад је схватио да федерализам не може решити оно што се од федерализма очекивало окренуо се идеји регионалне државе. Замисао о „држави региона” нарочито је постала привлачна крајем осамдесетих година прошлог века, у време очигледне кризе „етничког федерализма” и заостравања политичких проблема.

Професор Јовичић се више од једне деценије бавио проблемом регионалне државе. Том идејом је вођен још кад је писао чланак „Аутономне покрајине у СР Србији насупрот облицима територијалне аутономије у другим земљама” (у часопису *Ойшійина* бр. 9–10, 1986); затим у књизи *Пуішеви и сііраміуіице јуіословенске усіавностіи* (1988). Бавио

се облицима регионалне самоуправе у другим државама, посебно они-ма у Шпанији и Италији, који су касније привукли његову већу пажњу и донекле му служили као „модел” који омогућава широку децентрализацију и аутономију а да не угрози државно јединство. Објавио је неколико радова на тему регионалне државе, а затим су следиле књиге *Регионална држава*, уставноправна студија (1996) и као логичан след претходних радова потоња књига на ту тему – *Устав регионалне државе* (1996. године).

Концепција регионалне државе полази од страних система и искустава, а представља њихову анализу и води рачуна о нашим условима. Професор Јовичић је заступао једну врсту кантоналне или регионалне самоуправе као важну карику у развоју демократије, као облик учешћа становништва у политичким процесима и, с друге стране, као брану и препреку превласти центра. У погледу политичко-територијалне организације Србије, предвиђао је укидање две аутономне покрајине и поделу Републике на 12 региона у којима би биле успостављене демократске установе и појачани демократски процеси.

Колега Јовичић се као достојан следбеник тешкога позива научника, придржавао принципа да аналитичар мора приступати предмету изучавања хладнога ума. А у животу се придржавао принципа отворена срца за све људе и био је подржавалац свега хуманог. Свој ум је до последњег даха стављао у службу добробити нашег народа и државе, коју је прижељкивао као правну и демократску.

Јовичић је све нас веома задужио својим радовима у којима је покренуо многа важна питања уставног и политичког система која се тичу такозваних генеративних принципа политичке заједнице, односно питања о којима мора постојати, што у нас значи да се тек мора постићи, велики друштвени консензус о такозваним основним стварима заједнице.

Жалимо што Јовичић није доживео велике тренутке у историји кад је српски народ октобра 2000. извојевао важну политичку битку за промене, битку која је протекла без људских жртава и управо због тога имала великог одјека у свету и тако рећи преко ноћи променила доскорашњу представу о неким цртама политичке културе нашег народа, а потврдила је народне потенцијале у служби демократских и људских вредности. Можда су се тим народним покретом створили и неки неопходни предуслови да, уколико не превладају пословични раздори, дође до ширег консензуса о великим основним уставним и политичким принципима на којима би почивала наша заједница. Извесно је да ће бити неопходна нимало лака трагања за облицима доброг политичког уређења и уставног обликовања наше заједнице, а Фонд „Миодраг Јовичић” пружаће своју подршку најбољим напорима у том правцу.

Управни одбор Фонда и жири који је Одбор именовао, придржавајући се Статута Фонда и поштујући притом успомену на Миодрага Јо-

вичића, као човека и научника, уложили су напор да у духу тако схваћених обавеза изаберу и добитника овогодишње прве награде.

Дозволите ми, на крају, да изразим уверење да ће данашњи и будући пријатељи, сарадници и добитници награда овога фонда, на најпримеренији и најлепши начин чувати успомену на Миодрага Јовичића, негујући његов научнички и људски приступ појавама и људима, пружањем подстицаја и постизањем научних доприноса у дисциплинама којима се он бавио, а такви доприноси ће, сигурни смо, бити и прилог у народну корист.

Војислав Становчић

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2001. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2001. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: академик Војислав Становчић (председник), професор др Данило Н. Баста и професор др Јовица Тркуља једногласно је одлучио 25. јуна 2001. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2001. додели др Кости Чавошком, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Фонд „Миодраг Јовичић” утемељен је 2000. године са циљем да се очува успомена на академика Миодрага Јовичића и унапреди изучавање научних области којима се покојни Миодраг Јовичић бавио за живота, и то првенствено уставног права и политичког система. Постављени циљ се остварује додељивањем награде за објављене научне радове на српском језику или страним језицима оним нашим научним радницима који су својим радом и објављеним делима показали озбиљно интересовање и способности за истраживања у поменутим областима, удружене са моралним квалитетима.

Имајући у виду наведене критеријуме, предлагемо Управном одбору Фонда да награду за 2001. годину додели др Кости Чавошком, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду.

Дело и делатност Косте Чавошког не могу се свести на једну димензију; они су вишеструки и мноколики. Тематски распон више од двадесет књига, које је до сада објавио, веома је широк. Чавошки се подједнако успешно огледао у теорији државе и права, теорији демократије, уставној теорији, политичкој и правној филозофији, парламентарној хроници, као и публицистици усредсређеној на српске националне проблеме. Разноврстан и необично плодан писац, Чавошки се у свим тим областима руководио идејом слободе и вредношћу правде. У космосу политике, на тлу човекове политичке егзистенције, Чавошки је особиту пажњу поклатио истраживању онога што спутава слободу и спречава правду.

Коста Чавошки је исти и у теорији, и у практичној политици, али и у свакодневном ангажману. Имао је и има куражи да говори и пише о ономе о чему други ћуте иако тај говор и то писање, чак и кад су јетки и кад понекад имају једнострану перспективу, никада нису лишени напора да се изнесу чврсти аргументи и јака образложења. Данас ће се на нашој јавној сцени једва наћи неко ко, као Коста Чавошки, делује с толико одважности и критичности, с толико упорства и истрајности. Чавошки је непоколебљив скоротеча и непоткупљив приврженик слободарске јавне свести и савести, спреман да се за њена начела, не без личног ризика, залаже свагда и свугде. Попут онога у теорији, тако и у пракси, поље политике и политичког делања Чавошки не види одвојене од морала и честитости, од бриге за добробит земље и народа. Притом, и те како добро зна с коликом је ценом, данас и овде, повезано доследно заступање таквог става и таквог уверења.

Чавошки, и као професор, научник и јавни делатник, није без узора. Како се чини, највећма се креће стазама којима је, не само када је реч о брижљиво негованом језику и стилу, некада ишао Слободан Јовановић. Поред Јовановића, Чавошки својим радом и делом упадљиво опомиње на покојног академика Миодрага Јовичића. Блискост између њих двојице почива колико на сродности, делом и истоветности, научне проблематике којом су се бавили, толико и на моралном интегритету с којим су то чинили. Истина је код обојице не само научна и филозофска него у исти мах морална и људска вредност.

Данас, када се *први њиш* додељује награда из Фонда који носи име Миодрага Јовичића, по свом делу и по својој делатности жири сматра да је у овом часу најпозванији да је понесе Коста Чавошки. Жири је једнодушно стао на то гледиште и једногласно је донео такву одлуку имајући у виду целину стваралаштва Косте Чавошког. Коста Чавошки јесте први лауреат награде из Фонда „Миодраг Јовичић”, али је тиме у исто време постављен путоказ и установљено мерило за будуће додељивање те награде.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Академик Војислав Становчић

Професор др Данило Баста

Професор др Јовица Тркуља

Београд, 26. септембар 2001.

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Господине председавајући,
Чланови Управног одбора Фонда „Миодраг Јовичић”,
Господине декане Правног факултета,
Колеге, рођаци и пријатељи Миодрага Јовичића,
Даме и господо, драги гости,
Поштовани професоре Чавошки,

Честитам вам на добијању награде из Фонда „Миодраг Јовичић”. Мислим да ова награда стиче углед захваљујући вашој личности и вашим личним квалитетима, како у раду тако и у животу. Веома сам срећна што сте управо ви први лауреат награде из Фонда „Миодраг Јовичић”, јер је тиме постављен путоказ и установљено мерило за будуће носиоце те награде. Са своје стране упућујем речи захвалности жирију и управи Фонда „Миодраг Јовичић”, а вама најискреније честитке.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2001.

О ПРИРОДИ, СМISЛУ И СВРСИ УСТАВА*

Поштована госпођо Милице Јовичић,
Поштована госпођо Славка Јовичић,
Поштовани декане Владимире Милићу,
Цењене колегинице и колеге,
Уважени професоре Становчићу,
Драги Данило и Јовице,

Дозволите ми најпре да вам се најтоплије захвалим на изузетној части коју сте ми указали. Награда Миодрага Јовичића за мој стручни удео у науци уставног права истински ме је обрадовала. Моји скромни радови из те дисциплине не могу се, наравно, упоредити с бројним и темељитим студијама Миодрага Јовичића, за кога се већ сада може рећи да је наш најплоднији, најоригиналнији, и што је нарочито важно, најсавеснији конституционалиста друге половине XX века. Изузетно ми је драго да бар део оног блиставог сјаја који краси његово дело, падне на неколико мојих радова који нису измакли вашој пажњи и оцени. Ако у правној науци има дисциплине у којој је најтеже избећи опасности које прете истини и искушењима која разарају и помрачују савест, онда је то уставно право. Скоро свака, а нарочито тоталитарна па и ауторитарна, власт очекује од конституционалиста да благонаклоно или бар неутрално приказују устав по којем она влада и да избегавају оштрију критичку реч о ономе што чини, а нарочито покуду политичких установа које успоставља. Они, пак, који су о области уставног права искључиво просуђивали по своме знању и савести, ти нису били професори уставног права. Ни Миодраг Јовичић то никада није био, иако је, ако се дела упореде, то најпре заслужио. И тек кад му се смучило да и даље ради у Институту за упоредно право, јер га колектив није заштитио од напада једног подлог и поганог потказивача, Јовичић је добио место професора Политичког система на Правном факултету у Новом Саду, и са тог места је релативно брзо отишао у пензију. Како, дакле, није био ни човек нити професор од великог утицаја који додељује радна места и унапређења, а политичарима и докторате, Миодраг Јовичић никада није имао улицие, него само пријатеље, а оно што смо ми у њему најпре ценили било је његово људско и интелектуално поштење. Ништа он није написао што претходно није добро промислио, нити је ишта закључио

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, 16. октобар 2001. године.

и изложио што није било његово властито, добро образложено стано-виште које је увек могао да брани ваљаним разложима. Јовичић можда није у сваком тренутку саопштавао све што мисли о неком предмету, али никада није писао оно што не мисли. Данас, кад га упоређујем са његовим савременицима у струци, чини ми се да он у односу на њих није био толико надмоћан у ширини и обухвату знања, колико у интелектуалном поштењу и храбрости, чврстој решености да се не сагиње и не повија, нити икоме служи, осим онемо што он сматра истином. А такав приступ науци није толико ствар знања колико је ствар карактера. И заиста, он је за своје закључке и уверења јемчио својим поштењем, или још тачније: својим непоколебљивим карактером.

Сазнавши да ми је та вредна награда додељена, питао сам се шта је то по чему се моји скромни радови могу бар унеколико приближити великом делу Миодрага Јовичића, чије име та награда носи. Верујем да је то сличност у темељном ставу према смислу и сврси научног рада у тој области. Жан-Жак Русо је једном засвагда рекао да исправан човек мора да говори оно што мисли, а да чини оно што говори. А када су у питању људи од пера, још је додао да ништа снажно, ништа велико не може потећи из пера које се продаје. Управо тако је поступао Миодраг Јовичић, а ја сам се трудио да идем тим путем.

Друга Јовичићева велика врлина јесте његово непрестано настојање да у радовима које је писао буде свој на своме, то јест самосвојан. И да бисмо боље разумели ту његову оригиналност, ваља упоредити његов нацрт устава регионалне Србије, па и Југославије са ранијим нацртима устава па и садашњим предлозима за уставно преуређење Србије, односно Југославије. Својевремено је један угледни професор нашег Правног факултета озбиљно тврдио да је прављење устава посао попут кројења одела. Најпре кључни људи у власти или само један моћан појединац доконају какав им устав одговара, а онда нађу неког професора права са одговарајућим правно-техничким знањем да им изради нацрт устава по њиховим упутствима и жељама, баш онако како то вешт кројач шије одело пробирљивој муштерији. Наши важећи устави а и поменути предлози за уставно преуређење Србије и Југославије, управо су таква занатска творевина, рукотворина по туђој наруџбини. Отуда у њима много више препознајемо жеље и прохтеве наручиоца него зами-сао и самосвојност њиховог творца.

У пориву стваралаштва има, међутим, нечег што се противи сваком устаљеном или наметнутом обрасцу, и што у дело које ствара утискује печат непоновљиве индивидуалности његовог творца. Поучан пример је кинеска легенда о даровитом вајару који се заљубио у мандаринову кћер и она у њега. До брака није могло доћи због вајаревог ниског порекла, те двоје младих одлуче да побегну, ризикујући смрт, и да се негде сакрију у тој огромној Кини. Како се од нечега морало живети,

вајар је и даље израђивао кипове тако да се увек могло утврдити где се крије, јер је своја дела обликовао на препознатљив начин, утискивао је у њих свој особени и индивидуални печат. Зато су му мандаринове уходе непрестано биле на трагу, те су двоје младих морали да беже из места у место. Једног тренутка, да би се решио ове беде, вајар одлучи да се ода занату, то јест да обликује своје кипове на уобичајени, стандардизован начин. Потрају тако две године, а онда му неки други мандарин наручи богињу од жада. Вајар за тренутак заборави на опрез и у ово своје дело утисне непоновљив печат своје индивидуалности. Одмах се то примети, и уходе дојаве мандарину где се крију двоје младих. Убрзо их ухвате, мандаринову кћер врате оцу, а несрећног вајара који није одолео свом стваралачком пориву – убију.

Наши досадашњи уставотворци нису имали шта да ризикују, али се, заузврат, и њихово дело ни по чему вредном и великом не може да препозна. Са Јовичићевим нацртом устава регионалне државе управо је обрнуто. Препознатљив индивидуални печат открива се већ у лепом и јасном језику, а потом и занимљивим и особеним решењима односа између владе и Доњег дома, и начину решавања сукоба Доњег и Горњег дома. Додуше, Јовичићев нацрт устава тешко да ће икада постати живи устав, али ће увек остати узор шта све добар устав треба да садржи и како на ваљан начин треба да се обликују државне установе и њихови међусобни односи. Ако баш нешто у мојим радовима представља и најмањи допринос нашој науци уставног права, онда је то мој покушај давања прескриптивне или жаришне дефиниције устава на које већ указује његово етимолошко значење у нашем језику. За разлику од већине индоевропских језика који су преузели латинску реч *constitutio*, у нашем језику устав представља самосвојну реч коју је сковао Димитрије Давидовић, секретар кнеза Милоша, када је 1835. саставио Устав Књажевства Србије, такозвани Сретењски устав.

У свом етимолошком значењу устав подразумева основне законе или земаљске обичаје којима се ограничава и уставља власт владарева. Могло би се чак рећи да је основна сврха првих српских устава, односно уставних пројеката била да уставе, односно зајазе владарев деспотизам. Изгледа да је реч устав, *constitutio* у модерном смислу први пут употребио Цицерон када је, хвалећи мешовит облик владавине, рекао: „Овај устав, *hec constitutio* има велику меру уравнотежености без које људи за неко дуже време тешко могу да остану слободни.” А потом је додао: „Сада је постало поузданије мишљење Катона да устав републике није дело само једног времена или само једног човека.”

У модерном времену разликујемо, како сам ја то разумео, три значења устава од којих су прва два дескриптивна, а треће прескриптивно, односно жаришно. Према најједноставнијем, а ипак незаобилазном поимању устава, његова основна сврха и јесте обликовање и уређивање државе и одређивање начина конституисања међусобних односа

и надлежности највиших органа власти. Даље одређење појма устав претпоставља његово двојење од обичних закона. То се постиже прављењем битне разлике између закона које државна власт доноси, и оног претходећег закона, који саму ту власт твори. Потоњи се означава као основни, темељни закон а тог закона, из као вишег акта, посредством законодавне власти, извиру обични закони. У Монтескијеовој замисли основни закон нужно претпоставља устаљење, а тиме и ограничење врховне власти посредством међупроводника којима тече моћ. Ако у држави постоји само тренутна и хировита воља једног човека, вели Монтескије, ништа не може да буде устаљено, па према томе ниједан закон није основни. У таквој држави на власти је деспот.

Идеју устава као основног закона налазимо и у Русоа. То је први акт суверена којим овај одлучује да владино тело има да буде у том и том облику. Њиме се ствара што је могуће бољи облик јавног поретка и уређује однос суверена према држави. Закони који уређују тај однос зову се политички закони, а зову се такође и основни закони, не без извесног разлога, ако су ти закони мудри, закључује Русо. Отуда, за доношење устава није довољна само одговарајућа политичка моћ него је неопходна и практичка разборитост, односно политичка мудрост, будући да у свакој држави има само један добар начин да се она уреди.

Поред тог основног политичког закона, међутим, постоји и онај неписани, прави устав државе који се не урезује ни у мермер, ни у туч, већ у срца грађана. Реч је о јавном моралу као духу који претходи самим законима и који се изражава у обичајима, јавном мњењу и навикама. Том моралношћу велики законодавац треба да се бави у тајности тако што ће се привидно ограничавати на појединачне прописе који су само лукови свода, док нарави и обичаји, који ту моралност отеловљују и који се спорије јављају, сачињавају њихов неразорив темељ.

У идеји устава, као основног закона, садржани су не само разликовање устава као највишег правног акта од обичног закона и обавеза овог другог да буде у складу са вишим од себе, већ је наговештена и могућност обавезујућег одређивања елементарне садржине потоњих закона и других аката конституисаних власти. Замисао даље претпоставља да устав јесте акт особене светости који се не може мењати обичним законима, што је касније довело до разликовања конституишуће и конституисане власти. Прва је уставотворна, и она треба да утемељи државу и све државне власти. Друга је конституисана, и њен је задатак да у складу са уставом доноси и извршава законе и решава спорове који из таквог извршавања проистичу. Притом није неопходно, нарочито у представничкој демократији, да уставотворна и законодавна власт буду у потпуно различитим рукама. Довољно је да постоји разлика у форми, у поступку доношења устава и закона. Али је потребно да се прави разлика на којој сви модерни уставни почивају, бар они који потичу из

народа, између оних закона које државна власт доноси, те стога може да их мења, и закона који творе саму ту власт.

Томас Пејн је то можда најбоље изразио када је рекао: „Устав је нешто што претходи влади, и влада је само творевина устава.” Устав једне земље није дело једне владе, већ народа који је образује. Разлику између народа, као уставотворца, и владе, као делегиране власти, Томас Пејн показује и на примеру Сједињених Држава и појединих држава чланица. Устав Пенсилваније, на пример, није донела постојећа власт те државе већ посебна, само за ту сврху изабрана скупштина. И она није одмах могла да му да коначни облик и обавезност него га је само објавила, не као већ готову ствар, већ да би га размотрио цео народ, због чега је прихватање или одбацивање нацрта устава одложено до истека одређеног рока. И тек кад је време тог одлагања истекло, скупштина се поново састала, па како је опште мишљење народа о прихватању тог нацрта било несумњиво, устав је потписан, запечаћен и проглашен на основу овлашћења власти народа. Утолико је тај устав био виши акт од обичних закона које је доносила њиме конституисана власт. Штавише, ниједан члан тог устава се није могао применити нити прекршити по сопственој одлуци владе која је потом дошла. Тој влади, ово је био закон. Устав наравно није остао непроменљив, али га је по истеку сваке седме године могла да измени само у ту сврху посебно изабрана скупштина са изричитим циљем да поново прегледа устав и изврши промене, допуне или поништење, ако би се сматрало да је тако нешто потребно.

Разликовање између устава и обичног закона, конституишуће и конституисане власти на којој почива модерна уставност, није међутим само себи сврха, већ има за циљ ограничење свеколике државне власти зарад очувања неприкосновене сфере слободе. У том ограничавању врховне, а пре свега законодавне власти, јесте бит уставности. Медисон сматра да уставност има један суштински квалитет. Она је правно ограничење државне власти. Она је антитеза самовољној владавини. Њена супротност је деспотска влада, владавина воље, уместо права. И њено најстарије и најраспрострањеније својство јесте ограничење државне власти путем права. То ограничење је садржано у уставу, те су отуда све уставне владе, већ по дефиницији, ограничене владе. У противном, не могу бити уставне. И то важи за сваку државу чија је врховна власт правно дефинисана и ограничена. Једино је важно да та уставна ограничења буду делотворна, то јест да штите индивидуалну слободу и не допусте државној власти да задре у оно што припада грађанима. А да би била делотворна, та ограничења морају садржавати не само процедуралне норме које ће утврђивати надлежност и поступак за доношење законодавних аката, већ и одговарајућа супстанцијална правила која ће се тицати садржине аката делегиране власти. Јер идеја ограничавајућег устава укључује не само хијерархију власти већ и хијерархију правних правила, у којој оне норме које потичу од више власти имају већу опш-

тост, контролишу садржину норми и мање општости које доносе ниже, делегиране власти.

Велики узор таквог уставног ограничења могуће самовоље власти и зајамчења неприкосновене сфере слободе оличен је у Уставу Сједињених Америчких Држава од 1787. године. Устав почива на већ поменутој важној разлици, тако добро схваћене у Америци, између устава који је донео народ и који влада не може да мења и закона које је донела влада и које она може да мења. Нажалост, додаје Медисон, та разлика је недовољно схваћена, а још мање прихваћена у другим земљама у којима је законодавац највиша суверена власт која може да мења и сâм облик владе, што је иначе искључиви предмет устава. Медисон притом, пре свега, има на уму Енглеску, у којој је законодавац највиша, суверена власт, која обичним законима може да мења и оне темељне одредбе на којима сама државна власт почива. Тако је законодавац у неколико наврата променио временски размак између два избора да би 1717. године не само увео седмогодишње, уместо трогодишњих избора, већ истим актом сâм себи продужио мандат за још четири године, после трогодишњег периода за који га је народ изабрао. Таква опасна пракса била је звоно за узбуну међу бирачима слободне владе, пошто је редовно одржавање избора у одређеним временским размацима угаони камен на којима она почива. То их је навело да траже неку сигурност за слободу против опасности којој је она била изложена. Онде где није било, нити се могао задобити устав који је виши од владе, ту је требало достићи, закључује Медисон, уставну сигурност сличну оној која је успостављена у Сједињеним Америчким Државама.

А у чему је била уставна сигурност слободе коју има на уму Џејмс Медисон? У ограничавајућем уставу, који су изумели амерички уставотворци, уставу који законодавној и свим другим властима поставља одређена ограничења која се не могу прекорачити а да се не задре у сферу уставом зајамчене слободе. Или како је то Хамилтон објаснио: „Под ограничавајућим уставом подразумева се устав који поставља одређено ограничење законодавне власти.” На пример, да законодавна власт неће доносити никакве законе о одузимању часних и грађанских права, никакве *ex post facto* законе и слично. Сама ограничења нису, међутим, довољна пошто је свака власт, па и законодавна, склона да прекорачује границе које су јој постављене, и тиме угрожава оне слободе и права које је народ као уставотворац задржао за себе.

Опакој невољи може стати на пут само независно судство које примењује и брани устав. Отуда, таква ограничења у пракси се једино могу одржати посредством судова чија је дужност да проглашавају ништавим све акте који су противни очигледном смислу устава. Без тога, сва задржавања појединих права или повластица не би ништа представљала. Стога, за разлику од устава који је само основни закон, ограничавајући устав не поставља само границе законодавној власти које она не сме да прекорачи, већ предвиђа и одговарајуће средство

које таква прекорачења треба да отклони, уколико до њих ипак дође. То средство јесу независни судови који су по мишљењу Хамилтона грудобран ограничавајућег устава против узурпације законодавне власти. У Америци је тако уведена судска контрола уставности која, према ставу Медисона, и није америчко откриће, већ је одиста стара колико и само уставно право, пошто се без ње уставност не би могла одржати.

У XIII веку, Бректон је једну од одредаба Велике повеље о слободама назвао конституцијом слободе (*constitutio libertatis*), што је тада значило само још један од више општих прописа закона којима се зајемчује слобода. Касније, у XVII веку реч *constitutio* изнова поприма изворни смисао који је имала у Цицероновом делу, те је и Бректонова синтагма добила шире и далекосежније значење. Постала је синоним за устав, односно утемељење слободе. Наведено значење речи *constitutio* имао је на уму и Томас Пејн када је рекао: „Амерички устави су за слободу оно што је граматика за језик. Они дефинишу делове говора и састављају их у пракси по правилима синтаксе.”

Поређење устава са граматиком, односно са устројством језика, имало је, међутим, још један далекосежан смисао. Развој језика је по правилу спонтан, такорећи органски, те не трпи никакву произвољност и насиље над собом. Тако је и са правим и истинским уставом који не може бити ништа друго доли устав слободе. Устав не само да ограничава самовољу власти, већ и сам по свом унутрашњем устројству не трпи никакву произвољност. Запазили су то и сви оштроумни конституционалисти, нарочито енглески, који су истицали да устав једне земље има органски развој. Својевремено је енглески краљ Џорџ III допадљиво приметио да се устав као најсавршенија људска творевина не прави него расте. Сличну мисао поновио је и лорд Бруем када је закључио да је постепен раст устава, ако то није његова највећа врлина, сигурно разлог његове изврсности. „Закони се доносе, устави расту, бар ако су од неке вредности. Они имају корене, они се рађају, они сазревају, они истрајавају.”

У чему је онда вредност устава? У томе што утврђује границе могућне самовоље власти и зајемчује слободу, а тиме и саму власт чини легитимном. Отуда, вели Пејн, устав није дело владе, већ људи који сачињавају владу, а влада без устава јесте моћ без права. Другим речима, без устава који је јемство слободе, државна власт би била гола сила, без ваљаног правног, а највећма и моралног основа. Била би нелегитимна творевина.

Остаје да разјаснимо пресудно питање: Како се долази до устава који ће бити утемељење слободе? Томас Пејн сматра да битан чинилац таквог устава јесте сагласност, односно пристанак народа. Свака власт која је управљала народом морала је да има свој почетак. Морала је да буде или делегирана, или присвојена. Других извора нема. Свака делегирана власт јесте израз поверења, а свака присвојена власт јесте узурпација. Срж те идеје била је још 1295. садржана у следећој изреци којом

је Едвард I сазвао Парламент. *Quod omnes tangit ab omnibus aprobetur* („Оно што се свих тиче, треба сви да прихвате“). Невоља је, међутим, у томе што неразборит и већ заведен народ може пристати на изопачен и тирански устав који га лишава слободе којом је до тада располагао. Отуда је пристанак народа само нужан, али не и довољан услов истинског устава. А утврђивање уставних правила која јемче отеловљење те вредности није само ствар пристанка, односно избора који се увек може преобратити у пуку самовољу, већ темељног промишљања и умног увиђања онога што је примерено обуздавању самовољних власти и очувању слободе.

Управо такву умност устава имао је на уму лорд Булинброк када је на следећи начин дефинисао устав. „Кад год говоримо примерено и тачно, под уставом подразумевамо скуп закона, установа и обичаја изведених из одређених постојаних начела ума усмерених на одређене предмете јавног добра које сачињава општи систем с којим се заједница сагласила да се њом управља.“ Речена дефиниција устава садржи два елемента: природноправни и волунтаристички. Други елемент оличен је у сагласности заједнице да се њоме управља по одређеним правилима, што је далеки одјек Папијанове дефиниције закона као заједничког уговора свих грађана. Много је, међутим, важнији први, природноправни елемент: умна начела примерена општем добру, будући да грађани једне државе могу живети у слободи и под ваљаним уставом на који су својевремено слободно пристали њихови далеки преци.

И поред тих разлика у поимању устава, једно његово разумевање јесте ипак извесно. Устав јесте јемство слободе, или није устав. Знам да су те моје замисли о природи, смислу и сврси устава само мали прилог великом делу свима нама драгог Миодрага Јовичића, чија чиста и благородна душа све нас посматра оком блаженог праведника.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2002. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2002. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: академик Војислав Становчић (председник), професор др Данило Н. Баста и професор др Јовица Тркуља једногласно је одлучио 8. јула 2002. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2002. додели др Стевану К. Врачару, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Дело Стевана Врачара, које свој израз има у неколиким опсежним књигама и већем броју студија и чланака, простира се на три области, међусобно различне, но ипак блиско повезане: теорију права и државе, филозофију права и методологију права. Обухвати ли се једним погледом, оно се показује као целина која је изграђена по унапред постављеном и затим доследно спроведеном плану. Окосницу Врачаревог научног дела, његову кичму и методску звезду-водиљу чини поставка о државно-правном поретку као јединственој творевини у којој су држава и право сагледани као присно (такорећи органски) повезани, али нипошто и сасвим поистовећени. Привржен тој поставци искрено и непоколебљиво од самог почетка свога научног рада, у чему ваља видети потврду високог научног етоса, професор Врачар је био кадар да из ње – стрпљивим, ненаметљивим и упорним радом – извуче драгоцену сазнања о људском бивствовању у свету државе и права.

Стеван Врачар је један од предводника ослобађања наше државно-правне науке од марксистичко-лењинистичког догматизма и партијско-идеолошких стега. Потврђује то већ његова докторска теза *Социјална садржина функције државно-правног поретка*, која је у многим погледу значила поткопавање скученог, до тада неприкосновеног, класног становишта у нашој теорији државе и права. Врачарев учинак у дедогматизацији наше правнотеоријске мисли велик је и незаобилазан. Када се једнога дана буде писала послератна историја те мисли, тај ће учинак несумњиво бити забележен крупним словима.

Данас треба подсетити и на то да је Стеван Врачар имао одважности да у наш јавни и научни говор – онда када то није било нимало безопасно, већ, напротив, крајње ризично – поново уведе плурализам, свакако не само као реч, до тада идеолошки проказану, потиснуту, безмало заборављену. Томе треба додати да је он у свим крупним и преломним збивањима – као што су Студентски покрет 1968, догађаји на Правном факултету почетком седамдесетих година или слом југословенске државе почетком деведесетих година – непогрешиво заузимао усправан став, свагда на страни слободе и достојанства.

Не само научни него и животни пут Стевана Врачара налазе се у најдубљем сагласју са тежњама и идеалима покојног академика Миодрага Јовичића чија му се награда за ову годину и додељује.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Академик Војислав Становчић

Професор Данило Н. Баста

Професор Јовица Тркуља

Београд, 15. јул 2002.

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Господине председавајући,
Чланови Управног одбора Фонда „Миодраг Јовичић”,
Господине декане Правног факултета,
Колеге, рођаци и пријатељи Миодрага Јовичића,
Даме и господо, драги гости,
Драги професоре Врачар,

Пре више година, у једном од наших разговора, мој брат Миша је рекао да се ви у свом научном раду, у правној науци, трудите да што више унапредите науку како би користила интересима људи и да својим трудом и настојањима успешно освајате нове области. Кад ме је жири обавестио да су сви чланови једногласно предложили вас као добитника овогодишње награде из Фонда „Миодраг Јовичић” мени је било мило да се прикључим њиховој жељи и сад вам уручујем ову награду и честитам вам на њој. Награда представља признање оних који познају ваше дело и који су и сами правни научници. Изабравши вас, колеге вам одају једно велико признање са своје стране. Честитам и хвала вам.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2002.

ЈОВИЧИЋЕВО СЛУЖЕЊЕ ИСТИНИ И СВОМЕ НАРОДУ*

Не волим крупне речи, али би се мој научни ангажман могао свести на служење научној истини, подржавање демократских идеја и тражење најбољих облика државног уређења, у свему томе, и увек изнад свега, у верној служби своме народу.

Имао сам срећу да са Мишом Јовичићем годинама сарађујем и да га упознам као честитог човека, врхунског научника и драгоценог пријатеља. Овом наградом, одато ми је нагласито признање, изражена особита част, указана немерљива пажња. Стога је моја захвалност Фонду „Миодраг Јовичић” искрена и велика.

Веома ми је жао што сам у овоме тренутку хендикепиран извесним нервним поремећајима. Почаствован сам и обавезан да овом приликом искажем неколико речи о ономе што је предмет нашег садашњег бављења.

У трагању за темом која би одговарала прилици, определио сам се да говорим о оном што може да буде оквир и да пружи могућности за назнаке оних тачака које у пуној мери предочавају лик и дело Миодрага Јовичића. Полазећи од тога, сматрао сам да има могућности и потребе да се управо у томе правцу нешто каже. Дошао сам до закључка да је управо Миша Јовичић онај представник наше правне науке, културе и мисли који у пуној мери заслужује да се нађе у једноме кругу који је тако назначен.

Сматрам такође да је последња књига која носи наслов *Миодраг Јовичић о себи и друћу о њему* на пун и занимљив начин пружила управо оно што сам насловом ове теме очекивао. Притом само примећујем да је приређивач те најновије Јовичићеве књиге професор Јовица Тркуља учинио велики напор да се отргну од заборава и на једном месту објаве Јовичићеви мемоарски записи, затим његови радови из младости и разговори које је водио на крају свог животног пута.

Мени је велико задовољство и част што је управо та књига дала подстицај размишљању о пуној основаности такве намере. Шта заправо представља тај круг који је у теми назначен? У ствари, то је основна чињеница да постоје они појединци у свим областима науке који за-

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, 16. октобар 2002. године.

служују, и својим делом, и својом личношћу, да буду најврснији представници науке у својој области, дакле да буду круг одабраних. Одабраних, не по неким имагинарним критеријумима, него по вредности и свога дела и своје личности. Круг о коме је реч у ствари представља скуп малобројних извршника који су својим целим, како би се рекло, социјалним статусом и значајем у стању да покажу да су истински носиоци свих оних вредности које правна наука има и које се непосредно и поновно потврђују. Научници који припадају томе кругу јесу право оличење дотичне науке. Представници су области, дисциплина које се негују, у којима се даје оно што је заиста најрепрезентативније. Браниоци су онога етоса научног који као светли обод пружају могућности да буду запажени и на одговарајући начин истакнути. И лично, као појединци, они су борци и носиоци онога што се назива људским достојанством. Полазећи од тога, јасно је да реч јесте о самој елити у пуном значењу научних дисциплина и области којом се баве.

У својим настојањима, ја сам ишао за тим да пронађем све могуће аргументе и разлоге за став да академик Миодраг Јовичић у пуној мери и по свим критеријумима заиста завређује да припада научном кругу. То се може документарно и чињенички потврдити а на један веома пластичан начин то и јесте потврђено књигом која је управо поменута. Чини ми се зато да је заиста потребно да се осветле бар основне црте и главни моменти који се могу имати у виду. На првом месту, то је околност да је и сâм Миша Јовичић био један од очигледних заслужника за избор и опредељење свих научника поменуте области, којом се и сâм бавио, да искористе све постојеће, макар и минималне услове за допринос развоју одговарајуће науке, макар и у оној ситуацији и у оним временима у којој се једва може видети колика је сфера слободе и колике су могућности да се та слобода искористи за унапређење и афирмацију научног рада. Миша Јовичић је то уосталом потврдио на један не може бити уверљивији и стварнији начин. Потврда проистиче из увида у његово заиста задивљујуће дело, дело које је у својој основи и целини представљено двама правцима. Први правац јесте оно што се може означити као списатељство, а други правац јесте оно што се може обележити као организациона активност – организаторство.

Миша Јовичић јесте човек који је својом изузетном личношћу, интелектуалним способностима, изванредним људским особинама, радном енергијом која може да служи свакоме за пример, доследношћу којој човек мора да се диви, постојаношћу која је увек и свуда могла да буде пример, изградио опус који фасцинира у буквалном смислу. Његова библиографија обухвата стотине библиографских јединица, почевши од чланака, преко студија и расправа до веома великог броја књига. Притом треба имати у виду да је Миша Јовичић имао среће, да тако кажем, да у иначе изузетно тешким и нимало погодним условима

ипак добије место у Институту за упоредно право које му је омогућило да испољи и афирмише све своје бриљантне особине. Ретко је који научни радник његовога статуса, ранга и места показао оно и онолико колико је он постигао. Невероватно је заиста да човек, када све гледа у ретроспективи, може да запази да је он од своје почетне позиције асистента у Институту за упоредно право, до научног саветника, за неких двадесетак година успевао да изузетним кабинетским радом, такорећи непримећен у широј јавности, организује сопствени истраживачки рад који је обележавао, и могао обележити, један темпо појављивања књига код нас ретко забележен. Готово сваке друге или треће године, а у једној години понекад и више, појављивале су се његове монографије и књиге и на тај начин биле изванредан доказ успешности постојања Института за упоредно право.

Институт за упоредно право је у ствари био установа која је надокнађивала у великој мери дефицит научне области и научних дисциплина којима се сâм Институт бавио, а којима се у пуној мери бавио и Миша Јовичић, као најбољи репрезентант не само, како се то каже, сарадника у тој установи, него и свих других научника правника у сличним и другим областима. Миша Јовичић је заиста тим својим радом успео да направи фасцинантан опус и ја желим само да подсетим да је то опус који показује неколике, заправо три фазе. У првој фази, то је његов поменути институтски рад који је био веома плодан и, сада се може рећи, изузетно успешан. Друга фаза јесте она у којој је Јовичић, одласком из Института за професора Правног факултета у Новом Саду, после извесног времена, био изабран и у Српску академију наука и уметности. У тој другој фази, Миша Јовичић је већ показао двоструку ангажованост: најпре у области, строго говорећи, научног истраживања, и у другом смеру, оним што се назива организаторски рад, извођење наставе, вођење научних друштава, уређивање часописа и библиотека и тако даље. Двоврсно усмерен рад је исто тако био плодан и почео је да показује Мишу Јовичића у још пунијој светлости, у светлости једне врло крупне личности наше правне науке, једног јавног посленика који може да утиче на своју средину и који служи за част тој средини. Миша Јовичић је у тој фази већ наговестио свој изузетни формат који ће бити показан и у следећој трећој фази. Трећа фаза у ствари показује Мишу Јовичића у једној другој светлости. Показује једног крупног научника и изванредног организатора а истовремено и личност која је у стању да се бави, како се то каже, јавним пословима, да буде на јавној сцени, да своје присуство обележава написима у штампи, да буде у средствима јавног информисања, да има контакте са јавношћу преко интервјуа, и томе слично.

Мишу Јовичића све то представља као једну личност првога реда, личност која има своје место у кругу посвећеника. Када на то указујем,

желео бих такође да подсетим да је област којом се Миша Јовичић бавио, у свим фазама своје поменуте активности, од изузетнога значаја. Пре свега за оно што се може назвати концептовање упореднога права, а затим и за проблематику коју је он раскривао управо таквом својом делатношћу. Миша Јовичић је, наиме, показао све неопходне одреднице проблематизовања и афирмисања упоредног права. Показао је то, првенствено, предметним одредницама, то значи успевао је веома снажно и сугестивно да покаже чиме се то бави упоредно право и чиме су у ствари заокупљена његова интересовања. То су проблеми устава, закона, федерације, односа у држави, пре свега федералној, проблеми самоуправе, локалних органа и власти, то су сва она питања која су од изузетног практичног и теоретског значаја. Успевао је таквим предметним одредницама да афирмише, не само на апстрактан него и практичан начин, неопходност управо тих упоредноправних истраживања. Био је Миша Јовичић од изузетног значаја и као афирматор одговарајућег метода који је својствен тој области и тим дисциплинама. Метод упореднога права је у ствари метод класичан и већ изграђен, али се може приметити чињеница да је Миша Јовичић успео у пуној мери да покаже какве су све доприносе и вредности већ постигли они научници који су истраживали у тим правцима, пре свега у другим земљама. Нажалост, у нашој земљи било је само извесних великих имена која су се освртала и бавила упоредним правом, али као нечим споредним, пропратним и као неком врстом деривата оних дисциплина којима су се иначе бавила.

Миша Јовичић сматра да је обогатио методологију упореднога права, што је у потпуности тачно, и својим индивидуалним приступом и извођачким методама истраживачког рада, али и концептовањем тога рада, упознавајући пре свега теоријске премисе, а затим и све оне компоненте које су неопходне за успешно потврђивање оправданости места и улоге упореднога права. Он се веома успешно бавио и могућношћу комбиновања, то јест повезивања такозваног аналитичког и синтетичког приступа проблематици права уопште, а упоредног посебно.

На основу тих методолошких премиса и те одреднице, Миша Јовичић је веома заслужан и за трећу одредницу која би могла бити обележена као садржинска. У тој садржинској одредници се показују све оне научне дисциплине, појмови, поставке, крајњи закључци и теореме које су многи настојали да афирмишу у оквирима упореднога права. Миша Јовичић се превасходно потврдио као веома крупан носилац онога што се назива уставним правом и страних земаља, нарочито, а наравно и наше земље. Бављење уставним правом наше земље нарочито је карактеристично у трећој фази у којој се веома много ангажовао у критици свих досадашњих решења, уставних, и трагању за оним која се могу сматрати неопходним за унапређење уставности. У том смислу, може се нагласити да је Миша Јовичић један од најврснијих представника наше уставноправне науке, дакле да је конституционалист првога реда, пре свега

нашег устава и уставности. Може се истаћи да је Миша Јовичић, такође, један веома крупан теоретичар чији су прилози у области теорије државе и права заиста занимљиви с обзиром на захвате које је предузимао. Нарочито је карактеристично и, могло би се рећи, од изузетног значаја, то што је успевао да покаже какве су везе између права, правних институција које се у апсолутном смислу предочавају правним прописима, и какве су све практичне консеквенце и какав је стварни живот права и правних прописа у тим областима.

Да не бих даље користио ваше стрпљење, желео бих да приведем крају ова кратка подсећања која иду у прилог поменутој теми и моме покушају да буде предочен лик Миодрага Јовичића.

Желео бих, наиме, да изведем и неке констатације. Прва би била да се Миша Јовичић заиста и у пуној мери остварио у областима у којима се ангажовао, а то су оне о којима јесте реч. Притом је веома значајно да је он у тој области био утемељивач, остваривач и завршитељ, могло би се рећи, једнога изузетно значајног подухвата достојног њега као ствараоца. У том подухвату се показало и могло се аргументовано показати да је упоредно право област с низом дисциплина која заслужује своје место на нашим правним факултетима. Дубоко сам убеђен да ће се у будућности то и потврдити.

Друго, желим да нагласим да је Миша Јовичић са себи својственом скромношћу стављао своје славније и слабије представнике, а богам и понеког млађег, испред себе. То у ствари и јесте знак величине једнога научника племенитог кова који је у нашој средини толико много значио. Миша Јовичић притом често ставља друге испред себе што се тиче напора и резултата у конституисању упоредног права. Мени се пак чини да бих, да је којом срећом поживео, могао врло брзо чињеницама да га убедим да је управо он на првом месту. Сматрам зато да Миодрагу Јовичићу припада неизбрисива заслуга у ономе што бих ја назвао доприносом конституисању упоредног права или, да се друкчије изразим: Јовичић је утемељивач и највећи заслужник за правну компаратистику. У ствари, то јесте целина којом се бавио и којом ће се, убеђен сам, и други морати бавити. Мислим притом да се управо на један студиозан истраживачки начин може докучити шта заправо та правна компаратистика јесте или може да буде. То је у ствари оно што представља један од најзначајних доприноса Миодрага Јовичића нашој правној науци, култури нашег народа. Кажем нашег народа јер не треба заборавити да је управо Миша Јовичић од самог почетка, и на све могуће начине, у разним фазама, показивао изузетну приврженост своме народу и способност да стане у одбрану његових интереса, да покаже величину српског народа, малог народа, али у много чему и великог. Наравно, у много чему, и на неки начин, проблематичног, бар у очима странаца.

Миша Јовичић је дакле, једна велика, светла фигура наше културе, наше науке и наших стваралачких достигнућа. Молим да ми буде дозвољено да скренем пажњу само на један цитат који је нека врста поуке и поруке Миодрага Јовичића.

„И сматрам да право уопште, па и уставно право, не сме да буде слушкиња политике. Наука мора да буде самостална, да има свој дигнитет, а у датом случају и ауторитет. Без тога она није никаква наука. Тиме сам, чини ми се, донекле одговорио и на ваше питање о свом научном програму. Не волим крупне речи, али би се мој научни ангажман могао свести на служење научној истини, подржавање демократских идеја и тражење најбољих облика државног уређења, у свему томе, и увек изнад свега, у верној служби своме народу.”

Ето, то је порука великог човека, великог научника и великог за-служника коме је овај скуп и посвећен.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2003. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2003. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: академик Војислав Становчић (председник), професор др Коста Чавошки и професор др Јовица Тркуља једногласно је одлучио 29. јуна 2003. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2003. додели др Данилу Басти, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Летимичан поглед на дело и делатност Данила Басте указују на човека широког распона интересовања и ангажовања. Средишње подручје његовог научног рада, у првом реду, чини политичка и правна филозофија класичног немачког идеализма. На подручју правне филозофије особиту пажњу је поклонио традицији природног права и богатој филозофско-правној баштини Правног факултета у Београду. Баста је, поред тога, брижљиво пратио и бележио публикације на широком пољу друштвених наука. Превео је са немачког језика читаву библиотеку филозофских и научних дела: Канта, Фихтеа, Шелинга, Ничеа, Келзена, Шмита, Јасперса, Касирера, Фивега, Хениса и многе друге.

Поред научно-филозофске и преводилачке делатности, професор Баста, остварује својеврсну просветитељску мисију у Србији: упознавање с најважнијим достигнућима савремене филозофско-правне мисли, оснивање и уређивање библиотека и часописа, организовање научних симпозијума, извлачење из заборава наших знаменитих правно-политичких и филозофских писаца и њихових дела, учешће на јавним трибинама и дискусијама, богата и разноврсна публицистичка делатност. Надахнут слободарским, демократским и хуманистичким идејама, Баста је поштено и родољубиво настојао да у Србији афирмише право као културну творевину и вредност, а достојанство и слободу човека као највишу меру правног поретка.

На тај начин, Баста се показује као достојан следбеник својих великих узора Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Божицара С. Марковића и Михаила Ђурића, њиховог етоса интелектуалног ангажмана

који у „храбрости за истину види највиши израз људског достојанства”, у „љубави према правди најјачу одредницу карактера” а у „љубави према истини највишу страст ума”.

Живећи у мрачно време „издаје интелектуалаца”, у време неопозивог слома трансцендентног света и надоласка нихилизма, Баста је успео да освоји и неокрњен сачува своју аутономну принципијелну позицију и аутентично мисаоно искуство. У таквом мисаоном искуству, Баста је актуелну друштвено-политичку, интелектуалну и културну стварност пропитивао са становишта и по строгим категоријама филозофије и правне теорије.

Бастини радови, иако су настајали у различито време, са различитим поводом и циљем, представљају трагове једне аутентичне филозофске егзистенције која извире из потребе за истином, из отворености за њу и непоколебљиве спремности да јој се служи. Баста је у њима излазио у сусрет прешној животној потреби суочавања са изазовима нашег времена, трагања за одговорима на пресудна питања, те да у том дубинском а не површном смислу „своје време мислима обухвати” (Хегел).

Познаваоци Бастиног дела су уочили да се он јавља као достојан баштиник највиших домета, с једне стране, немачке филозофије од Канта и Фихтеа до Блоха, Фолкман-Шлука и Фивега и, с друге стране, српске филозофско-правне теорије од Стерије, Димитрија Матића, Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића до Божицара С. Марковића и Михаила Ђурића. Недовољно је, међутим, уочено нешто што даје посебну вредност, нарочито а ретко својство његовој мисли. Уз потпуно уважавање својих великих учитеља и снажно ослањање на њихове идеје, Баста је остао свој. Загледа ли се пажљивије његова мисао, кад се изнутра искуси, увидеће се препознатљива лична боја да иза ње стоји целим својим бићем њен творац, те да она у себи сједињује његову свест и савест. Захваљујући томе, Баста се у својим иступима увек јавља као човек става, тако да је посебна врлина његових радова кураж да се јасно, неувиђено и одрешило изрекне властити став, критички суд који је, по правилу, у супротности с официјелним ставом, или са становишта такозваних неприкосновених политичких, научних и културних ауторитета. У својим текстовима Баста је искрен, веома критичан, исувише строг, његови коментари су бритки, аргументи уверљиви, оцене и закључци чврсто утемељени.

Језик је посебна врлина Бастиних књига које, по својој стилско-језичкој перфекцији, представљају сјајне бисере у ниски београдског стила. Баста спада у малобројне правне писце који успевају да својим мислима и идејама даду прави израз, да њихов унутрашњи склад и мисаону лепоту изразе на тако јасан, срећен, елегантан и леп начин. Баста је, као врхунски зналац језика, по узору на Миодрага Јовичића, одлучни противник „загађивања језика” – олаке и неодговорне употребе кључних речи које имају своје значење и своје достојанство. Нажалост, те речи се код нас последњих година злоупотребљавају, с пуно фраза

а мало смисла, тако да су нагрђене и обесмишљене. Бастини текстови представљају драгоцен допринос враћању угледа и изгубљеног завичаја речима.

Уколико је Баста у својим филозофско-правним студијама успео да грчки *loios* и римски *ius* буду у блиској заједници, онда би се могло рећи да су у његовој публицистичкој и јавној делатности у блиској заједници Кантов етос категоричког императива и Блохов патос *ius naturalizma* и људског достојанства човека с усправним ходом. Уз то, ако је Баста својим студијама допринео изласку наше филозофије права на европски друм, његов самосвојни интелектуални ангажман представља путоказ у беспутном времену интелектуалног посрнућа.

У целини посматрано, дело и делатност Данила Басте јесте успешан пледоаје за одговоран, храбар и принципијелан ангажман интелектуалца у нашем времену. Својим јавним наступима Баста је поставио својеврсни образац и меру таквог ангажмана са тежиштем на аутономној принципијелној позицији, наглашеном личном ставу и на јединству мишљења, говора и делања.

Једнодушна је оцена жирија да дело и делатност Данила Басте спадају у сâм врх наше правничке културе. Садржином и формом, сврставају се у највише теоријске домете Правног факултета у Београду и имају низ додирних тачака са стваралаштвом Миодрага Јовичића. Стога је жири једногласно донео одлуку да се награда Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2003. додели професору Данилу Басти.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Академик Војислав Становчић

Професор Коста Чавошки

Професор Јовица Тркуља

Београд, 26. септембар 2003.

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Господине председавајући,
Чланови Управног одбора Фонда „Миодраг Јовичић”,
Господине декане Правног факултета,
Колеге, рођаци и пријатељи Миодрага Јовичића,
Уважени професоре Баста,

Слушала сам о вашим интелектуалним квалитетима и достигнућима још пре него што сам вас лично упознала. Отада, оно мало пута што смо били заједно, импресионирана сам вашим префињеним начином размишљања и излагањем при којима зналачки употребљавате наш чист, богат и леп српски језик, што је драгоцено сада. Ако овде смем да кажем, у загради, по мом мишљењу, ви резонујете као да сте математичар, а ја ту оцену додељујем ретко коме.

Ваше колеге, високи научници у правној струци, одабрали су да вама доделе награду из Фонда „Миодраг Јовичић” за 2003. годину. То ми је било утолико милије кад сам сазнала да се у одређеним областима своје делатности ви слажете са ставом мог брата Мише Јовичића. Уручујући вам награду Фонда „Миодраг Јовичић” за 2003. годину, ја вам срдечно честитам на том признању и желим да наставите са радом који ће вас у будућности сврстати међу великане српске науке, којима с пуним правом можемо да се поносимо.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2003. године

СПОНЕ СА МИОДРАГОМ ЈОВИЧИЋЕМ*

Поштована госпођо Славка Јовичић,

Уважене даме и господо,

Драге колегинице и колеге,

Желим на самом почетку своје речи да изразим најдубљу захвалност свима онима који су непосредно учествовали у доношењу одлуке да се мени додели награда Фонда „Миодраг Јовичић” и који су, дакле, сматрали да сам те награде достојан као и моји претходници, професори Коста Чавошки и Стеван Врачар. Занемарим ли похвалнице током школовања, то је прва награда ове врсте коју сам уопште добио! Прва и изузетно драга. Гледајући унатраг, срећан сам што су ме мимоишли признања, награде и ордени из времена титоистичког деспотизма или милошевићевске сатрапије, због којих бих се данас морао стидети. Гледајући, пак, унапред, срећан сам што ћу увек с поносом моћи да кажем да је прва награда која ми је икада додељена била часна награда часног имена Миодрага Јовичића.

Када ми је било саопштено да сам трећи лауреат ове награде, био сам, признајем, веома изненађен, у неку руку чак склон уверењу да је у овом случају донета рискантна одлука. Чинило ми се да се олако прешло преко околности да између онога чиме се бавио академик Јовичић – а то су, у првом реду, уставно право, упоредно право и политички систем – и онога чиме се сам бавим – а то су, пре свега, правна и политичка филозофија – нема тематске подударности, а немоли дубљег склада и прожимања. Када сам, међутим, после тог првог утиска, боље размислио, раскриле су ми се неколике додирне тачке на основу којих се указало необично – мада, разуме се, не и потпуно – сагласје између онога што је радио (и урадио!) Миша Јовичић (тако смо га од миља звали) и онога што у свом послу и занату ја покушавам да чиним.

Први моменат тога сагласја видим у односу према српском језику. Миша Јовичић је био пастир српскога језика: старао се о њему, чувао га од ружења и кварења, бдео над њим, неговао га и поштовао. Његове књиге, све одреда, сваким својим ретком одају ту бригу за наш језик, тај труд да се и у изради научног текста нађу и употребе праве речи, оне којима су својствене снага изрази и моћ значења. Научним сазнањима

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, 16. октобар 2003. године.

до којих би дошао Миша је увек тежио – најчешће и успевао – да даде примерен и складан језички облик. Као да се у томе руководио слутњом да ће научна истина, онолико колико нам је дата као коначним бићима, бити поузданија и трајнија ако буде сједињена с лепотом с којом се саопшти. Привржен нашем језику, Миша Јовичић – то ваља особито нагласити – никада није био скучен језички чистунац; у његовом односу према српском језику није било ни трунке задртости и заслепљености. Миша Јовичић се није бавио филозофијом језика, али је, ипак зато, његов став према језику, према сопственом матерњем језику, имао у себи нечега суштаственог: увида, наиме, да изван језика нити бивствујемо нити можемо бивствовати, свеједно да ли као појединци или као народ. Језик је упориште и залога нашег постојања; језик одређује људску егзистенцију, па и ону, поготово њу, која се одала науци као позиву и истини као задатку. У томе је садржан дубљи и скривенији смисао оне бриге коју је Миша Јовичић несебично поклањао нашем српском језику. По томе он може бити (и треба да буде) узор млађима који се тек одважују на пут бављења правним и сродним наукама.

Други моменат сагласја између Мише Јовичића и мене, између његових и мојих настојања, видим у односу према Слободану Јовановићу. Миша је био велики познавалац и не мањи поштовалац Слободана Јовановића. „Великог српског научника и једног од најзнаменитијих Срба у двадесетом веку”, како га је сâм означио у својој лепој књижици о Слободану Јовановићу, Миша је, не само у науци уставног права и теорији државе, сматрао светлим путоказом, драгоценим примером и незаменљивим учитељем кога треба следити. У тој књижици, писаној с нарочитом интелектуалном љубављу, Миши је пошло за руком да сажето и разговетно, језички брижљиво и научно засновано, предочи животни и мисаони пут Слободана Јовановића, те да обухвати све видове његове разгранате научне, списатељске и политичке делатности. Саопштио је све оно што је неопходно да би нам изложио и приближио Јовановићев целовит лик. Бацио је светлост на Јовановића историчара, правника, политиколога, социолога, компаративисту, биографа-портретисту, стилисту. Није изоставио или занемарио ниједну страну Јовановићевог рада. Истина, притом се, имајући свакако на уму природу и намену „Вајатове” библиотеке „Школа и дом” за коју се латио писања о Јовановићу, држао елементарног излагања приступачног свима. Кретао се на равни на којој га може пратити сваки читалац, чак и онај који о Јовановићу нема никаквих претходних сазнања или обавештења, али једноставност код њега нигде и ниједног трена није прелазила у поједностављивање, нити је приступачност повлачила за собом вулгаризацију. Није претерано рећи да је Миша о Јовановићу писао јовановићевски. Својом књижицом о Слободану Јовановићу Јовичић је уверљиво показао да је, свакако, и једини који је у том часу био кадар да пружи целовито и свеобухватно дело о том великану наших духовних наука у целини. Не можемо знати

да ли је, макар и потајно, намеравао да приступи писању таквог дела. Морамо, међутим, зажалити што такво дело није настало из Мишиног пера, јер је он за такав потхват имао све потребне претпоставке и обавио све неопходне предрадње.

Миша Јовичић је добро знао да смо сви ми велики дужници према Слободану Јовановићу. Свој дуг, међутим, Јовичић је увелико стигао да одужи, и то не само поменутом књижицом него, исто тако, и уприличавањем великог четвородневног научног скупа у Српској академији наука и уметности 1997. године посвећеног личности и делу Слободана Јовановића. Миша је био покретачка душа тог скупа – од саме почетне замисли, преко придобијања учесника и организационих послова, до објављивања обимног зборника радова. На његов позив, постао сам члан Организационог одбора и могао сам из близине да пратим колико му је било стало да се скуп одржи и да буде успешан. Све се, срећом, угодило да баш тако и буде, и Миша је на крају имао добрих разлога за истинско задовољство због једног важног и ваљано урађеног посла. А својим прилогом на том скупу Миша Јовичић је, за разлику од оних који се задовољавају изношењем и понављањем просте тврдње да је Слободан Јовановић велики правни писац, узео да наведе све оне Јовановићеве одлике које такву тврдњу поткрепљују и које јој дају образложен смисао.

Поменућу најзад још један, трећи, моменат сагласја између Мише Јовичића и данашњег лауреата награде која носи његово име. Посреди је Библиотека „Политика и друштво”, свима нама добро знана. Миша је био међу онима који су се почетком деведесетих година прошлог века сместа одазвали позиву професора Божицара С. Марковића да се та библиотека, основана 1937. и замрла 1945. године, обнови и да јој се удахне нов живот. Доцније је постао и њен главни и одговорни уредник. У том својству, исте оне године када је отишао са овога света (1999), потписао је мој превод Келзеновог списка *О суштини и вредности демократије*. У тој улози и те исте кобне године, нашао је времена да прочита рукопис моје књижице *Неодољива привлачност историје*, да га рецензира, прихвати за штампу, али не и да дочека његово објављивање као шездесет пете свеске Библиотеке „Политика и друштво”. Управо је тој књижици било суђено да угледа светлост дана с Мишиним црно уоквиреним именом и презименом.

На писаћем столу Мише Јовичића када је преминуо, затекла су се два рукописа. Један је имао неколико десетина страница, тек започет, недовршен, у обрисима. Миша је почео да описује свој живот и да на хартију пренесе своја сећања и своје доживљаје. Није, нажалост, у том свом науку далеко одмакао. Стигао је само да, рукописом дрхтаво исписаним, казује о својим раним годинама, годинама учења. Други његов рукопис, на срећу, био је довршен. Преко њега је била прешла пишчева „последња рука”. Рукопис је имао свој склоп, унутрашњу логику, одређен наслов.

Другим речима, био је доведен до оног степена уобличености који значи припремљеност за штампу, за одашиљање на неизвесне, често и загорнетне путеве књиге, али и на духовне адресе оних који су спремни да је узму у руке и за њу одвоје који делић свога животног времена. Реч је о рукопису *Косово – историјски и уставноправни аспекти*. Благодарећи новчаној потпори госпође Славке Јовичић, потпори произишлој из оне љубави коју само сестра може имати према брату, поготово брату кога више нема међу живима, Мишино *Косово* могло је, убрзо и без тешкоћа, бити објављено као шездесет седма књига „Политике и друштва”. Била је то прва књига коју сам потписао као нови главни и одговорни уредник те едиције. Учинио сам то с осећањем високог поштовања према ауторској и људској личности Миодрага Јовичића, код кога је трагање за научном истином свагда било прожето интелектуалном честитошћу и повезано са заступањем моралних вредности. Такође, и не мање, учинио сам то с осећањем обавезе да уређивање Библиотеке „Политика и друштво” мора остати верно истим оним мерилима и начелима којих се, док је био на њеном челу, неодступно придржавао Миша Јовичић.

Мишина књига о Косову проистекла је из неколико извора, али је најснажнији и најбистрији било његово дубоко и искрено родољубље. Миша Јовичић је одиста био српски родољуб у најплеменитијем смислу те речи, данас увелико нагрђене и обесмишљене. Однекуд слутим да му је још у раној младости прирастао за срце онај познати стих: „Мене све ране мога рода боле.” Миша је волео свој род, свагда свестан и његових врлина и његових мана, али га никада није волео на уштрб или штету било ког другог народа. Мишино родољубље уливало се у човекољубље и у овоме налазило своје довршење. Ако речи „родољуб” треба у нашој средини вратити достојанство, а верујем да треба, онда се то најбоље може учинити указивањем на онај тип родољуба, честитог и нескученог, који је узорно оличавао Миша Јовичић.

Да би у науци постигао крупне и вредне резултате, да би у њој заузео значајно место, научник не мора неизоставно бити ни чврст карактер ни племенита личност. Освајање знања и истине не иде увек руку под руку с таквим људским особинама. Миша Јовичић, који нас је пре четири године прерано напустио, био је, међутим, човек и научник друкчијег кова. Пут којим је ишао у науци, у којој је створио дела трајне вредности, био је у исти мах пут његовог личног морала. По том путу, двоструком а једном, Миша Јовичић је корачао истрајно и усправно. Због тога, награда уз коју иде његово чисто име, која ми је ненадано додељена и коју примам с харношћу, представља дар који ме не само озарује него и високо обавезује.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2004. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2004. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: професор др Стеван Врачар (председник), професор др Коста Чавошки и професор др Данило Н. Баста једногласно је одлучио 9. јуна 2004. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2004. додели академику Војиславу Становчићу, редовном професору (у пензији) Факултета политичких наука Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Академик Војислав Становчић један је од наших најпознатијих и најпризнатијих научника и аутора у областима којима се бавио и по којни Миодраг Јовичић. Поље рада и интересовања академика Становчића веома је широко. Протеже се на политичку теорију, уставно право, историју политичке мисли и сличне области. У тим „дисциплинама” Војислав Становчић се интензивно и плодно бавио најзнатнијим истраживачким питањима попут легитимности политичке власти, људских слобода и права, демократског облика државе, односа политичких теорија и религије, ауторитета и слободе, владавине права, положаја и заштите мањина али и другим важним питањима. Темељит и свеобухватан у истраживачком поступку, прецизан и поуздан у излагању, уверљив и јасан у аргументовању, обазрив и одмерен у саопштавању резултата до којих је дошао, укратко: до крајњих граница савестан у свом раду, Војислав Становчић, на трагу имена које носи награда за коју се предлаже, може бити истински узор млађима у мукотрпном трагању за научном истином, у оданости научном раду и привржености научном позиву.

Нарочито је протекла година (2003) била успешна за академика Становчића. Објавио је тада чак три књиге, од којих је једна двотомна: 1. *Политичке идеје и религија 1–2* (Чигоја, Београд, 2003); *Власти и слобода* (Чигоја, Београд, 2003); *Macht und Legitimitaet* (Dike Verlag, St. Gallen/Lachen, 2003). Посебно треба свратити пажњу на трећи наслов, будући да он несумњиво потврђује да је Становчићев научни рад, бар у једном сегменту, наишао на важан одјек и лепо признање и у иностранству.

Војислав Становчић није кабинетски тип научника, академски зачуурен и самодовољан. Академик Становчић не преза од заузимања става о отвореним јавним питањима али не преза ни од несебичног ангажовања у решавању жаришних проблема који тиште наш народ и нашу државу. И у том погледу, упадљиво је близак Миодрагу Јовичићу. Можда најупечатљивији пример те блискости пружа Становчићево подупирање, представљање и популарисање Јовичићеве замисли регионалне државе, као што је то недавно учинио на гостовању у Швајцарској.

Једнодушно предлажући академика Војислава Становчића за носиоца награде Фонда „Миодраг Јовичић” за 2004. годину, уверени смо да ће она доћи у праве руке, чиме ће се и њен значај не само потврдити него и увећати.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Професор др Стеван К. Врачар

Професор др Коста Чавошки

Професор др Данило Н. Баста

Београд, 9. јун 2004.

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Господине председавајући,
Чланови Управног одбора Фонда „Миодраг Јовичић”,
Господине декане Правног факултета,
Колеге, рођаци и пријатељи Миодрага Јовичића,
Даме и господо, драги гости,
Хвала господине председавајући за прилику да упутим неколико
речи академику Становчићу.
Поштовани професоре Становчићу,

Први пут смо се ви и ја видели 1999. године, када сте обилазили Миодрага Јовичића, мога брата, док је лежао у болници. После тог сусрета Миша ми је казао да сте за време рата остали дете без родитеља и да сте обдарени изузетним урођеним способностима и, захваљујући великом раду и упорним напорима, успели да доспете до врха наше правне науке и интелектуалног стваралаштва код нас. Поред радова из правне науке, ваша дела из других области које су везане за људски живот од кад је света и века, сведоче о вашим дуготрајним и дубоким размишљањима, о бризи да, као хуманиста, помогнете читаоцима да своје време живе достојанствено и храбро, ослањајући се на културне тековине.

Уручујући вам награду из Фонда „Миодраг Јовичић” за 2004. годину, ја вама искрено честитам на том заслуженом признању. Овде и на овом месту желим да кажем да се у име свог покојног брата поносим вама, као и другим његовим следбеницима, јер верујем да ћете сви ви и ваше дело, као фарови, осветљавати будућност нашег народа и помоћи му да бодро корача ка срећним временима. Честитам још једанпут.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2004. године

ДВА СХВАТАЊА ЛЕГАЛИТЕТА*

Поштована госпођо Славка Јовичић,

Уважене даме и господо,

Драге колегинице и колеге,

Говорићемо о правнопозитивистичком и правно-филозофском поимању легалитета. Желимо напоменути да различита схватања о легалитету имају, с једне стране, властодршци а, с друге, и поданици или обичан народ, који се придржава обичаја и народне културе.

Историјски гледано, право је имало огромну цивилизацијску улогу.

Морално-правни закон, то јест правило понашања у смислу хиндуистичке *дарме* (*dharma*) или грчког *номос*, за чије кршење следи санкција, многи сматрају за највећи и најзначајнији од свих изума људске врсте. Организована и регулисана „расподела вредности” у смислу придавања значења – шта је шта, то јест шта је добро а шта рђаво, шта је дозвољено а шта забрањено – представљала је велико достигнуће људи. Почне ли то да дела унутар крвно или друштвено повезаних група које сарађују, и у ширим размерама, те се створе неки обичаји, обрасци и установе које регулишу расподелу те врсте – сматрамо да се то може узети као почетак цивилизације. Средства којима се друштвени, групни, племенски, родовски регулишу, постижу се уз помоћ религије и цркве, морала, обичаја, права, то јест људских правила, норми. Норме су имале велику улогу без обзира на чији су се ауторитет ослањале, односно коме се придавало признање или поштовање за успостављено правило (богу или Богу, неком појединцу као што су Јевреји законе приписивали Мојсију, Атињани Солону, Индуси Мануу, а некада се сматрало да је заслужан неки херој или племенски старешина, потом опет религија, црква, племе или држава, државник, као цар Душан). Најпопуларнији бог старих Египћана био је Озирис и њему су приписивали да их је научио земљорадњи и многим другим вештинама, али су на врху његових заслуга стављали да је људе научио законима, то јест општим правилима.

Функција додељивања вредносног смисла „људским стварима” и делима повезана је и са категоријом „номичности” (од грчког *номос*, *νόμος*, закон) човековом потребом и тежњом ка сигурности и извесности. Филозофија и наука у њиховом развоју све више су наглашавале тра-

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, 16. октобар 2004. године.

гање за истином и њеним делимичним откривањем основа на којима почива систем значења. Политичка и правна филозофија то чине на једном ужем, али важном, подручју друштвеног живота, посебно друштвених установа и односа.

Тесну повезаност права и политике лако је запазити, а није тешко ни доказати да међу њима постоје противречности. Поједини кодекси и устави (били они дело Хамурабија, Мојсија, Солона, Ликурга или неких тела иза којих некада стоје легендарне личности) настајали су политичким актима, политичком вољом. Право је, дакле, од најстаријих времена до данас, израз политичке воље која је врло често настојала да право користи као средство, инструмент те политичке воље или неког идеолошког пројекта.

Да ли се, међутим, заповести једне политичке воље иза које стоји довољна сила принуде могу третирати као закони, без обзира на садржину – то је питање којим су се мучили и антички и данашњи правни и политички филозофи. Политичари и правни практичари, али и теоретичари правног позитивизма у том питању се у ставовима размимоилазе са правним филозофима.

Врста политике која се већ неколико столећа зове макијавелистичком, а која је много миленија старија од самог Макијавелија, и која се наставља, имала је бројне присталице. Они су одавали хвалоспеве сили, снази, моћи, задовољавајући се практичним резултатима ослањања на силу, уз често неприкривено презирање права или његово коришћење само као погодног средства. Тразимах у Платоновој *Држави* каже: „Ја тврдим да правично није ништа друго него оно што користи јачему” (Платон, *Држава*, 338; видети: издање Културе, Београд, 1957). И Сенека је чак написао да је право у оружју, то јест да је јачи увек у праву (*Ius est in armis*). Крилов је басну о вуку и јагњету закључио наравоученијем да је моћноме беспомоћни увек крив. И тако до Бизмарка који каже да сила претходи праву (*Die Macht geht vor Recht*), и Стаљина који је у *Пишњима лењинизма* наглашавао Лењиново становиште да је „диктатура пролетаријата правно неограничена и на насиљу заснована власт пролетаријата”.

Насупрот таквим режимима и ставовима, Улпијан је у своје време имао високо мишљење о улози права, за које је рекао да је то „наука и вештина о добром и правичном” (*Ius est ars boni et aequi*, *Digesta*, I, i, 1), Политички ауторитаризам је, међутим, прегнантно оцењен изрекама од грчке филозофије и римског права до западноевропских апсолутних држава. Од Тразимахових ставова, које смо навели, стално је присутна тема о сили, оружју и принуди, не само као о гаранту „важења” него као самом темељу или суштинској црти „права”. Тако, Улпијанова изрека „Штогод се принцепсу свиђа, има снагу закона” (*Quidquid principi placuit legis habet vigorem*, Ulpian, *Digesta*, I, iv, 1), остаје запамћена и често коришћена. Цитирану сентенцију су учени правници у раном средњем веку могли наћи у Јустинијановој кодификацији, која је спасила велико благо наслеђено од римског права. Иако се у Риму држало до тога да им закони не смеју бити

плод чисте арбитрарне воље, то се променило кад је уведен принципат. Августови наследници на власти постали су неограничени господари, невезани законом (*Princeps legibus solutus*), како је Улпијан поново констатовао (убијен је 223. године н.е. и то од своје преторијанске гарде). Готово као превод Улпијанових речи звучи изрека којом се казивало о личној власти француских краљева: гесло Луја XIV – „Држава, то сам ја” (*L'Etat, c'est moi*), датира из времена кад се у Француској говорило: „Ако хоће краљ, хоће и закон” (*Si veut le roi, si veut la loi*). Краљеви су проглашавали законе речима: *Car tel est notre bon plaisir* („Јер то је наша добра воља”). Показујући тако да је то самовољна владавина коју су саркастично и прозвали – *regime du bon plaisir*.

Улога права, схватана на тај начин, из њега је искључивала правду и рационалност као унутрашњу садржину и суштину. Критички однос према могућим последицама таквог становишта о закону јачега, закону силе, лепо илуструју речи П. П. Његоша: „Коме закон лежи у топузу, трагови му смрде нечовјештвом.” У приручницима о техници владања, на пример, какав је написао Шан Јан, *Књија владара области Шан* (Београд, БИГЗ, 1977) даје се савет владару да је придржавати се закона важније него ценити правичност. Са таквим поимањем „правде” сигурно није било тешко дати и други савет диктиран кинеском варијантом „државног разлога”: „Када је народ слаб, држава је снажна; када је држава снажна, народ је слаб. Зато држава која иде правим путем треба да ослаби народ” (*истио*, стр. 153). Безброј је примера и изрека које показују однос власти и „права” као израза њене арбитрарности. Тако, од најстаријих записаних трагова о човековим преокупацијама можемо пратити његове мисаоне конструкције и практичне подухвате срачунате на то да се прошире границе слободе. Противречност између наметнутог поретка и аутентичне људске слободе није само једна од вечитих тема, него и разделница по којој готово све иоле значајније мислиоце можемо поделити на оне који су фаворизовали једну или другу страну тог антиномичног пара категорија и појава.

Једна је од карактеристика историје држава, друштава, односа власти и права био је чест сукоб између политичке воље властодржаца, с једне стране, и осећања правде и моралних вредности и обичаја и повреде „природних права” људи, с друге стране.

О легалитету, легалности, законитости, можемо говорити у ужем, правно-позитивистичком и у ширем правно-филозофском и политичко-филозофском смислу. У првом смислу, легалитет се разматра у оквирима једног конкретног система права у којем начелно постоји хијерархија правних норми. У другом контексту, филозофских, етичких, политичких учења и друштвених, политичких, економских и других чињеница, које утичу или трпе утицај таквих или онаких правних одредаба, односно прописа, легалитет представља и начело модерних правних система и једну од темељних идеја правне и политичке филозофије. Идеје о карактеру и функцијама права можемо пратити суду и изузетно важну историју правне и политичке филозофије.

У ужем правно-позитивистичком смислу начело легалитета (законитости) испољава се у два облика: 1) као захтев/обавеза да правни акти мање правне снаге морају бити у сагласности са правним актима више правне снаге (формална законитост) и 2) као обавеза органа управе, судства и других органа са јавним овлашћењима да раде у складу са законима и другим на закону заснованим општим правним актима (материјална законитост). То начело обезбеђује правну сигурност и извесност. У инструменте остваривања законитости спада и принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Наведени принцип јесте толико важан да се он сâм некада назива „начелом легалитета”. Принцип да закони и други прописи, осим врло изузетно, не важе ретроактивно, то јест временски уназад, такође јесте битно за начело законитости. Да би се поштовање начела легалитета боље постигло установљава се двостепеност или вишестепеност поступка. У исту сврху се у ново време уводи и установа такозваног управног спора и уставног судства. Први институт пружа могућност да се воде судски спорови поводом појединачних правних аката управе, а други да се против општих аката управних и законодавних органа покрене и води поступак оцењивања уставности. Према томе, начело легалитета у правно-позитивистичком смислу мора се уврстити у минимум критеријума које један правни поредак треба да задовољи. Већина правно-филозофских школа то тако и сматра, али оне од права траже и више него што је пука усклађеност норми ниже правне снаге са онима више правне снаге; и да се физичка лица, то јест грађани и правна лица и државни органи придржавају закона.

Принцип легалности (законитости), у ширем смислу, како се третира у правној и политичкој филозофији, позива се у одређеним ситуацијама и на природна права људи, на моралне и обичајне стандарде, на категорију правде и такав приступ је донекле сличан категорији легитимности. То захтева и да правни поредак почива на начелу правде, моралних вредности, хуманистичким и етичким поступцима и вредностима, које се у датој епохи третирају као цивилизацијско достигнуће. Али и на неким уставним и политичким принципима, то јест принципима конституисања и вршења државне власти, који омогућују да се остварује легалитет који приближава правно и „праведно”. Описани приступ подразумева владавину права, владавину закона, а не личности или тела, и у том смислу схваћен принцип легалитета, то јест законитости и уставности, делују као чиниоци ограничавања власти. У ширем смислу, то подразумева не само регулисање односа између власти и грађана и између различитих органа власти утврђивањем њихових надлежности, то јест права и обавеза, него и постојање институционалних, политичких, социолошких, економских, али и етичких, образовних и других претпоставки да власт буде ограничена, а право, по својој садржини, да буде што рационалније и засновано на извесним универзалним принципима. Некада су универзални принципи били принципи које је садржао *ius gentium*, потом концепције божанског права, природног права, а данас

се универзални принцип заснива на концепцији универзалних људских, писаних права и претпоставки за њихово остваривање. Ти услови обухватају мноштво елемената, од извесних метаправних и етичких начела (Кант је и на метафизичким и на етичким темељима оправдавао правне норме и правни поредак) до институционалних гаранција, као што су „подела власти”, или „противтежа и равнотежа” (*checks and balances*) у организацији власти, независно судство и социјално-економски и политички односи који карактеришу полиархијска друштва. Схваћен на тај начин, принцип у суштинском смислу подразумева везаност правом свих, па и највиших носилаца власти и искључује личну власт (култ личности) или монопол власти разних елита, авангарде, вођа, неформалних група и вануставних фактора друштвене моћи.

Легализам у правно-филозофском смислу представља више један асимптотски идеал, него стварност. Политичка власт изналази увек нове облике и могућности да свој утицај оствари, а универзалне правне норме да мимоиђе чим оне постану препрека њеној вољи и намерама. Готово сваки студент права чује анегдоту у којој се право фигуративно приказује као мрежа у којој се хватају мале рибе, а коју лако раздиру оне велике и моћне. Искуство већине људи, макар делимично, потврђује умесност тог запажања и зато се анегдота преноси с генерације на генерацију. Анегдота се, иначе везује за рад славног атинског законодавца, у ствари уставотворца Солона, и једног мудрог скитског поглавице Анахарсида, који је долазио код Солона да научи нешто што би могло користити његовим саплеменицима. Анахарсид је изрекао ту реченицу о мрежама у којима се мали лове, а велики раздери мреже. Паметног Анахарсида су, нажалост, убили његов рођени брат и други саплеменици кад је покушао да им пренесе новине које је од Солона научио. Неће властодршци да прихвате умна правила већ хоће да својој вољи дају првенство.

И правници позитивистичке оријентације, кад се почело у најновије време говорити да се владавином права сматра ситуација кад субјекти, којима је право надређено, поштују и извршавају налоге правних норми, и тиме са обе стране, оних који право стварају и оних који га примењују, са обе стране позитивистичких схватања сматрају да поштују владавину права и да га тиме и примењују. И да тиме остварују владавину права. Но, то је погрешно.

Историјско искуство, као и савремена правна и политичка наука и пракса, потврђују давнашњу идеју политичке и правне филозофије и пружају нам аргументе за закључак да постојање правног акта који се зове устав и за који се тврди да је највише правне снаге, не гарантује да ће постојати уставност у правно-филозофском, политичком и социолошком смислу. Исто тако, постојање извора права који се зову закони не значи да је успостављена законитост, чак и ако се ти прописи спроводе у живот. Могућно је чак да буде и супротно: што је више правних

прописа, да буде то мање законитости. Нарочито кад су прописи израз арбитрарне воље власти. Уз то, претерано велики број прописа повећава и неодређеност и поткопава правни систем. И антички и модерни политички и правни аналитичари и мислиоци знали су да премного закона штети. Тацит је у *Аналима* писао да што је више закона то је већа поквареност у држави, а Монтескије да „бескорисни закони слабе и оне који су нужни”. Нешто слично је запазио и Токвил у Америци, а закључци су и за нас и наше прилике очигледни.

Јачање легалитета у оба наведена смисла, те и само у оном уже правном значењу речи, представља велики напредак и јесте резултат вековних борби и теоретичара и практичара. Зато се сваки корак или значајнији случај увођења или учвршћивања начела законитости третира као допринос цивилизацијским трендовима. У том контексту, често се с правом наглашава принцип *Душановој Законики* који налаже судијама да у суђењу не уважавају и не примају никаква „писма царева која обеснажују закон царства ми”, што значи да чак и ако би им сâм цар писмено наложио да неки случај пресуде мимо закона, они су дужни да се на такву цареву наредбу не осврћу него да суде по закону.

Велики допринос који је правни позитивизам дао развоју правне науке и нарочито правне теорије, логике и могућности коришћења компјутера у решавању правних питања, није довољан аргумент нити разлог у име чега би требало да се у анализи права остане искључиво на терену правног позитивизма. Цео инструментариј, од посебне правне логике до коришћења компјутера, остаје у оном подручју где је право у инструменталној улози, где се оно ствара, процењује, тумачи и примењује као средство. Није легитимно одрећи некое право да поставља питање у које сврхе једно конкретно право служи, то јест ограничити истраживача или аналитичара права на постављање и тражење одговора на питања „како”, а не и на питање „зашто”. Могли бисмо се сложити да су и рђави закони бољи од незакоња, али такви закони ипак не могу бити довољна легитимација једне владе, режима. Иако се многи критичари правног позитивизма инспиришу на изворима природног права, та инспирација никако не даје увек једнозначан одговор.

Прво схватање, то јест како право најчешће схватају професионални правници јесте правно-позитивистичко схватање, стварање и примењивање права. Пример те врсте бисмо могли упоређивати са немачком концепцијом правне државе (*Rechtsstaat*). Другу концепцију права можемо квалификовати као правно-филозофску, а у њу улази и политичка филозофија (великог низа политичких филозофа) и низ других дисциплина (филозофија, етика, антропологија, економија, у новије време и социологија и друге дисциплине). Ту врсту другог схватања правног поретка и случајева има висок степен елемената владавине права (*the Rule of Law*) који је у Енглеску увео врховни судија лорд Бректон (Bracton) 1235, преузимајући Цицеронову сентенцију – *Non sub homine*

sed sub lege („Не под човеком, него под законом”), а Бректон је додао „*sed sub Deus et lege*” („него под Богом и законом”) и прокламовао друга важна начела на којима се изграђивао правни систем и поредак. Наведено начело је постало познато као *владавина закона* или *владавина љрава* (*the rule of law*). Описан систем се проширио на Шкотску и Ирску, као и на све земље које су биле енглеске колоније, а и на САД (то начело је дубоко урезано огромним словима уздуж бетонске фасаде Правне школе Харвардског универзитета). Џон Фортескју (Fortescue), Врховни судија у Енглеској у XV веку, као ментор принца Едварда IV, написао му је поуке *У славу закона Енглеске* (*De laudibus legum Angliae*), а сваком у Енглеској рођеном детету дао је сва „права Енглеза” (*rights of Englishmen*) и обавезао све судове да то поштују; а успоставио је и начело да се у случају сумње недоказане кривице оптужени ослобађа. Едвард Коук (Coke), врховни судија и правни теоретичар у XVII веку, оборио је један закон који је Парламент изгласао, а који је био повољан за монархију.

* * *

Не можемо, и не смемо свеукупан однос права и политике свести на ону страну чија је основна карактеристика подређеност права политици. Друга струја мишљења, којом смо илустровали комбинацију правне филозофије и правне праксе са становишта човека, његових права и слобода, има веома дугу и значајну историју. Томе највише доприносе највећи политички и правни мислиоци.

Право је од самих својих почетака вишеструко противречно. С једне стране, оно је израз политичке воље, како код великих законодаваца на почетку историје појединих људских цивилизација (рецимо Хамурабија, Солон и др.) тако и у бројним данашњим политичким режимима. Право, с друге стране, јесте и инструмент рационалног регулисања односа и сукоба, и начин ограничавања политичке воље.

Уставно право се рађало у процесу успостављања уставности као облика ограничавања политичке самовоље, као регулисање вршења политичке власти и као гарант извесних индивидуалних права и слобода који такође представљају границе и делују као фактор ограничавања власти. Циљ у праву јесте веома важна категорија и њоме су се бавили значајни правни писци, нарочито претече такозване социолошке јуриспруденције (видети: Рудолф Јеринг, *Циљ у љраву*, т. I–II, Београд, 1894–1895). Циљ није довољан да оправда, чак ни да објасни једно право. Потпуније објашњење и утврђивање природе једног правног система захтева узимање у обзир и циља.

Против злоупотреба права устајали су од најстаријих времена бројни писци, мислиоци и правници, сматрајући да право мора бити прожето једном вишом идејом правде, божанског права, природног права или поштовањем човековог достојанства и људских права, која

конкретно право не сме да гази. Постоји, дакле, и друга страна права: право, својом вредносном утемељеношћу, неким ауторитетом разумних решења – а тај ауторитет је некада долазио из религије, а некада од повезивања права и правде у свести људи – својим нормативним, регулативним и дистрибутивним функцијама, нарочито у облику устава, може стећи карактер правног стандарда, и утицајног друштвеног чиниоца, или бар оријентира за оне који хоће да праву дају друкчији карактер.

Есхилов (525–456. године пре н.е.) Прометеј (*Оковани Прометей*) са презиrom се односи према Хефестовим слугама, Сили и Власти, које га воде везаног. Такође, он пркосно добацује Хермесу да се ни по цену мука којима је изложен не би с њим мењао, то јест прихватио његову улогу гласоноше, а то значи и слуге Зевсовог. Хермесу је жао што свога бога-рођака мора оковати, али каже да се не сме шалити са очевом заповешћу. А затим казује Хермес Прометеју једну истину, коју су, изгледа, већ стари Грци сазнали искуством: коме је млада власт, томе је крута ћуд. Потом, хор моли Прометеја да им открије због чега је осуђен на страшну казну. Прометеј најпре казује оно чему је њега поучило искуство: да се власт не стиче снагом нити силом, већ лукавством, а да је „болест власти силничке у пријатеље своје да се не узда”, те да је Зевс, чим је сео на престо, одмах почео другим боговима да дели дарове, а на бедника-човека да се није ни обазирао, већ је хтео цео род људски истребити. Прометеј казује хороваћи како је у таквој ситуацији, смртницима-људима најпре усадио наду, а онда им дао ватру. Други Титан, морски бог Океан, каже за Прометеја да је и сâм мудар, али му ипак саветује да дође памети и промени своју кожу (то јест ћуд) и да навуче нову, јер нови је и господар богова. И још Океан казује да за сувише охол језик долази казна, а да Прометеј, и поред мука које су га снашле, још увек не зна ћутати, као да никада није чуо да пуну језичину казна стиже. И бог Хефест, којем је ватра украдена и који мора свога рођака Прометеја везати за стену, одупире се тој обавези, али га Власт, која је иначе његова слуга, опомиње на дужност и натерује га да учини и оно што му се неће, јер то врховна власт тражи. Тада се и он обраћа Власти прекором пуним презира: „Ти вазда свирепа и пуна дрскости!”

У томе што смо изложили из Есхиловог *Прометей*а у ствари налазимо један праобразац понашања сваке нове власти и њене потребе да ради одржања себе раздели присталицама оно што је задобила, и да строго кажњава оне који прекрше њене наредбе или имају „пусту језичину”. Макијавели је давао поуке новим властодршцима-победницима да поубијају претходне властодршце и разбаштине њихове наследнике, а имања ранијих доделе новим властодршцима.

Отпор тиранској и арбитарној власти се нарочито испољава кад њена арогантност и самовоља повреди људска достојанства, нека начела и морална схватања. Наспрам, и често против власти и прокламованог „закона” или „права”, делују облици друштвене свести и традиције, не-

када и укоренењено неписано право, утицајно нарочито кад се заснива на неким вредностима које се поштују у међуљудским односима.

Антигона, у истоименој Софокловој трагедији, представља узор античке хероине, која поступа по нормама неписаног права, кршећи норме позитивног, садржаног у наредби арогантног моћника Креонта. То је један од најславнијих античких приказа сукоба политичке воље или на њој засноване правне заповести са моралним и уобичајеним редом људских ствари и поимањем дужности и праведности. У Софокловој *Антијони*, као што знате, Антигонова браћа Етеокле и Полиник погинули су у борби у којој је један био на страни државног поретка, а други се борио против њега. Креонт, тиранин Тебе, стога наређује да се један сахрани са државним почастима, а други да остане несахрањен. Ономе ко би га сахранио запретио је смртном казном. Антигона поступа као сестра која према оба брата има исту моралну дужност, дакле природно, људско право и дужност, да обојицу сахрани, те настаје сукоб који има трагичне последице не само по Антигону него и по Креонтову породицу (јер је његов син заљубљен у Антигону). Хор на завршетку трагедије упућује речи прекора Креонту, поручујући му да је разумност први маљ за ковање среће. Хегел је, пак, био мишљења да су обе стране погрешиле и обе су кажњене: Креонт није смео издавати заповести које су супротне неписаном божанском закону, а Антигона није смела да прекрши позитивноправни закон.

Два различита схватања о томе шта је закон, и данас апсолутно релевантна, изложена су у занимљивом и поучном разговору о законима, који Ксенофонт у *Успоменама о Сократу* описује као да су га водили Алкибијад и његов старалац и Перикле, врховни државни руководиоци Атине. Алкибијад је тражио да му, ради упућивања у државничко умеће, Перикле објасни шта је закон. Перикле најпре каже да „све су закони што народ у скупштини одлучи да напише, казујући шта треба чинити и чега се треба клонити”. Алкибијад додаје: „Вероватно напише с уверењем да треба чинити добро, а не зло”, што Перикле потврђује. Алкибијад пита даље и заоштрава смисао питања: „Ако се не састане народна скупштина него, као што је случај у олигархијама, само неколицина утврди шта треба чинити, шта је онда то?” Перикле одговара: „Све што државна власт реши да треба чинити, па напише, све се то зове закон.” Алкибијад наставља: „Ако и тиранин има државу у власти, па налаже шта грађани треба да чине, да ли је и то закон?” Перикле исто тако иде даље у смеру у којем касније одговоре нуде Лутер и правни позитивисти: „Па и што тиранин, док има власт, нареди да се напише, и то се зове закон.”

У дијалогу, преокрет настаје Алкибијадовим критичким питањем: „А шта је онда насиље и безаконоје, Перикле? Не дешава ли се то онда кад јачи слабијега, не уверавањем, него применом силе примора да чини што се њему свиђа?” Периков одговор је сада друкчији него малопре:

„Бар мени се чини: поричем да би закон било оно што тиранин напише без одобрења грађана.” На питање да ли се то односи и на неколицину, Перикле је сасвим одређен: „Све што неко некога примора да чини а да га није уверио, писао то или не писао, све ми се то чини да је пре насиље него закон.” На крају, Алкибијад поставља питање: „Дакле, и што цео народ, као сила која је јача од оних који су имућни, пише без њихове сагласности, и то ће пре бити насиље него закон?” Перикле је стављен у положај да мора рећи да и цео народ може донети одлуку која није закон него насиље (Ксенофонт, *Успомене на Сократа*, Београд, БИГЗ, 1980, књ. I, 2).

Од значаја јесте неколико идеја које у дијалогу долазе до изражаја. Најпре, то је сукоб формалне легалности коју у почетку заступа Перикле (супротно свом гледању на карактер атинских закона које је изнео у познатом говору на сахрани погинулих Атињана, а који је Тукидид забележио у *Пелопонеском рату* (III, 34–37) и, модернијим речником казано, легитимности закона заснованих на убеђењу и подршци оних на чију ће се заједницу односити. Други крупни проблем који је имплицитан у том дијалогу јесте онај који је више пута расправљан од Аристотела до Џона Стјуарта Мила, а односи се на такозвану тиранију већине.

* * *

Наглашавамо зато да је право, осим средства политике, можда и најважнији чинилац ограничавања политичке власти и да је нововековни конституционализам израстао на тој димензији права, а она се ослања на још старије идеје о томе да људи не би требало да живе у покорности другим људима него законима, а та идеја подразумева оно што садржи идеја о владавини права о чему смо горе већ говорили.

Иако је идеја о владавини права имплицитна и знатно касније изведена из Мојсијевог *Пенђајтеуха*, прво систематично развијање филозофских концепција о владавини закона које спадају у оно шире правно-филозофско гледиште о карактеру права можемо наћи код Платона, Аристотела и Цицерона, који их следи.

Вероватно ниједан пример у којем је правда повређена у корист закона није привукао пажњу мислилаца и коментатора колико „случај Сократа”. „Случај” можемо делимично разумети у контексту античког органицистичког поимања заједнице као целине у односу на коју је индивидуа подређени део, као и поимања јединства етике и политике, те и закона као израза предњих премиса. У оквирима тих схватања било је и Сократово, односно Платоново, о поретку и законима као услову заједничког живота и о последицама тога гледишта по појединца. У Платоновом *Кријону* изложен је цео трактат у прилог поштовању закона, чак и у случају кад се у име тога поштовања чини велика неправда (Платон, *Кријон* у Платон, *Дијалози*, Београд, Култура, 1970).

Аргументи које „Закони” у своју корист износе у *Криџону*, у замишљеном Сократовом дијалогу с њима, веома су убедљиви. Позивају се чак и на прећутни пристанак на последице од стране онога ко је од рођења извлачио предности живота у складу са законима. Не можемо доводити у питање моралност Сократовог опредељења да не искористи прилику која му је пружена да побегне. Сократови разлози су убедљиви, а како га је Платон дао, цео дијалог јесте и дирљив. Сократ је морао сопственим животом потврдити своје дотадашње учење и прихватити смрт или избећи казну и тако делом оповрћи оно чему је друге поучавао. Претпостављамо да су се у сличним дилемама многи налазили у сличним ситуацијама пред судовима инквизиције или пред партијским судовима. Многи су сматрали да жртвовањем сопственог живота потврђују исправност одлука које се доносе у име њихове „ствари”. Платонов приказ и каснији одјек „Сократовог случаја” доноси поуку властодршцима да настоје приближити право и правду, те да би одмереношћу требало да избегну нове случајеве Сократа. Мало је вероватно да ће они ту поуку научити, јер је већ Аристотел морао бежати из Атине „да се ова не би по други пут огрешила о филозофију”. Сократовим путем морало је током историје поћи безброј других. Неки циничнији мудраци су се својим бекствима и хвалисали, као грчки песник Архилох или Томас Хобс. „Сократов случај”, међутим, у Платоновој обради јесте у ствари расправа у прилог позитивном праву. Из данашњег угла посматрано, Сократ је морао да не прихвати неправедну казну, засновану на истим таквим законима.

Основна Платонова и Сократова идеја, међутим, јесте филозофска идеја о правди као основи заједнице. Ради остварења те основне поставке, држава има моралну функцију, а да би је успешно остваривала Платон је теоријски конструирао као тоталитарну. Можемо сматрати да би нека друкчија полазна схватања налагала Сократу да изабере отпор и избегне последице закона у име вредности вишег реда, и да би Платон цео случај друкчије тумачио. Вредност вишег реда представља и правда и, још конкретније, човеково право на слободно изражавање аргумендованих ставова о политичкој заједници и ангажовање да ненасилним начинима она постану део мишљења и начин делања чланова те заједнице. На такав степен и облик моралне аутономије, у односу на заједницу којој се припада, антички Грци су ретко били спремни. Чинили су то само легендарни хероји-симболи као Прометеј.

Платон је првобитно настојао засновати идеалну заједницу на принципу владавине мудрости, као највише врлине, односно владавини филозофа-управљача, сматрајући да је тако истовремено могуће измирити етику и политику, што и јесте тема његове *Државе* (Београд, Култура, 1957). У *Државнику* је такав систем још увек сматрао идеалним, уколико би се успело пронаћи мудрог државника. Таквог не би требало ограничавати никаквим законима, јер они увек значе просек, а натпро-

сечне људе не би требало спутавати осредњошћу (тако Платон у *Државнику*, видети *Državnik i Sedmo pismo*, Zagreb, Liber, 1977). Било би то као кад би вештога лекара, који може извршити једно лечење, или команданта брода, који може извести брод из олује, натерали да не употреби своје знање или вештину него да се понаша по некаквој схеми просечног. Пошто је закључио да су ретки мудри и способни управљачи, које не би требало ограничавати никаквим правилима, и да би можда и такви подлегли страстима, Платон је у *Државнику* изложио „друго по реду најбоље уређење”, у којем би и обични људи могли добро управљати. Чинили би то на тај начин што би у правила (законе) унели оно што раде мудри државници у другим земљама.

Стичући искуства, Платон је морао све више да напушта своје идеале. Преокрет до којег је дошло у његовим схватањима изражен је у делу *Закони*. Платоново разочарање у политичаре уврстило га је међу филозофске родоначелнике велике идеје о владавини закона (видети опширније у нашем раду „Preteče ideje o vladavini prava: Platon – Aristotel – Ciceron”, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1986, 3–4). Платон је у том недовршеном делу на следећи начин изложио идеју владавине закона: „Оне који се обично називају управљачима, назвао сам сада слугама закона, не из жеље да градим нове називе, него зато што сам уверен да од тога више него од ичега другога зависи и одржање и пропаст државе” (упоредити Platon, *Zakoni*, Zagreb, Kultura, 1957, IV, 7).

У законима, Платон није гледао само израз политичке воље мудрих властодржаца, него инструмент који има велики општи значај за очовечење и опстанак човека. Платон пише: „Нужно је да људи имају законе и да према њима живе, или да се нимало не разликују од дивљих животиња. Узрок је томе што се ниједан човек не рађа с прирођеном способношћу да спозна што је људима у државном животу корисно, нити, уколико спозна што је за њих најбоље, да буде кадар и вољан увек то извршавати” (*истио*, IX, 13).

Човекова смртна природа наводи све који постигну неограничену власт да ту власт користе пристрасно и не полажући никоме рачуна за свој рад, те постају лакомислени и одају се стицању личних користи стално тежећи за насладом. „Стварајући у себи таму, они ће напоследку испунити свим опачинама себе саме и читаву државу.” Зато „државе којима влада неки смртник не могу избећи невоље, али се доста може постићи ако се покоравамо бесмртној природи називајући законом оно што нам је пружио разум” (*истио*, IV, 6).

Аристотел се у *Полијици* определио за владавину закона из истих разлога из којих је и Платон под старе дане то прихватио као најбољи облик уређења за смртне људе са њима својственим манама. Сматрао је да „није добро да врховна власт уопште припада човеку, а не закону, зато што је човекова душа подложна страстима” (Aristotel, *Politika*, Beograd, Kultura, 1960, III, iii, 3). Даље, Аристотел пише: „Захтевати да

влада закон значи захтевати да влада бог и ум, а захтевати да влада човек значи допустити и животињи да влада, јер пожуда је нешто животињско, а страст квари и најбоље људе када су на власти... Они који траже правду траже средину, а закон је средина” (*Politika*, III, xi, 2–4 i 6). У вези са законима запазио је проблем који је и данас актуелан:

„Како обезбедити да закони буду добри, односно како осигурати да они који их доносе буду заиста способни за то.”

Аристотел увиђа да ако су закони рђави, онда се ставом о владавини закона ништа не решава. Ипак, његов је закључак да „врховна власт треба да припада мудро састављеним законима, а носиоци власти, било да их има један или више, треба да располажу том влашћу само утолико уколико закони нису прецизни, јер није лако општим одредбама обухватити све појединачне случајеве. Али још увек не знамо какви треба да буду мудро састављени закони и тај стари проблем и даље остаје проблем” (*ibid.*, III, vi, 13).

Важно јесте да је Аристотел увидео и значај тога да и законодавац мора бити везан законом који је донео. Модерне, нововековне политичке теорије демократске оријентације, које су развијале идеје владавине закона или владавине права, изложиле су читав низ аргумената у подршку ставу да је и законодавац (уставотворац) везан оним што је учинио основним законом.

Чувени римски књижевник, говорник и филозоф Цицерон, високо је ценио право, сматрајући да су „право” и „заједница интереса” оно што одређује „*res public-u*”. Изложио је идеју природног права (*ius naturale*) као умне творевине вишег реда у односу на позитивно право. Сматрао је да је важење позитивног права повезано, условљено његовом сагласношћу са природним правом, то јест са неким етичким принципима. Цицерон зато (*De legibus*, II, v, 13 – vi, 14–15) пише о мноштву неподношљивих и погубних закона који не заслужују да се тако зову више него правила неке банде разбојника. Цицерон даље пише да чак и кад би земља (то јест народ) прихватили такве прописе то их не би учинило законима.

Макијавелијево доба је време у којем почиње рађање и успон националних држава, а Макијавели је био преокупиран тим проблемом и судбином Италије, те је сматрао да држава, уколико је моћна не мора своје деловање да оправдава ни моралним (као код Платона, Аристотела и других) нити верским разлозима (као код Августина, Аквинског и других). Сматрао је да чим је држава моћна, она сама себе оправдава. Имплицитно је да то чини у име „државних разлога”, али синтагму „државни разлог” (*ragione di stato, raison d’État, Staatsräson*) није сковао Макијавели.

Томас Хобс (*Hobbes*, 1588–1679) дао је велики допринос прецизирању позитивистичког поимања права као израза суверене власти и

његовим трагом су ишли Џон Остин (Austin, 1790–1859) у XIX веку и правни позитивисти у XX веку.

Џон Лок (Locke, 1632–1704) сматра да влада и власт нису сами себи сврха, већ су у функцији заштите човекових права и стваралачких потенцијала чије практиковање људски разум прихвата и може аргументима оправдати. Природна права која припадају човеку самом чињеницом да је људско биће, Лок је схватао као основу и сврху ради које се владе успостављају. Позитивни закони који се доносе морају доприносити тој сврси да би влада која их доноси могла претендовати на легитимност. За Лока, као родоначелника модерне демократске теорије, свака власт би требало да буде ограничена тиме што мора служити сврси коју су јој умни људи наменили, те тако никакво тело, ни појединац нити скупштина, не могу имати неограничену власт. И садржина закона је тиме ограничена, то јест ни законима се не може наредити све што би нека политичка воља хтела, као што касније Русо (Rousseau, 1712–1778) мисли да би „општа воља” (*volonté generale*) апсолутног народног суверенитета могла.

Лок је творац концепције ограничене владе, која своју легитимацију добија пристанком оних којима влада. И позитивни закони које она доноси зато морају испунити одређене услове, те их набраја: иако је законодавна власт највиша власт у свакој земљи, она ипак „није нити може да буде апсолутно арбитарна над животима и имовином других људи”; она „не може за себе да присвоји власт управљања на основу импровизованих декрета, већ је *дужна да дели њравду* и да решава о правима поданика *на основу објављених важећих закона и њреко њознајћих овлашћених судија*”; „не може да *њренесе власт њ доношења закона* у неке друге руке”, јер су јој „овлаштења дали друштво и божји и природни закон... да влада на основу *објављених усњановљених закона*, не да буду недоследни у појединачним случајевима, већ да имају једно правило за богатог и сиромашног, за миљеника на двору и сељака за плугом”; затим, „закони не треба да буду намењени ни једном другом циљу сем *добру народа*” (John Locke, *Dve rasprave o vladi*, Друга rasprava, гл. XI, т. 135–142). Британски колонисти у Северној Америци су се инспирисали Локом, а нарочито Томас Џеферсон (Jefferson, 1743–1826) у изношењу разлога за независност и Локове идеје о људским правима и слободама. За Лока, тамо где престају закони почиње тиранија.

Успостављање владавине права представља вековни идеал политичке и правне филозофије. Позитивно право би требало да буде у складу или бар да не противречи прокламованим нормативним идеалима вишег реда. Нововековни покрети који су се залагали за политичку институционализацију друштва и за успостављање уставности (конституционализма) такође су подржавали и до различитог степена разрађивали поједина начела владавине права и институционалне облике који би били неопходни да би се тај цивилизацијски идеал успоставио. Један

од трајних циљева био је ограничавање власти, како би се избегла свака апсолутна и лична власт, отклонила њена дејства под утицајем интереса или излива страсти, и како би се различите доминације и тираније човека над човеком замениле успостављањем владавине безличних, беспристрасних, објективизираних и релативно рационалних, умних правила. Идеја, дакле, у својој основи има и претпоставку да су власт и извесни ауторитет неопходни ради постојања и функционисања људског друштва, али и сазнање потврђено искуством да се власт лако и сувише често злоупотребљава на штету и друштва и његових чланова. Систем владавине права стога и јесте важан облик ограничавања, цивилизовања власти и њеног смештања у утврђене оквире права, дужности и одговорности.

Укратко, човек и по цену највећих жртвовања и трпљења тежи да живи унутар уређених односа (унутар номичног света), а аномију, то јест оно стање о којем је писао француски социолог Емил Диркем (Durkheim, 1858–1917), а које означава ситуацију у којој морална, религијска и правна правила губе вредност и поштовање или их уопште нема, човек доживљава као искорењивање самих темеља своје друштвене егзистенције и психолошке стабилности. Више је него јасно да човек има потребу да живи под владом коју ће сматрати легитимном, а онда је и постојање одговарајућег друштвеног ауторитета неопходно. Право питање јесте: како да се власт сведе у оквире унутар којих може испунити сврху ради које се успоставља у људским заједницама, а која се може разумом оправдати, односно прихватити, а то значи у великој мери и легитимисати се на основу вредности-циљева ка којима је њено деловање усмерено, на основу одређених поступака и средстава којима се остварује, као и на основу резултата које постиже, односно повољних последица које њено деловање производи?

Томас Хил Грин (Т. Н. Green, 1836–1882), британски писац неохегелијанац у XIX веку, који је Хегелову политичку филозофију са државом као кључном категоријом покушао пренети на британске прилике, закључио је да грађани имају дужност исказивања непослушности према властима чији писани или неписани закони штете интересима политичке заједнице или који не пружају институционалне могућности нити легалне методе да се неправични закони укину (Т. Н. Green, *Lectures on Political Obligation*, 1879–1880).

Након разних врста тоталитаризма, а посебно нацистичког, немачки правни филозоф Густав Радбрух пише о карактеру правног позитивизма, који утиче на прихватање државне воље као највишег закона. Радбрух каже: „Правни позитивизам који се мање или више предаје на свим катедрама, навикао је правнике на то да сваку државну вољу у форми закона признају као право” (1948). За њега је мисао природног права била заблуда, али најплоднија заблуда која се могла замислити (*Aphor.*, 1929). Схватајући да за правника у пракси доиста нема

другог права осим „прописаног” позитивног права, Радбрух је такође тежио да државу обавезе „натпозитивним, природним правом, истим природноправним начелом на којем се једино може заснивати важење самог позитивног права” (*Aphor.*, 1932). Радбрух је, као критичар пуког правног позитивизма, у своје правне афоризме записао: „Својим уверењем да ‘закон је закон’, позитивизам је разоружао немачки правнички сталеш против закона са самовољом и злочиначком садржином. При том, позитивизам уопште није у стању да властитом снагом образложи важење закона” (1946). Према Радбруху, као и другим заступницима концепција које уважавају метаправне критерије за процењивање права, владавина права обавезује и законодавца, то јест и сâм законодавац јесте везан правом. И то је идеја чије корене можемо наћи још код Аристотела. Правни позитивизам и правни реализам, независно од намера аутора, довели су до ситуације да „право” постане инструмент пуке моћи или голе силе.

Поновимо: Право је, с једне стране, чин политичке воље а, с друге, природом тога чина, својим смислом и садржином, право, да би то било, мора да ограничи чак и свога творца, самога законодавца. Другим речима, и законодавца обавезује оно што је ставио у темеље права. Узимајући ретроспективно целину мисаоних напора и достигнућа током дугог периода који захватамо, чини нам се да најсуштинскију црту тих процеса и идеја које су их пратиле представља то да човек кроз падове и успоне, робовања и отпоре, постепено ипак савладава пут од поданика до грађанина. Развитак није био равномеран, те се човек негде ослобађао знатно раније и поново губио слободу, негде је многи нису стекли ни крајем XVIII или почетком XIX века, када ју је стекла већина њихових суграђана, а велики број то није стекао ни крајем XX века. Историјски развитак, посматран у макроразмерама, у том дугом периоду, од источњачког или азијског деспотизма до модерних демократских држава, тече од тренутка кад је само један био слободан до правних и политичких система у којима су сви слободни. Желели смо у овом излагању нарочито поменути неке мислиоце и указати на то шта су томе и како доприносиле политичка и правна филозофија и теорија, као и напори других наука и учења. Идеја о владавини права јесте врло битан саставни део такозване западноевропске цивилизације. Неке претече те идеје смо већ помињали, а она је касније извођена из верских поставки.

Морална аутономија правника јесте претпоставка за такозвано слободно судијско уверење које се не односи само на судије. Мора правник бити спреман рећи НЕ, ако га професионално знање и савест на то упућују па и онда кад сви кажу ДА или „аминују”. Потребна је зато и индивидуална грађанска храброст и солидарна подршка људи исте професије како би се успоставила легалност. И ово излагање представља скроман прилог и подршку онима који правне оквире и норме изграђују, тумаче и остварују у корист а не на штету хуманизма, мира, људских права и слобода и других великих људских идеала.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2005. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2005. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: професор др Стеван Врачар (председник), професор др Коста Чавошки и професор др Данило Баста једногласно је одлучио 30. јуна 2005. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2005. додели др Павлу Николићу, редовном професору (у пензији) Правног факултета Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Имали смо част и задовољство, као чланови жирија за доделу награде којом се чува блажена успомена на покојног академика и нашег пријатеља Миодрага Јовичића, да за петог лауреата вредне и угледне награде предложимо нашег најугледнијег конституционалисту професора др Павла Николића. Целог свог века бавио се науком уставног права у опаким и тешким временима, када се од науке очекивало да буде слушкиња текуће а најчешће и изопачене политике. А таква времена нису само иза, него су изгледа и испред нас. Данас са задовољством можемо да кажемо да је на том трновитом путу универзитетске каријере и науке професор др Павле Николић не само сачувао свој стручни интегритет, него се изградио у врсног научника који је можда више него ико други пронео углед и славу наше уставноправне науке широм света. Више од осамдесет својих јавних радова објавио је на десет страних језика, од којих преко шездесет у иностранству. У тридесет и седам највећих градова света добио је прилику да на њиховим универзитетима одржи једанаест курсева, три на докторским студијама и педесет предавања. Учествовао је на више од шездесет међународних конгреса, округлих столова и других научних скупова широм света. Угледне стране колеге су све то с пажњом пратиле, те је професор Павле Николић био један од оснивача и дванаест година први генерални секретар а потом и потпредседник Међународног удружења за уставно право, а на шестом конгресу Удружења, одржаном 2004. године у Чилеу, био је изабран и за његовог почасног председника. Године 1976. Универзитет у Руену доделио му је титулу *Doktor honoris causa* а члан је и многих угледних

института, међународних академија и удружења. Све су то била вредна међународна признања нашем драгом професору и пријатељу и овогодишњем лауреату. Но, ово наше образложење не би било потпуно ако не бисмо поменули изузетно важну улогу у критици затеченог, доскорашњег и садашњег уставног система ове земље. Професор др Павле Николић још од 1988. године помно анализира све мане важећих устава, почев од аутономних покрајина као држава у држави Србији, преко недоречености Устава Србије од 1990. године, до нелегитимног доношења, а тиме и ништавости Устава СРЈ од 1992. године. Коначно, професор др Павле Николић нас је обрадовао својим Нацртом устава Краљевине Србије у нади да је дошло време за васпостављање, нелегитимно укинуте уставне и парламентарне монархије. Све су то разлози због којих овогодишњу награду из Фонда „Миодраг Јовичић” радо додељујемо професору др Павлу Николићу, у тврдој вери да би то било мило и покојном Миодрагу Јовичићу, чији дух бди над свима нама.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Професор др Стеван К. Врачар

Професор др Коста Чавошки

Професор др Данило Баста

Београд, 10. јул 2005. године

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Господине председавајући,
Чланови Одбора Фонда „Миодраг Јовичић”,
Рођаци, сарадници и пријатељи мога брата Миодрага Јовичића,
Даме и господо,

Прослављајући данас награђивање професора Павла Николића желим да наведем Мишине речи приликом једног наступања на телевизији: „Волим да сарађујем са Павлом Николићем и да у јавним емисијама разговарамо – јер ми се добро разумемо.” Боља препорука од тога за избор данашњег слављеника, за мене није потребна.

Хвала, господине председавајући, што сте ми дали реч да ово кажем.

Уручујући награду професору Павлу Николићу, честитам му и на угледу који ужива код својих колега и студената, и желим да и даље напредује на свом стручном и животном путу.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2005.

УЛОГА УСТАВНОГ СУДСТВА У СИСТЕМУ ПРАВНЕ ДРЖАВЕ*

Поштована госпођо Јовичић,

Уважени поштоваоци и пријатељи професора Миодрага Јовичића,

Додељивање годишње награде из Фонда у спомен нашег великог научника и пријатеља, академика Миодрага Јовичића, јесте прилика да се окупе поштоваоци његовог научног дела и његови пријатељи, и да му, као и увек, одају дужну почаст. Међутим, то није једина, ни ретка прилика да се сетимо професора Мише Јовичића. Да не помињем пријатеље и рођаке, њега се често, рекао бих свакодневно, сећају посленици науке, јер његово научно дело представља непресушно врело. Без тог врела се сви они који се баве уставним правом, политичким системима и теоријом државе, били они сасвим млади или у познијим годинама, не могу упустити у било каква креативна истраживања. Дело професора Јовичића је било актуелно, од изузетног значаја и од великог утицаја у оно злосрећно време у коме је стварано, нарочито последњих десетак година пре него што нас је он физички напустио, али је то дело и данас актуелно, значајно и са великим утицајем. А оно јесте такво јер је заорало дубоку бразду у поменутиим научним областима из које су никли плодови од трајне вредности.

Студије професора Јовичића о федерализму и конфедерализму, аутономији, локалној самоуправи и децентрализацији, политичкој одговорности, парламентаризму, облицима непосредне демократије, и другим областима, као и студије из области уставне историје, представљају штива која се не могу заобићи у иоле озбиљнијим расправама и проучавањима. Притом, посебно значајан допринос професора Јовичића науци јесте у сфери компаративних студија.

Последњих година, тражећи решење за излазак из кризе нашег система, нарочито се бавио проблемима регионалне државе. Студија о регионалној држави као *tertium genus* у класификацији типова уређења државе представља оригиналну и темељну разраду једне значајне актуелне идеје у којој је академик Јовичић видео решење за излазак из ћорсокака у који је запало наше друштво тога времена. Идеју је преточио

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, 16. октобар 2005. године.

у нацрт устава регионалне државе Уједињених српских земаља што је било актуелно у оно време, али, нажалост, и данас када оживљавају аутономашке идеје исказане нарочито у појави нацрта некаквог основног закона за Војводину, а у ствари реч је о повампирењу погубних решења о аутономији из несрећног Кардељевог Устава од 1974. године.

Професор Јовичић је оставио дубок траг и у другим областима науке уставног права и политичког система; између осталог, и у домену студија о уставу, уставности, закону, законитости и слично. Управо зато, за своје вечерашње излагање на овом скупу посвећеном успомени на нашег Мишу Јовичића и изабрао сам тему из те области: тему о уставном судству.

Желим овом приликом да се топло захвалим госпођи Јовичић и управи Фонда на указаном признању.

* * *

У уставноправној теорији речено је да уставно судство представља један од најмаркантнијих догађаја у уставном праву после Другог светског рата, а с правом је изражен и став да је уставно судство врхунац у развоју судовања. Већ то говори о значају који се у теорији придаје уставном судству, значају који је вишеструко потврђен у досадашњем развоју светске уставности после Другог светског рата.

Несумњиво широко и сложену проблематику свео бих на суштинско питање које и чини предмет овог излагања: *улога уставног судства у систему правне државе*.

Пре свега, битна су два питања: 1. уставно судство као средство заштите устава и правне државе, и 2. легитимност уставног судства.

1. У оквиру првог питања пажњу најпре привлачи карактер и важност владавине права, то јест правне државе и устава као *lex superior*-а и неопходност њихове заштите.

У уставноправној теорији с правом је речено да је „истински симбол цивилизације оно што се зове правна држава, насупрот деспотској или полицијској држави”. У случају да јесте тако, а тако јесте, онда то говори о органској повезаности и узајамној условљености истинске, праве демократије и правне државе.

Аргумент који снажно подупиरे тај теоријски став, иначе потврђен у пракси демократске уставности, лежи у претпоставци постојања саме цивилизације, а њу чини заштита појединаца, дакле човека и његових права и слобода, као и афирмација људских и других вредности и тековина саме цивилизације, а које, како ранија и данашња пракса у многим државама показује, угрожавају и нарушавају неограничена државна власт, самовоља, злоупотреба власти, дискрециона власт и слично.

Током историје, такве појаве су и условиле тежњу за ограничавањем свемоћи државне власти и њених носилаца, што је исходило у повременом доношењу бројних докумената и предузимању мера. Потврђују то, такође, и бројне максиме и синтагме још из античког доба и времена које је уследило.

Позната је, на пример, била максима – „ни владар не сме да повреди закон” а и у Јустинијановим новелама је, неколико векова после Христа, било записано „да се сви покоравају законима”, а затим да „ни наредбе магистрата неће вредети против онога што је законом прописано”. Наведене прокламације су само неке од веома бројних у којима ваља видети клице из којих ће се, много векова касније, развити велика идеја владавине права, то јест правне државе.

Најједноставније речено, правна држава, то јест владавина права, данас, у модерном демократском друштву, и значи ограничавање државне власти правима, подређивање свих државних органа и других носилаца моћи и њихових аката правима. Речју, то јесте њихово потчињавање праву и правном поретку. Правна држава стога и може да се схвати, како се каже у једној максими, као „владавина закона, а не људи”, односно како је један француски конституционалиста рекао – „владавина закона се супституише доминацију човека од стране човека”.

Претпоставимо ли да то јесте тако, онда правна држава (самим тим и демократија) неминовно претпоставља не само постојање устава (наравно и закона) који зајемчује и штити права и слободе и друге вредности и тековине цивилизације и демократије, већ и његову супрематију, то јест устав као *lex superior*.

Нужност устава у демократском систему, као акта институционализовања политичког система и уређења уопште, указује на његову функцију одређивања улоге, али и граница деловања државе и свих носилаца овлашћења власти, то јест ограничавања те државе и власти као такве. Будући да јесте темељ правног поретка и правни основ постојања и функционисања уставног система и читавог уређења у друштву и држави, а посебно гарант права и слобода, устав и јесте *lex superior*. У француској уставноправној теорији зато и јесте речено да устав ужива „*super légalité*”.

Апсолутни императив јесте да устав и уставност доживе своју примену у пракси, у свакодневном животу, а правна држава да се оживотвори и да стварно функционише, а управо ради тога и да се обезбеди њихова заштита. Несумњиво, то јесте услов свих услова, *conditio sine qua non* постојања и примене и устава и саме правне државе. Вудро Вилсон је, уосталом, још одавно уместо приметити да се уставу не одаје поштовање слепим обожавањем.

Без поговора, то онда намеће, успостављање и деловање у сваком демократском друштву одговарајућег механизма заштите устава и прав-

не државе, односно како је то рекао Ханс Келзен – увођење „гарантија устава”.

Највидније место и главну улогу у том механизму, како пракса у свету показује, има судска заштита, а све значајнију улогу у низу земаља стиче управо уставно-судска заштита коју обавља уставно судство.

Основано се може извести закључак да појава уставног судства представља не само изузетно значајан, већ и радикалан заокрет у развоју система судске и сваке друге заштите устава, уставности и правне државе уопште, с обзиром на то да се поменута функција заштите конституише и институционализује као потпуно посебна и самостална функција, за чије се обављање образује потпуно посебан и од других сасвим различит орган. Досадашња пракса постојања уставног судства у свету, која траје око осам и по деценија, потврђује неопходност постојања уставног судства и његову улогу у механизму заштите у демократским земљама. Допринеле су томе нарочито три карактеристике те институције.

Прво, уставно судство јесте институција од највишег ауторитета, с обзиром на то да значај и значење његове функције императивно претпостављају да то буде један признати и познати ауторитет. Високи ауторитет уставног судства произилази из чињенице да се оно конституише, постоји и делује као потпуно посебна институција, одвојена и различита и од законодавне и од извршне власти, али и од редовног судства. Иако има у свом називу термин „судство”, то јест „суд”, а у неким елементима и наличи редовним судовима, уставно судство, то јест уставни суд не представља део разгранатог механизма редовног судства, ни шире – правосудног система. Разлог лежи не само у томе што се уставно судство разликује од редовног судства по бројним елементима поступка, по положају судија који, узгред речено, нису, како је то умесно приметио један чувени италијански конституционалиста, „судије од каријере”, те тиме, ни „бироократизовани”, већ и по карактеру одлука које уставни суд доноси – њихово дејство јесте *erga omnes* (према свима) затим по садржини и суштини функције коју уставни суд обавља.

Друго, уставно судство ужива највиши степен независности. Та независност јесте вишеструка и она се испољава не само у загарантованој независности судија уставног суда, која је обезбеђена начином њиховог избора, природом мандата и имунитета, већ и уставном позицијом самог уставног суда у систему, а посебно и његовим односом са парламентом, егзекутивом и другим органима. Независност уставног суда проистиче и из тога што он не доноси неке ниже правне акте који би морали, у складу са хијерархијом правних аката и принципима уставности и законитости, да буду у складу са вишим правним актима које доносе други органи, при чему наравно, не мислим на устав који је основ и оквир деловања и самих уставних судова. Другим речима, уставни суд није у положају у коме се налазе органи који примењују право и органи који стварају право, а у смислу Келзенове тврдње да су то две

етапе које стоје у хијерархијском односу. Уставни суд, најзад, није одговоран ни пред једним органом, нити било који орган располаже било каквом санкцијом према њему и његовим одлукама.

Треће, уставно судство није нека „виша власт” у односу на законодавне, извршне и судске органе, те је зато и „најмање опасна”, како је примећено у теорији. Уставни суд, пре свега, не располаже апсолутно никаквим овлашћењима према другим органима. Осим тога, као и сви други органи и остали субјекти, уставни суд се налази под уставом. Било би неспојиво са суштином правне државе ако би уставни суд био изнад устава. Тачно је да у обављању своје функције уставни суд тумачи одредбе устава, али је тачно и то да је у том погледу строго везан за текст устава у коме може и мора да тражи само његово право значење и објективну садржину и ништа више. Реч је, како су познати пољски конституционалисти с правом говорили, о „стваралачком тумачењу а не о стварању уставних норми”.

2. Друго питање од круцијалне важности за уставно судство јесте питање легитимности уставног судства.

Досадашња пракса деловања уставног судства у свету, у целини гледано, потврдила је уверење да уставно судство има незаменљиву улогу у систему правне државе. Следствено томе, оно се налази на бранику заштите устава и правне државе уопште, а посебно права и слобода човека и грађанина, што и говори о пуној легитимности уставног судства.

Поред већ наведених својстава уставног судства, ваља нагласити и следеће: сâм начин на који уставни суд остварује своју функцију чини га легитимним у читавом систему. Уставни суд није орган који ствара, пише устав, односно закон, чак и онда када оцењује уставност закона. Уставни суд не може одредбе закона да мења, да допуњује, да пише нове. Уставотворна и законодавна функција остаје у надлежности других органа у уставном систему, то јест уставотворног и законодавног органа. Уосталом, инструментариј који уставном суду стоји на располагању (то је судска одлука), као и метод његовог рада (то је судски поступак), нису прикладни за обављање уставотворне, законодавне функције, поготову нису прикладне као редовне, свакодневне делатности.

Уставни суд, осим тога, у обављању своје функције не оцењује целисходност закона и других нормативних аката, већ само и искључиво оцењује легалност, прецизније речено – уставност, односно законитост. На тај начин, уставни суд није, а не може ни да буде, у прилици да цени политику коју кроз дотични акт, закон или други акт, свеједно, одговарајући орган утврђује. Уставни суд, према томе, ни у једном тренутку се не претвара, нити може да се претвори у орган који утврђује, води политику, иако одлуке које уставни суд доноси у вршењу своје функције могу имати, у мањој или већој мери, и политичко значење.

У целини гледано, неспоран закључак јесте да уставни суд није орган који ствара право у било ком смислу речи, већ орган који обе-

збеђује да то право буде засновано, у крајњој линији, на уставу као *lex superior*-у. Другим речима, обављањем своје функције уставни суд само отклања повреде које уставу, наравно и закону, наноси неки, било који неуставни и незаконити акт. У том смислу, улога уставног суда јесте несумњиво стваралачка, али – по природи ствари – и ограничена, а то значи да је управо примерена његовом основном циљу и задатку – то је заштита устава и правне државе уопште, те тиме и права и слобода човека и грађанина и других вредности демократског друштва.

У жижи интересовања, ако би све то било тако, посебно и нарочито налази се питање контроле и оцене уставности закона и других нормативних аката са законском снагом.

У уставноправној теорији примећено је да закони не произилазе готови из устава. Произилазећи из устава, закони остварују, примењују тај устав. Законодавац то, међутим, не чини, нити може да чини, аутоматски. Законодавац због тога али и због неких других разлога, може да одступи, наруши, па и гази устав. Нарастање моћи парламента у појединим државама, изражено нарочито у његовој прекомерној законодавној активности, довело је до тога да се у теорији уставног права почело да говори о „законодавцу цину“, „тиранији законодавца“, а посебни аспект таквих појава може да буде и такозвана тиранија већине. Из пера једног познатог француског конституционалисте изашла је и крилатица – „парламент може рђаво да чини“. Наравно, знатно опаснија јесте појава ширења праксе да акте са законском снагом доноси егzekутива.

Сасвим је разумљиво да се отуда и не доводи у сумњу неопходност и саме контроле и оцене уставности закона, тим пре других аката са законском снагом. Не постоји могућност а ни разлог да законодавац буде изузет из механизма контроле. Уосталом, у теорији је још одавно речено да парламент није суверени орган, већ само демократско представништво народа. Контролисањем уставности закона, уклањањем неуставних закона из правног поретка, уставни суд обезбеђује да законодавство буде у сагласности са уставом, а тиме обезбеђује остваривање и примењивање самог устава. Такође, то потврђује легитимност уставног судства.

Основ контроле уставности закона и деловања уставног суда уопште, а то се по природи ствари подразумева, може да буде само устав као писани акт и то устав који је чврст. Све земље које су успоставиле уставно судство управо имају такав устав.

* * *

Приводећи крају ово излагање, изнео бих и један могући закључак.

Полазећи од тога да су дата објашњења тачна, сам по себи, намеће се закључак да је уставно судство не само прикладно, већ и нужно и апсолутно легитимно у држави која је по природи свог уређења демо-

кратска и која се квалификује као правна држава. У суштини, може се рећи да демократија и правна држава претпостављају постојање уставног судства. С правом се чак може говорити и о њиховој међусобној условљености, с обзиром на то да уставно судство може да се на прави начин искаже и да своју функцију оствари само у демократској и правној држави.

Чини се да историјска и савремена пракса управо то и потврђује. Историјски гледано, уставно судство се и јавља тамо и онда када демократија доживљава већи узлет, а правна држава постаје у све већој мери реалност. У периоду после Првог светског рата Келзенова идеја се први пут оживотворује, а нарочито је то видно после Другог светског рата.

У том погледу, као и у другим сферама живота, уосталом није било и нема аутоматизма. С једне стране, има случајева да развијене демократске земље са утемељеном правном државом нису прибегле успостављању уставног судства у његовом правом облику, јер су специфичности и друкчија опредељења диктирали друкчија решења за заштиту устава, уставности и правне државе уопште – на пример, у Сједињеним Америчким Државама функцију коју би иначе у некој другој земљи обављао уставни суд, врши амерички Врховни суд. Енглеска је, такође, пример, али има и других.

С друге стране, пак, као и у случају многих других институција и принципа уставног и политичког система, тако и успостављање уставног судства у неким земљама није довело до његове афирмације и остварења његове истинске улоге и функције. Реално гледано, то је био случај у земљама у којима и није било услова за успостављање такве институције. Реч је о недемократским земљама у којима правна држава и није могла да се развије. Примере налазимо у неким бившим социјалистичким земљама (у некадашњој социјалистичкој Југославији 1963, Пољској 1982, а у Чехословачкој је 1968. уставним законом било предвиђено оснивање уставног суда, али то тада није учињено). Било је примера и касније у неким државама, али без стварног успеха у деловању. Уставно судство је у тим земљама представљало само леп декор на политичкој позорници, а у ствари оно је била стерилна институција.

Чини се да се с правом може говорити о узајамној условљености демократије и правне државе, с једне стране, и уставног судства, с друге стране. Узимајући да је тачно да правна држава и истинска демократија претпостављају уставно судство или, бар, да уставно судство са својом функцијом доприноси утемељењу, односно учвршћењу правне државе и демократије, јесте тачно и то да уставно судство може на прави начин да се искаже само у држави у којој се развијају правна држава и демократија.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2006. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2006. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: академик Војислав Становчић (председник), професор др Јовица Тркуља и др Ђурица Крстић једногласно је одлучио 24. јуна 2006. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2006. додели др Вучини Васовићу, редовном професору Факултета политичких наука Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Водећи рачуна о пропозицијама које је Управни одбор Фонда „Миодраг Јовичић” донео у вези с додељивањем годишње награде из Фонда, овогодишњи жири у саставу професор др Јовица Тркуља, др Ђурица Крстић и професор др Војислав Становчић, узео је у разматрање неколико могућих кандидата, али је одлучио да се награда додели професору др Вучини Васовићу, редовном професору Факултета политичких наука. Признање је Васовићу припало за рад у две велике тематске области којима се професор и академик Миодраг Јовичић бавио и којима је посветио велики део живота.

Током целе и плодне академске каријере, откако је дипломирао на Правном факултету Универзитета у Београду 1963. до данас – може се рећи да су Васовићева преокупација биле две теме – прва, теорија демократије и проблеми њеног остваривања, а друга, упоредни политички системи. Након дипломирања почео је академску каријеру као асистент на предмету Упоредни политички системи и тај предмет предавао и унапређивао све до данас. Магистарска и докторска дисертација Вучине Васовића биле су посвећене плуралистичким политичким теоријама демократије. Прва Васовићева обимна и запажена књига била је *Демократија и полиишика* (Београд, 1973). О теоријама и институцијама демократије, као и политичких система, знање је проширивао као изабрани Senior Member на St. Antony College-у на Оксфорду (1970); и као Fulbright Scholar на Универзитету Јејл (1976–1977). Другу врсту политичких система и проблеме демократије у њиховим оквирима проучавао је као гостујући професор на универзитетима у Њу Делхију и Калкути

(неколико месеци 1975. године), као и на Пекиншком и Народном универзитету у Пекингу, а затим у Кантону и Шангају, 1980. и 1984. године.

На неколико међународних конгреса ИПСА-е подносио је реферате о различитим аспектима демократије, а као председник Удружења за политичке науке Југославије (Србије и Црне Горе) организовао скупове, уредио зборнике радова и дао значајне и увек критичко-аналитички усмерене прилоге о великом проблемима демократије у нас и у земљама такозване транзиције, што чини велики део обимне библиографије његових радова. Свој рад *Савремени њолийички сисџеми* објавио је 1987. године. Бавио се и проучавањем низа конкретних, а важних елемената демократије и политичких система, као што су избори и изборни системи (обимна монографија 1994. године).

Васовић је 1995. године изабран за члана Међуодељењског одбора САНУ за људска и мањинска права, и за члана Организационог одбора велике међународне научне конференције коју је организовала Академија о положају мањина у СРЈ, а радио је на припреми прве и основне од четири тематске области којима се конференција бавила – „Држава, демократија и мањине” – и поднео кључни реферат „Држава, демократија и етно-националне мањине” (објављен 1996. године). Члан Одбора који је тај скуп припремио био је и академик Јовичић. На два научна скупа која је наредне две године организовао Јовичић и који су имали велики одјек – а то су скупови на теме „Успостављање модерне и демократске правне државе у Србији” (1996) и „Слободан Јовановић – живот и дело” (1997), професор Васовић је поднео реферате који су и објављени: за први скуп – „Границе моделирања демократије”, а за други – „Јовановићево поимање демократије”. У књизи *Лавиринџи кризе*, плод истраживања које је организовао швајцарски Институт за федерализам, а објављена је и на енглеском језику, публикован је и Васовићев рад „Организација власти и демократија”. Бројни су Васовићеви радови и зборници о демократији, које због недостатка времена не можемо овде све да наведемо.

Проучавајући исцрпно проблеме и моделе савремене демократије, нашој јавности је својим обимним и првокласним уводним студијама представио и дела тројице од најзначајнијих имена савремених теоретичара демократије (Дала, Лајпхарта и Сарторија).

Остварење Васовићеве поменуе преокупације, а овде смо представили само мали део, кулминира у његовом делу *Савремене демократије*, I и II. За остале радове сам говорио књига или рад, а за ово користим примеренију реч. Дело на којем је дуго радио и новим анализама и успелом синтезом превазишао је своје раније објављене радове. Дело је плод и синтеза његовог дугогодишњег рада. Врло успешно је спојио своје изузетно познавање две велике тематске целине којима се баве политичке, али и правне науке. Васовић је први том *Савремене демократије* радио по изграђеном методолошком поступку и структури делова,

а карактеришу га зналачке анализе огромне грађе и успеле синтезе за сваки обрађени демократски политички систем и за целину.

На овогодишњем сајму књига појавиће се први том Васовићевог дела *Савремене демократије*. Књигу сам читао у рукопису и дао о њој рецензију. Уводни део, теоријски и општи за сва друга поглавља обухвата три скупине питања која се тичу савремених политичких система, посебно савремених демократија. Најпре, то је комплекс основних принципа и вредности; затим, основних демократских институција и процедура; и на крају, али никако по значају, круг проблема који се тичу основних претпоставки или услова и детерминанти савремених демократских поредака. Наведена структура представља и задатак који је Васовић себи поставио и у минуциозној обради појединости сваког обухваћеног система са његовом структуром и различитим институцијама, веома успешно остварио. Реч јесте о системима којима је демократија заједничка црта, али није једина заједничка. Четири обухваћена система представљају амерички президенцијализам, британски парламентаризам, француски семипрезиденцијализам и немачки канцеларски систем. Одабрани демократски систем понаособ детаљно је описан и анализиран по јединственом методолошком обрасцу који за сваки систем обухвата низ елемената, али су и уз сваки дати и они елементи који су специфични за одређен систем, његово настајање, историју, проблеме, услове настанка, карактеристике и проблеме с којима се данас суочава.

Вучина Васовић је проучавањем током дугог периода постао наш највећи зналац проблематике коју обухвата његово дело (други том ће обухватити такозване мале западноевропске демократије). Васовић је унео пуно појединости, интересантних и релевантних за стицање опште слике о анализираним системима, из историје, културе, политичке теорије, правних решења, социологије, антропологије и више других области. Добро је све то уткао у ткиво система који обрађује или приказује историјски и друштвени контекст у каквом је сваки поједини систем настајао и развијао се у оно што данас представља и чему је највише пажње и простора посвећено.

Жири је узео у обзир побројане основне чињенице и разлоге и одлучио да награду додели Вучини Васовићу.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Академик Војислав Становчић

Професор др Јовица Тркуља

Др Ђурица Крстић

Београд, 28. јун 2006.

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Господине председавајући,
Чланови Управног одбора фондације „Миодраг Јовичић”,
Госпођо продекане Правног факултета,
Колеге, рођаци и пријатељи Миодрага Јовичића,
Даме и господо, драги гости,

Хвала вам што сте данас, на дан смрти мог брата Миодрага Јовичића, дошли у жељи да заједнички обновимо сећање на Мишу. Важан догађај поводом тога јесте додељивање награде професору доктору Вучини Васовићу за његово делање у правној науци али и за његове моралне квалитете.

Молим све вас, а нарочито добитника награде, да ми опростите што се усуђујем да изражавам своје утиске у вези са вашом правничком струком која заузима високо место у историји српске науке и, уопште, културе. Не могу да прећутим своје посматрачко задовољство и родољубиви понос пред тако момументалним успесима у свом народу.

Боравећи у Мишиној соби, препуној књига и списка, дохватих сасвим случајно, књигу *Савремени њолийички сисџеми* Вучине Васовића. Забављана игром случаја, почех летимично да гледам садржину књиге. Из садржаја, пријатно се изненадих географским пространством излагања материје. Из понеке прочитане реченице увидех да свака реч у тексту има одговарајућу тежину у своме значењу. Прегледајући затим списак подналова Изабрана библиографија на крају разних делова у књизи, наиђох на два-три места на радове Миодрага Јовичића, што ме обрадова. Спонтано помислих на оно старо: „Пријатељи наших пријатеља су и наши пријатељи.” Уз то, знам из искуства, да људи који раде професионално на истој тематици лако створе контакт и у другим људским односима.

Срећна што у мом народу, у струци мог покојног брата, постоје личности са квалитетима добитника награде из Мишиног фонда, данас, професоре Васовићу, вама уручујем такву награду и честитам вам са жељом да и даље наставите са успесима у науци и у преношењу искуства садашњим и будућим генерацијама светлећи им као пример.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2006.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ДЕМОКРАТИЈА*

Поштована госпођо Јовичић, поштовани председниче и чланови Фонда, господо, драге колеге и пријатељи,

Имам посебну част што сам увршћен у групу научних посленика који су добили признање, награду од Фонда „Миодраг Јовичић”, за оно што сам радио током своје научне каријере. Награда ми је утолико дража што долази од институције Фонда који носи име нашег познатог академика и професора Миодрага Јовичића. Прилика је да се још једном подсетимо и одамо захвалност том племенитом човеку благе нарави а оштра ока и мисли, запаженог научног радника који је заузимао једно од запаженијих места, не само у Србији него и на ширем балканском простору у неким областима правних и политичких наука, посебно у области компаративних, уставних и политичких система и истраживања. У ово, иначе несигурно и превртљиво време, искази и налази академика Јовичића јесу посебно значајни јер се већ показало да су дубоко засновани и способни да претрајавају време и пружају дуга знања и поуке у области правних и политичких наука.

И старије и млађе генерације имале су и имају много тога да науче из радова академика Јовичића. На Факултету политичких наука, његов уџбеник *Велики уставни системи* и данас фигурира као део незаобилазне литературе за одређене предмете. Сећам се његове несебичне помоћи у припремању наших представника на разне међународне скупове широм света, његових иницијатива, сарадње и помоћи у покретању и одржавању заједничких скупова Удружења за правне и Удружења за политичке науке и многих других активности и прилика којима је давао посебан значај и дигнитет. Неизмерно смо захвални због свега тога, као што смо захвални и госпођи Јовичић за допринос у организовању и функционисању Фонда „Мише Јовичића”. Дозволите ми сада да у кратким цртама кажем нешто о наведеној теми.

Поштована господо, предмет мог кратког излагања биће „Глобализација и демократија”. Тему сам организовао у три дела. У првом делу биће речи о значају и неким разлозима за проучавање глобализације и глобалне демократије. У другом делу ће се говорити о неким противречним дејствима глобализације на демократију. Трећи део биће посвећен могућностима и формама глобалне демократије, односно демократског

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, Београд, 16. октобар 2006. године.

глобализма. У тексту који ћу приложити организатору говорићу у нешто ширем виду, а овде ћу више телеграфски назначити само нека питања и проблеме које глобализација са собом носи и њена противречна дејства на развој демократије.

1. Значај и разлози глобализације и глобалне демократије

Сматрам да би овом цењеном скупу било сувишно говорити о значају и разлозима глобализације. Можда би се требало подсетити да ни један нити други чинбеник поменутог бинома, ни глобализација нити демократија, нису нове категорије. Познати су, као идеје, од раних времена, али оно што је ново јесте њихов квалитет, степен њиховог развоја, ширина распрострањања и услови њиховог остваривања. Неколико деценија они добрим делом освајају и ремоделирају савремени свет. Написана су већ, а и даље се пише обиље књига, студија; објављена су и многа истраживања са основним порукама да глобализација и демократија несумњиво проширују и поспешују могућности развоја човека и друштва. Постоји, како Хелд каже, дуга традиција мисли о свету као једној политичкој заједници. Антони Гиденс истиче да глобализација постаје термин који мора да заузме кључно место у лексикону друштвених наука. Напореда с тим, потоњих деценија настаје запажен пораст демократских поредака, и како би Фукујама и Хантингтон рекли, тријумф либералне демократије. Број демократија у свету је нарастао од двадесет до тридесет од пре неколико деценија на близу сто у новије време. У целини, најчешће се истиче да су се окончањем хладног рата и падом комунизма крајем XX века, стекли услови за два обећавајућа и епохална тока развоја глобализације и тријумфа демократије. Поменута два тока развоја нису међутим ни тако једносмерна нити тако идилична, већ веома сложена. Протеком времена јављају се не само различита мишљења већ и сумње и критике, како у погледу разлога настајања тако и с обзиром на карактер, дубину, садржај и смерове глобализације и демократије. На нама је да видимо откуда све то долази и куда све то води. Глобализација у компримираном виду могла би се одредити као процес који пружа нове могућности интеграције и комуникације света и, како неки аутори истичу, компресију времена и простора која мења природу света и међународне заједнице и њених основних, конститутивних субјеката-држава. Глобализација у ствари, представља процес легалног и фактичког смањења регулативног капацитета нације државе. С тим је повезано и пребацивање политике, која је традиционално регулисана домаћим правом и државом, на интернационалне и супранационалне структуре и режиме управљања. Ђовани Бијађини је рекао: „Конституционално право је постало интернационално, а интернационално право више конституционално.” Заштита фундаменталних права и очување мира нису више екстензивна одговорност националних устава и држава. Постали су и значајни задаци међународних супранационалних ор-

ганизација и институција. Када је реч о разлозима глобализације ваља рећи да је то вероватно најопсежније обрађивани део проблематике глобализације. Разумљиво је то по себи, јер да је на почетку нове глобалистичке ере требало и крчити пут, отворати перспективу, афирмисати, рационализовати и конципирати контуре тог новог хоризонта света и живота. Истицани су, дакако, бројни економски, социјални, политички, морални, еколошки, информативни, технолошки и други разлози за глобализацију. Постоје међу њима и захтеви који су инспирисани ширим, хуманистичким и демократским мотивима, али и они који су мотивисани ужим и мегаломанским амбицијама. О тим разлозима, ја нећу посебно овде говорити јер је за то потребно доста времена.

2. Пројивречни ефекти глобализације

Процес глобализације има несумњиво бројне позитивне ефекте и импликације. Треба, свакако, рећи да постоји и велики број аргумената и факата који говоре у прилог теми. Исто тако има и апологетске литературе која није баш мала и која без икаквих критичких референци априорно расправља и сведочи у прилог постојећим токовима глобализације. Чини се да таква и слична афирмативна, оптимистичка и некритичка гледања на глобализацију и њена демокритизирајућа дејства на политику данас обилато претежу. Описана гледања јесу у складу са официјелним ставовима великог дела владајућих кругова у најразвијенијим земљама. У томе свакако постоји део истине. Представља то, међутим, само једну страну и једно лице глобализације. Другим речима, глобализација има и друго лице које је сасвим различито чак и супротно од прво поменутог. Сумњиво или ружно лице глобализације све мање се може сакрити; напротив, у све већој мери јесте предмет оштре критике и то углавном у САД-у, чија се политичка и економска елита најстраственије бори за продор и остварење глобализације. Поменућу само неке тамније стране глобализације.

Прво, видан је пораст међународних и транснационалних органа и организација које под егидом бриге за демократију и развој друштва намирују своје уже интересе и циљеве. Познато је да то јесте стари проблем бирократије и бирократизације. Пође ли се од констатације да то јесте проблем који је познат у случају националне државе, можемо мислити какав ће то проблем бити у случају глобалне заједнице. Друго, постоје мишљења да су међународне организације претежно или добрим делом декорација уређена да спречава мале државе да реагују против доминације моћних држава. Треће, мноштво међународних организација доприноси повећању фрагментарности и компликују задатке управљања, не ретко и демократије. Четврто, највећи број међународних регионалних организација нема легитимност коју само демократски избори могу да пруже. Регионалне организације пате од, да тако кажем, демократског дефицита. Утицај глобализације на државе и политичке

институције јесте различит и противречен. Неке државе и институције пролазе боље него друге без подношења рачуна о томе и без икаквог оправдања. Ваља истаћи овом приликом бар две такве противречности, односно неконзистентности.

Прва противречност се огледа у томе што многи новији глобалистички захтеви и промене не погађају све државе и народе једнако. Постоје бар четири врсте држава које се различито позиционирају у тим новим условима. Једне јесу велике и моћне, заштитничке државе које су не само произвођачи и предводници нових токова развоја, већ и заштитници, зависно од својих интереса, дакако, неких других средњих, мањих или слабијих држава. Друга врста држава јесу државе мањег обима и слабије моћи које уживају подршку и заштиту заштитничких држава. Трећа врста држава јесу оне према којима су моћне државе неутралне, нити им помажу нити одмажу. Постоји, најзад, и четврта врста држава; чине је државе недодирљивих које су у некој врсти немилости великих и моћних држава. Услед извесних несрећних околности ту, свакако, спада и Србија. Нарогушеност моћних држава и омче коју они стављају око врата неких других држава још више слаби те државе и економски и политички и културно.

Друго, моћ најјачих заштитничких држава иде често изнад граница међународног, односно глобалног права и моћи међународних организација. Великим делом, оне диктирају меру значаја и развоја других држава. Парадоксално је да главни захтеви за десуверенизацију других држава долазе управо од држава које се хиперсуверенизују. Сувишно је овде шире говорити о томе колико то јесте добро или лоше, колико то има смисла и оправдања у неком ширем значењу; вероватно има и једног и другог у свему томе. Глобализација у много чему добија карактер прилагођавања слабијег и мањег моћнијем и већем. Ствара се и развија код људи и народа посебна врста политичке способности или вештине, односно адаптивне способности слабијег према јачем, а не адаптирања цивилизацијским развојним захтевима и вредностима. Србија, такође, настоји да се прилагоди процесу глобализације и модернизације. Није то ни лако ни једноставно, и зато што она није само национална и грађанска, већ у неку руку и недовршена, а у извесном смислу и рањена држава. Један део њене територије практично јесте ампутиран, што ствара посебне тешкоће у општем развоју и демократизацији друштва. Глобализација, односно њени предводници довели су и до различитости и неједнакости, не само према појединим државама већ и према појединим институцијама. Добитници и фаворити глобализације јесу извршна власт, бирократија, протективне интересне групе и судство. Губитнике глобализације чине пре свега парламенти али и неке друге демократске институције. Парламентаризам и парламент данас јесу у некој врсти, да кажем мало простије, опсадног стања или у некој врсти статуса најбоље плаћеног мушког хора на свету.

Данас постоје бар четири врсте околности или фактора који активно раде на депарламентаризацији или потпарламентаризацији организације власти. Прво, ваља поменути јачање извршне власти и у узоритим парламентарним системима, попут онога у Великој Британији. Приметна јесте појава президентијализације власти-председник владе се понаша као председник, односно шеф државе. Друго, и у најразвијенијим земљама постоји нека врста партијске колонизације парламента и парламентаризма. Партије највећим делом диктирају понашање посланика. Трећи фактор депарламентаризације власти и одлучивања долази у виду корпоративизма. Један део послова и одлучивања се измешта из парламента и одлучује трипартитним споразумима. Четврто, постоји, чини се, неки вид самомаргинизације. Поред осталог, то настаје и услед незрелости једног броја парламентарца. Тиме се парламент руинира изнутра. Поменућу појаву можемо видети и на нашем примеру, мада није наша земља једина у којој је та појава у доброј мери присутна. Парламент јесте кључна демократска институција. Уколико парламент нема моћи, каква је онда сврха избора, партија и многих других демократских структура? Са падом парламента пада и цела парламентарна зграда. Све оно што важи на национално-државном плану важиће и на глобалном плану, можда још и у већој мери. Поред тога, под видом борбе против тероризма, провлачи се много појава непримерених демократији и заводи се нека врста ванредног стања, које држави дозвољава мешање у кључна цивилна права, стварајући психозу и страх. Дарендорф је једном нагласио, да то јесте почетак новог ауторитаризма. Има и прилично неоптимистичних, да кажем скептичких гледања на ново глобалистичко уређење. И Роберт Дал чак отворено истиче да је гледање да ће интернационалне владе бити демократизоване и да ће промовисати демократске вредности претерано оптимистичко. Бењамин Барбер се пита може ли демократија преживети глобализацију?

3. Моћност и форме глобалне демократије

С обзиром на многе противречне токове глобализације и на извесна разилажења у пракси, постављају се питања: шта да се ради, који би то систем друштва и политике, посебно, који би модел демократије био најадекватнији за савремено доба глобалистичке трансформације? Понуда бројних и разноврсних модела глобалног друштва и демократије постала је већ прилично богата. Било би илузорно овом приликом разматрати све те моделе па и оне најзначајније и најатрактивније. Истовремено, стиче се утисак да многи од тих модела, чак и познати Хелдов и Гиденсов модел, нису довољно јасни, нарочито у погледу односа између глобалне заједнице и државе. Другим речима, чини се да држава није јасно профилисана а понекад се може и различито тумачити. Поставља се питање је ли она сервис глобалног нивоа одлучивања или субјект који има и своје надлежности, изван паритета моћи у односу на глобални ниво и друге нивое заједнице?

Најприхватљивији, мени се чини, јесте модел глобалне демократије који иде линијом комбиновања модерне демократије уз неке модификације и виших глобалних нивоа одлучивања. Концепција полази од тога да је нужно или вредно сачувати досадашња достигнућа демократије, и многа од тих достигнућа уградити у нову зграду глобалне демократије. Неки основни принципи и вредности модерне демократије попут легитимности, репрезентације, консензуса, одговорности, слободе и правде треба да буду и даље инспирацијски састојци политичког понашања људи у једној демократској политичкој заједници. Не могу они бити замењени логиком профита тржишта и економске рационалности. У једном савременом друштву у ствари те две линије вредности треба да буду доведене у одговарајуће односе комплементарности. Мени се чини да је најприхватљивији управо тај модел, посебно са спектра развоја демократије. Сличан је ономе што предлаже и Ралф Дарендорф, а чини ми се да је близак и схватању Ђованија Сарторија, ако се имају у виду његове речи поводом многих глобалистичких експериментисања. „Останимо, забога, при ономе што знамо”, каже Сартори на једном месту. Мени изгледа да би један парадигматички, глобално-демократски систем могао да буде нека врста легуре следећих састојака; полиархије Роберта Дала, либерално-социјалне визије Норберта Бобија, дискурзивно-аргументативне демократије Јиргена Хабермаса, и космополитских елемената из радова Давида Хелда. Далова концепција демократије је значајна управо зато што истиче значај и арсенал институција и процедура за демократски политички систем. Бобио инсистира на неким важним принципима и на социјалној димензији демократије која је данас веома запостављена у развијеном свету. Хабермас прилаже аргументативну расправу у јавном простору као кључни елемент демократије. Хелд свему томе додаје нужне елементе глобализације. Побројане четири позиције треба посматрати у једном интерактивном односу. Држава, наравно, у глобалистичком контексту, губи један део моћи и суверености по четири линије. Један део прелази у економски подсистем; други део се сели „горе” у трансдржавне институције; трећи део моћи иде према локалној заједници која добија на значају; четврти део државне моћи прелази на побочне и базичне субјекте који се мање или више односе на цивилно друштво. Држава треба уз све то да задржи одређену количину моћи и надлежности и да не буде у неком виду помоћног органа или сервиса виших инстанци одлучивања него и један релативно самостални политички ентитет који би имао неку врсту партнерског односа према глобалним и другим нивоима одлучивања. Чини се да би то био најбољи пут да се створи један глобални демократски систем, који неће бити способан само да цвета, већ и да даје плода.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2007. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2007. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: академик Војислав Становчић (председник), професор др Јовица Тркуља и др Ђурица Крстић једногласно је одлучио 2. јула 2007. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2007. додели др Маријани Пајванчић, редовној професорки Правног факултета Универзитета у Новом Саду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Професор др Маријана Пајванчић је рођена 1946. у Суботици. У Новом Саду је 1960. године завршила Основну школу „Ђорђе Натотшевић”, а 1964. гимназију „Ј. Ј. Змај”. Дипломирала је на Правном факултету у Новом Саду 1969. и краће време радила као приправник у општинском суду у том граду. Јануара 1970. на Правном факултету у Новом Саду изабрана је за асистента на предмету Уставно право, и до данас ради на факултету предајући исти предмет и истражујући у тој области. За доцента је изабрана 1978, за ванредног професора 1983, а за редовног 1988. године. Магистрирала је на Правном факултету у Београду, 1974. године, на теми „Структура представничких тела у упоредној локалној самоуправи у Југославији”. Прикупљајући литературу за свој магистарски рад посетила је више пута Институт за упоредно право и наишла на велику помоћ др Јовичића који је радио као самостални научни истраживач, а управо је он у Институту компаративно проучавао системе локалне самоуправе у неколико земаља. Професорка Пајванчић је и докторирала на Правном факултету у Београду 1977, а тема докторског рада је била „Колективни шеф државе у Југославији и компаративно”.

Магистарска и докторска теза професорке Пајванчић природно је била тесно повезана са облашћу уставног права, јер је и њена академска каријера од асистента до редовног професора, односно од 1970. до данас, била посвећена уставном праву са више студија и монографија које су залазиле и у суседну област – упоредних уставних и политичких система, а дала је и допринос формирању нових дисциплина у широј области уставног права, као што су изборно право и парламентарно право. Од

1981, кад је публикована *Збирка текстових за вежбе из уставног права* (Нови Сад, 1981) до рада *Уставно право – посебни део* (Правни факултет Нови Сад), који је штампан ове, 2007. године, објавила је 10 уџбеника из области уставног права (два прва у коауторству, а осам самостално, од којих је један имао два, а други три издања). Професионална оријентација професорке Пајванчић да води рачуна и о правној форми, као што показује и тема коју је одабрала за данашње излагање, нашла је израза у њеним радовима и била подстицај правницима и студентима. Нарочито се то огледа у раду *Правно нормирање* (објављен у Новом Саду, 1995. године).

Уставне промене које су се дешавале или припремале свако мало и одражавале системске мањкавости и нестабилности политичких прилика и уставног поретка у нашој земљи, захтевале су од професорке-Пајванчић да припрема измењена и допуњена издања. Приступ Маријане Пајванчић стању уставности у нашој земљи био је аналитички и одмерено критички, што се показује и у анализама такозваног решења у области устава и уставности. Радове професорке Пајванчић можемо узети не само као академске доприносе настави, него и као критичке оцене нашег уставног права као гране права и као допринос уставноправним дисциплинама. Долази то до изражаја већ у измењеним и допуњеним издањима из 1998, и 2001. првог дела *Уставног права* из 1993. године. А нарочито су запажене њене уставноправне идеје и концепције кад почне самостално развијати уставно право и давати у тој области и научно значајне доприносе – као у радовима *Уставно право – уставне институције* (рад за кратко време доживљава три издања, Нови Сад, 2003, 2005. и 2007) и *Уставно право и правосудно организационо право* (коаутор, изашла су два издања у Београду 2003. и 2005. године).

Критичке анализе и научни доприноси, сасвим природно, нашли су места у њеним монографијама и студијама чија структура и садржина нису биле одређене наставним програмима. Развита Маријане Пајванчић као наставника и истраживача током времена се све више одликује самосталношћу и оригиналним доприносима. Еволуцију је лако запазити у оном низу монографија и студија које је објавила, почевши од приређене докторске дисертације *Колективни шеф државе у Југославији и ујоредно*, коју је објавио Институт за политичке студије Факултета политичких наука (Београд, 1981); истраживање *Делегатски избори 1978–1982 са посебним освртом на САП Војводину* (Нови Сад, 1985) и затим са већом слободом критике и анализе објављује радове: *Избори – правила и прорачуни* (Наша Борба, Нови Сад, 1997); *Изборно право* (Graphica Academica, Нови Сад, 1999); *Речник основних појмова о изборима* (Београд, 2001); *Речник основних појмова о парламентаризму* (Београд, 2001), *Увод у изборне системе* (ОГИ, Ниш 2000, 2003); *Парламентарно право* (КАС, Београд, 2005); *Србија између устава и уставности* (Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2005. године).

Професорка Пајванчић је као коаутор објавила неколико студија: *Југославија на прелазници – од монизма до грађанског права* (Београд, 1991); *Challenges of Parliamentaryism – The Case of Serbia in the Early Nineties* (Београд 1995); „The protection of liberties and rights of citizens in the constitutional system of Yugoslavia” (поднела на V конгресу светског удружења за уставно право, Токио, 1995; овај рад је академик Јовичић објавио и у књизи коју је приредио, а садржала је реферате наших учесника на том светском конгресу); „Serbia between the past and the future” (Београд, 1997); „Elections to the Federal and Republican Parliaments of Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990–1996” (Берлин 1998); „National minorities in Voivodina” (Нови Сад, 1998); „Криза и обнова права”, (Београд, 1999); „Грађанин у правном систему СР Југославије” (Београд, 1999); „Уставност и владавина права” (Београд, 2000); „Guide through electoral controversies in Serbia” (Београд, 2000); „Election in Serbia – Law and Practice” (Pech, 2004); „Ombudsman in the Constitutional System of Serbia” (Pech 2005); „Constitutional Process in Serbia – One View to the Constitutional Moment and the Way to the New Constitution of Serbia” (Pech, 2005); „The New Constitution of Serbia and Gender Equality” (Globalizacija.com, 2005. године).

Поред наведених радова, објавила је и преко 160 чланака, осврта и приказа у часописима и више од 50 реферата на конгресима, стручним и научним скуповима у земљи и иностранству. Области у којима се крећу истраживања и интересовања професорке Пајванчић јесу уставно право, изборно право, парламентарно право, уставносудска заштита људских права, равноправност полова.

Професорка Пајванчић је више година била чланица председништва Југословенског удружења за уставно право; чланица је Европског удружења за изборно право; чланица Управног одбора Форума јуриса; а била је и председник Југословенског удружења за уставно право (то јест за Србију и Црну Гору) .

На функцији председнице Југословенског удружења, професорка Пајванчић је дала иницијативу и организовала на Правном факултету у Новом Саду научни скуп на тему „Конституционализам у друштвима у транзицији”, с циљем да се обележи двогодишњица смрти професора Правног факултета Универзитета у Новом Саду и дугогодишњег председника Југословенског удружења, академика Миодрага Јовичића. Скуп је одржан у Новом Саду 21. септембра 2001, а прилози учесника су објављени као *Зборник радова* Правног факултета у Новом Саду (са годином издања 2002), а радове је објавио и *Архив за правне и друштвене науке* (бр. 2–3, 2001, али је *Архив* изашао после *Зборника*).

Освртнемо се у најкраћим цртама на најважније радове професорке Маријане Пајванчић из три области којима се највише бавила и које су међусобно повезане. Рад *Уставно право – уставне институције* (Правни факултет у Новом Саду, издања – 2003, 2005, 2007) има теоријски део у коме су обрађена основна питања теорије конституциона-

лизма (устав и његова својства, класификације устава, ревизија устава, систематика и садржај устава и темељни принципи устава); затим поглавље о људским и мањинским правима, поглавље о изборима и изборним системима као и поглавље о организацији власти. Пажња је усмерена на битна својства уставних институција и описане су њихове типичне карактеристике, а на примерима из упоредне уставности дате су конкретније анализе тих институција. Увид у компаративну уставност даје критичке погледе на различите начине решавања истоврсних уставних питања.

Рад *Србија између усјава и усјавности* (Београд, 2005) даје сажета критичка разматрања о уставном систему Србије и његовим контроверзама (нарочито део који је посвећен огледима о кршењу устава). У другом делу, изнети су ставови ауторке о спорним конституционалним питањима која су, у поступку оцене уставности, била предмет расправе на консултативним седницама Уставног суда на којима је ауторка учествовала и изнела своје ставове (на пример, поводом Закона о избору председника Републике, Закона о избору народних посланика, Одлуке о проглашењу ванредног стања). Основни садржај тог рада представља упоредна анализа свих предлога за нови устав Србије који су били доступни јавности, али и најважнијих уставноправних питања (као што су уставна начела, заштита људских права, институција омбудсмана, права припадника националних мањина, равноправност полова, организација власти). Рад је закључен делом који говори о путу до новог устава Србије, а акценат је на легитимацијским капацитетима поступка уставне ревизије.

О интересовању професорке Маријане Пајванчић за истраживање уставноправне и политиколошке проблематике највише нам казују њена истраживања избора, изборних система и посебно изборног права, што је нашло израза у бројним чланцима и расправама публикованим у часописима.

Из те области овде ћемо укратко рећи о раду професорке Пајванчић *Избори – правила и прорачуни* (1997), који нашој литератури представља сериозно и целовито изложено и анализирану проблематику и најзначајније чиниоце изборног система, нарочито оне који имају непосредни утицај на исход и резултате избора. Пажња је усмерена на изучавање изборних јединица (типови изборних јединица, критеријуми постављања њихових граница, утицај обликовања изборних јединица на изборни резултат, *gerrymandering*); на критеријуме који се примењују приликом одлучивања о расподели мандата и њиховом утицају на резултат избора, а према којима се разликују облици изборних система; затим типови кандидатских листа и технике гласања који могу одлучујуће утицати на слободу избора; на изборне препреке, међу којима се посебно прати утицај изборног прага на резултат избора. Фактори изборних система представљени су на примерима који сликовито говоре о стварним донетима њиховог утицаја на исход избора.

Проблематици избора посвећена је и студија *Изборно право*, публикована две године касније, 1999. године, и фокусирана искључиво на правну проблематику избора. Припремљена је у форми уџбеника као пледоаје за нови наставни предмет (и научну дисциплину) која се већ више од пет година изучава на Правном факултету у Новом Саду као изборни предмет, на четвртој години студија, а од ове, 2007. године и као један од курсева на мастер студијама из области уставног права. Тежиште интересовања јесте на материјалним и процесним аспектима изборних права међу којима су: активно и пасивно бирачко право, право кандидовања, право на упис у бирачки списак, право гласа, право на информисање о изборима, право контроле избора и право на заштиту изборног права. Рад представља својеврстан пионирски подухват који ће несумњиво остати забележен у нашој конституционалној теорији.

Истој области припадају још и два издања *Увода у изборне системе* (Ниш, 2000. и 2003), као и *Речник основних појмова и термина о изборима* (Београд, 2001. године).

У још једној области, која је сродна претходним, али већ и уобличена као нова, дала је свој значајан прилог Маријана Пајванчић. Прилог јесте студија *Парламентарно право* (Београд 2005). Студија представља покушај да се теоријски образложи потреба установљивања посебне наставне дисциплине у оквиру правних студија, у којој компаративни метод налази своју примену, а примери компаративне уставности користе се као илустрација одређених институционалних и правних решења. У првом делу рада пажња је посвећена саставу парламента, факторима који утичу на састав парламента, броју посланика и начину одређивања броја посланика у парламенту и посебно критеријумима репрезентовања и субјектима који су репрезентовани у парламенту. У другом делу, у средишту пажње стоји статус посланика, њихова права и обавезе, а нарочито права посланика која су у непосредној вези са радом парламента и обављањем посланичке функције и статусним правом (посланички мандат и његова природа, имунитетска права, права на материјалне припадљности). Унутрашња организација парламента и његове надлежности (нормативна, контрола владе, надлежности у вези са изборима, право уређивања сопствене организације) обрађени су у трећем и четвртном делу студије. Посебан значај поклоњен је парламентарним поступцима који чине садржај петог дела студије.

На Правном факултету у Новом Саду, Парламентарно право је, на иницијативу ауторке, већ неколико година саставни део правних судија на којима се изучава као изборни предмет како на општем курсу тако и као продубљени курс на мастер студијама уставноправног смера. У ту област сврставамо и *Мали речник парламентарних израза и термина* који је такође објавила професорка Пајванчић (Београд, 2001. године).

Узимајући у обзир њено исцрпно и дубинско проучавање проблема уставности, изборних процеса, односно изборног права, и пар-

ламентарног права, као и допринос не само настави и истраживачким студијама, него и настојањима да се наш уставни систем изграђује на темељима које су поставиле најбоље домаће и стране традиције уставног права, људских права и слобода, владавине права, парламентаризма, демократских избора – професор Маријана Пајванчић је дала допринос нашој науци и нашој заједници у областима којима се бавио покојни академик Миодраг Јовичић, и жири је одлучио да јој за укупни рад додели награду Фонда „Миодраг Јовичић”.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Академик Војислав Становчић

Професор др Јовица Тркуља

Др Ђурица Крстић

Београд, 20. јун 2007.

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Господине председавајући,
Чланови Управног одбора Фондације „Миодраг Јовичић”,
Госпођо продекан Правног факултета,
Колеге, рођаци и пријатељи Миодрага Јовичића,
Даме и господо, драги гости,

Опет се састајемо на данашњи дан да обележимо осам година од смрти Миодрага Јовичића и продужимо сећање на њега. Тужан празник, већ традиционално, китимо додељивањем награде за научни рад. Ове године та награда припада професорки Маријани Пајванчић, првој жени у реду наших правничких великана. Знам да је Миша са задовољством сарађивао са Правним факултетом у Новом Саду – свакако, највише захваљујући госпођи Пајванчић.

Са своје стране, са великим задовољством запажам како Мишини следбеници и ђаци, по оцени својих компетентних колега, напредују на начин којим би Миша био задовољан – не само стручно, него и морално.

Користим сваку прилику која ми се пружи да истакнем како у мојој земљи од вајкада, и у средњим школама и у универзитетским програмима и оцењивањима, нема никаквих разлика између женских и мушких ђака. Нарочито је интересантно подвући да су у средини као што је Швајцарска, такве разлике врло упадљиве и да, на пример, у неким кантонима до пре неколико година жене нису имале право гласа. Врло је и сад распрострањено да су, при истим условима, жене за 25–30 процената мање награђене него мушкарци. Да би ту стварност мало „дотерали” сада приликом постављања женске особе на неко угледно место, нагласе да је то зато што је жена и што то доприноси поравњању те чудне статистике.

На крају кратког поздрава желим да вам честитам, госпођо Пајванчић, на овој награди, јер сте је објективно заслужили својим научним радом. Желим од свег срца да наставите са истим жаром и да будете успешни и у раду и у животу.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2007.

ПРОЦЕДУРА КАО ИНСТРУМЕНТ УСТАВНЕ ДРЖАВЕ*

Поштована госпођо Славка,
Уважени поштоваоци и пријатељи професора Јовичића,
Драге колегинице и колеге,

На самом почетку излагања дозволите ми да образложим разлоге који су ме руководили да тему „Процедура као инструмент уставне државе” изаберам као питање на коме желим да задржим вашу пажњу.

Зашто сам одабрала ову тему за своју реч у поводу признања које сам управо примила?

Процедура је једно од кључних теоријских питања о могућностима и претпоставкама уставне државе. На конституционалној процедури се прелама „унутрашња логика питања о уставотворној моћи”.¹ То је манифестна форма која проблематизује легитимитет политичке моћи и ставља ово кључно уставно питање у први план.

Пођемо ли од тога да устав представља темељ нормативног поретка политичке заједнице, онда је уставотворна моћ место на коме се могу подвргнути испитивању порекло и особине уставног поретка.² У поступку одлучивања о ревизији устава постаје делатна уставотворна моћ. У том моменту, процедура по којој се мења (доноси) устав поставља оквир за деловање уставотворца и постаје инструмент активирања уставотворне моћи. Управо стога, процедура промене устава може на себе преузети улогу да буде индикатор и мерило легалитета и легитимитета уставотворног процеса.

У избору управо ове теме о којој ћу нешто рећи руководила ме је и чињеница да је процедури ревизије устава академик Миодраг Јовичић, чије име носи награда коју примам као велико признање, посветио велику пажњу. О томе је писао у својим студијама и чланцима, посебно у делу које је кратко назвао *О уставу* у коме је низложио свој поглед на суштинска питања конституционалне теорије, акцентујући посебно правне одлике конституције и, у том контексту, посебно правне аспекте и консеквенце процедуре за промену устава и нарочито њихов утицај и дејство на уставни континуитет/дисконтинуитет.

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, Београд, 16. октобар 2007. године.

1 Видети: Z. Đinđić *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novog Sada, 1988, стр. 41.

2 Шире о томе: Z. Đinđić: *op. cit.*, стр. 114 и даље.

Питање о начину настанка устава постаје релевантно и у контексту дебата о променама устава.³ То су прелазна раздобља у којима се јављају нове институције и у којима процедура усвајања устава треба да обезбеди њихову демократску легитимацију. Зато је разумљиво што се процедура усвајања устава поставља као суштинско претходно питање уставног процеса у земљама које су из једног идеолошког и вредносног оквира, који одликује претполитичке заједнице, кренуле крајем XX века у процес промена у правцу прихватања нових и другачијих вредности.

Суочавање с кризом вредносног и идеолошког оквира резултирало је покушајем да се дефинише нови конституционални идентитет и да се постигне уставни консензус о вредностима које стављају у изглед могућност успостављања политичке заједнице.⁴ Процедура уставне ревизије је требало да буде тај први корак у правцу изградње уставне државе. Отуда њен изузетан (можда чак пресудан) значај за процес уставне транзиције. Пред уставима земаља у транзицији стоје три изазова којима они треба да одговоре. Они су уједно и тест симболичке функције коју устав има како у моменту када се усваја тако и касније када нова уставна решења издржавају тежак тест практичне применљивости. Нови устави треба да демонстрирају раскид са ауторитарном прошлошћу. Пред земљама у транзицији стоји тежак изазов потраге за новим уставним идентитетом и новим вредностима које профилишу тај идентитет, а које треба да нађу своје место у новом уставу. Најзад, устав треба у правном поретку да заузме место највишег закона који „зауздава политичку власт правним аранжманима”,⁵ или, само другим речима речено, да осигура да се „политичка власт конституционализује”.⁶ У поступку ревизије устава тестира се успешност решавања прва два од поменутих питања (раскид са прошлошћу и дефинисање уставног идентитета). У процесу имплементације нових уставних решења тестира се капацитет уставних процедура да спорове у политичкој заједници решавају на уставан начин, дакле, правним инструментима и унутар правног простора.

Каква је улога процедура у политичкој заједници која претендује да одговори својим критеријумима уставне државе?

На то питање покушаћемо да одговоримо истражујући квалитет и капацитете конституционалних процедура помоћу два основна индикатора.

3 Шире о томе: Z. Đinđić: *op. cit.*, стр. 113.

4 Више о томе: N. Dimitrijević: „Ustavna demokratija za Jugoslaviju – između reforme i revolucije” u Zborniku *Između autoritarizma i demokratije – Srbija, Crna Gora, Hrvatska*, Knjiga I, Beograd, Zagreb, стр. 19–48.

5 N. Dimitrijević: *op. cit.*, стр. 21.

6 K. Levenštajn *Constitutions and Constitutional Trends since World War II*, New York University press 1951, стр. 192.

Први је могуће препознати у моменту настанка устава. Искупује се у поступку доношења и усвајања устава и одговара на питање о легитимацијском капацитету процедуре по којој се у политичкој заједници усваја утемељујући социјални уговор и основни највиши правни акт у правном поретку политичке заједнице. Процедура стварања устава легитимира моменат изворног конституисања политичког поретка и отвара простор у коме постоје шансе да се створе могућности за постављање и позитивирање принципа и правила заједничког живота у политичкој заједници.

Други се може идентификовати током живота једног устава. Манифестује се након усвајања устава у процесу његове примене. Наше интересовање биће фокусирано на разматрање квалитета и капацитета уставних процедура, њихових могућности, ограничења и домета да, на уставан начин (инструментима које устав установљава и процедурама које устав прописује), решавају уставне спорове и конфликте у политичкој заједници. Управо живот устава може показати да ли је, како каже Левенштајн, „устав досегао и успео да изрази магичну формулу за кроћење власти“⁷, или је, пак уставна форма послужила као фасада за решавање спорова другог типа, док се уставни спорови решавају у предуставном простору и извануставним инструментима.

Процедура ревизије устава – легитимацијски капацитет и ограничења

У околностима у којима у политичкој заједници отпочне дебата о њеном утемељујућем акту који претендује да искаже основне вредности на којима она почива и нормативно их позитивира у правном систему, неопходно је имати поуздан одговор на неколико основних питања као поуздан ослонац и водич за уставни процес. Потребно је сагледати одлике друштвених прилика у којима се устав доноси, посебно да ли су оне чинилац који подстиче или фактор који лимитира могућности и домете уставотворства? Неопходан је недвосмислен одговор на питање ко је субјект уставотворне власти, односно ко је уставотворац? Нужно је преиспитати, проценити и установити да ли постоје изгледи да се постигне најшири друштвени консензус о основним вредностима и утемељујућим принципима на којима почива заједница, а које су спремни да прихвате, поштују и уважавају и грађани и власт којој постављају границе. Напоследку, нужно је одговорити и на питање како је могуће доћи до консензуса о уставном идентитету заједнице?

Редукују ли се ова питања на раван права могу се препознати као индикатори суштинских својстава и карактеристичних одлика устава, првенствено зато што говоре о томе када се устав доноси, ко доноси устав и по ком поступку се устав усваја.⁸ Процедура усвајања устава

⁷ K. Levenštajn: *op. cit.*, стр. 109.

⁸ N. Dimitrijević: *op. cit.*, стр. 21 и 22.

треба, поред тога, да буде и поуздан водич који ће субјектима и актерима уставотворног процеса омогућити споразумевање о принципима који одликују једну заједницу и одређују њен уставни идентитет као и да буде снабдевена капацитетима који могу обезбедити прихватање и поштовање вредности и принципа на којима је та заједница утемељена.

Претпоставка да процедура ревизије устава одговори свим захтевима који се пред њу постављају јесте да испуни минимум који се од ње очекује и тако легитимира устав као основни друштвени уговор.

Шта би требало да одликује процедуру ревизије устава како би одговорила захтевима који се пред њу постављају и очекивањима која би требало да испуни?

Поступак усвајања устава требало би да омогући грађанима да препознају творце устава којима су спремни да укажу своје поверење и повере им одговоран посао да припреме утемељујући акт политичке заједнице и формулишу и правно обликују правила која ће гарантовати простор индивидуалне слободе за појединца, с једне стране, и ограничити власт доводећи је у границе права, с друге стране.

Поступак усвајања устава требало би да има капацитете који омогућују да грађани у уставним променама препознају своје потребе и идентификују своје интересе, јер је то нужна претпоставка за њихову сагласност да буду подвргнути уставној регулативи, да прихвате уставне вредности и да поштују устав и делују у складу са његовим правилима. Ово је нужно, јер је устав валидан у етичком смислу ако је „општеприхватљив из индивидуалне перспективе”.⁹

Поступак усвајања устава треба, такође, да одговори на питање како ће се у заједници водити дебата о уставним решењима, како ће се решавати спорна питања уколико су вредности разнородне и међусобно неспојиве, интереси различити, а становишта супротстављена како би се нашао излаз и постигао консензус, како ће се, напослетку одлучивати о усвајању устава? Претпоставка да процедура ревизије устава одговори тим потребама јесте да она укључи сет јасно формулисаних и формализованих, општих и унапред прописаних правила која могу бити рационалан, објективан и поуздан водич учесницима уставотворног поступка, како би уставни процес био успешно окончан усвајањем устава.

Одлике и својства поступка ревизије устава

Правна форма јесте важан идентификацијски критеријум устава.¹⁰ Процедура ревизије устава, посебно изузетност поступка по коме се усваја највиши правни акт у правном поретку, прибавља и обезбеђује

9 F. I. Michelman *Morality, Identity and „Constitutional Patriotism”*, Ratio Iuris, Vol. 14, No. 3, September 2001, стр. 258.

10 Више о томе: М. Јовичић „О уставу” у књизи *Устав и уставност, Избрани сци-си*, књига 3, Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Београду 2006, стр. 7–320.

уставу ексклузивно место „закона над законима” у правном поретку, а уставотворну моћ резервише за посебне субјекте.

Процедура ревизије устава обезбеђује и посебан статус вољи уставотворца пооштравајући услове под којима је промена устава могућа и правно допуштена.

Промена устава, уз пуно уважавање поступка ревизије прописаног уставом који се намерава подвргнути променама, јесте показатељ уставног континуитета и уважава начело владавине права. Промена устава која се одвија без уважавања процедуре ревизије устава прописане актуелним уставом одражава уставни дисконтинуитет и карактеристична је за револуционарну уставност.

Поступак по коме се формално одвија ревизија устава треба да помири, усклади и доведе у оптималан однос два супротстављена захтева. Поступак ревизије устава не би требало да буде фактор који због своје сложености и строгих услова које поставља, фактички онемогућује ревизију устава, али ни да буде тако еластичан и мек да се у њему више јасно не може препознати граница између уставотворне и законодавне политике.

Поступак по коме се одлучује о ревизији темељног акта политике заједнице и највишег правног акта у правном систему у модерној уставној држави нема само *инструменталну функцију* која уставу прибавља и осигурава посебно место у правном поретку заједнице. Подједнако важан задатак и функција коју има у уставотворном процесу јесте и да искаже и нормативно позитивира консензуално прихваћене основне вредности на којима је утемељена политичка заједница. Зато поступак усвајања устава успоставља границу која уставотворну политику одваја од законодавне политике,¹¹ а чин уставотворства одваја од текуће законодавне активности.

У процесу формалне промене устава процедура по којој се одвија ревизија устава може имати и *симболички легитимацијски учинак* који се ослања на уставотворни моменат и подсећање на околности усвајања устава. Поменути симболичка легитимацијска улога процедуре усвајања устава може, у извесном смислу, легитимирати и сâм политички поредак упућујући га „на порекло и посебне околности његовог настанка”.¹²

Поступак по коме се одлучује о ревизији устава има не само формални већ и супстанцијални аспект. Супстанцијални аспект процедуре изражава суштинска својства устава као поретка највиших вредности које признају и уважавају сви субјекти политичке заједнице. Тако схваћен, устав има *симболичку функцију*. Устав јесте симбол политичке заједнице чији идентитет исказује у правној форми и нормативно га позитивира у уставу.

11 Више о томе: N. Dimitrijević: *op. cit.*, стр. 21 и 22.

12 H. Vorlander: „Ustav kao simbol i instrument”, *Politička misao* br. 4/2001, стр. 55.

Разуме ли се устав као поредак највиших вредности које садржински дефинишу идентитет политичке заједнице, тада процедуру по којој се усваја устав треба разумети и као инструмент отворен за могућности идентификовања оних највиших вредности које профилишу уставни идентитет политичке заједнице, с једне стране, и постизање базичног консензуса свих социјалних актера који у том процесу суделују о уставном идентитету заједнице, с друге стране.

Процедура по којој се одлучује о усвајању устава треба, дакле, да обезбеди да се установе базична правила споразумевања и да се о њима постигне минимални консензус. Зато су то правила о томе како се у заједници организованој као уставна држава води дебата о темељним вредностима и принципима који ће убудуће бити израз њеног уставног идентитета и ко су учесници и актери тог процеса.

Управо стога што се од процедуре усвајања устава очекује да омогући да се тежње остваре и да одговори наведеним захтевима, устав који је крајњи резултат тог процеса и тест његове успешности, представља не само темељни закон, основ и везивно ткиво правног поретка у држави заснованој на владавини права, већ и утемељујући акт политичке заједнице. То је *идентификациона функција* устава која се такође прелама кроз процедуру ревизије устава. Идентификациона функција устава се може препознати као идентификовање и формулисање поретка највиших вредности, а манифестује се кроз супстанцијални аспект поступка ревизије устава.

Вредносна димензија устава, чињеница да „устав није само простор правног поретка, већ и вредносни поредак”¹³ говори у прилог ставовишту да процедура ревизије устава не може бити редукована само на своју формалноправну и нормативну димензију, већ нужно мора укључити и супстанцијални аспект темељног вредносног оквира који су сви субјекти политичке заједнице спремни да прихвате и поштују.

Процедура као инструменти уставне државе у живом уставу

Процедура као једно од суштинских конституционалних питања јесте важан инструмент уставне државе и показатељ владавине права и у току живота једног устава у свакодневној уставној пракси. То питање постављено је на самом почеку са намером да се тестирају и сагледају могуће консеквенце тог аспекта конституционалних процедура. Дефинисали смо то као проблем квалитета и капацитета уставних процедура, њихових домета и граница које лимитирају њихове могућности, да се на начине својствене уставној држави, применом уставом прописаних процедура и коришћењем инструмената које установљава устав, решавају спорови у политичкој заједници. То је она јасно постављена

13 Z. Đinđić: *op. cit.*, стр. 114.

гранична линија коју је потребно прећи из простора у коме „поредак почива на равнотежи силе у поредак који ће функционисати као систем права”.¹⁴

У том контексту суштинско питање уставне државе јесте, дакле, да ли устав испуњава своју улогу као акт који гарантује простор индивидуалне слободе и поставља „правне окове којима се самовоља прогони из политичког живота”.¹⁵ И на том пољу капацитети процесних уставних правила могу послужити као показатељи који говоре о томе да ли се у уставу крије потенцијал који ставља у изглед могућност функционисања државе на начин уставне државе.

Који параметри могу послужити као критеријуми који би показали да ли устав успешно остварује своју инструменталну функцију не само у поступку у коме се одлучује о његовој ревизији, већ и у процесу његове свакодневне примене?

Да би устав могао да одговори очекивањима да, у складу са критеријумима и у контексту уставне државе, постави оквире, установи инструменте и дефинише простор у коме је, посредством права, могуће решавати спорове у политичкој заједници унутар уставноправног поља мора се сагледати да ли су испуњени услови за то. То тражи да се одговори на неколико питања.

Да ли постоји „априорна сагласност о томе ко одлучује ако договора нема”?¹⁶ Спорови у уставној држави се могу решавати, а компромис је могућ, само под претпоставком да „претходно постоји општа сагласност о процедурама решавања спорова”¹⁷ и спремност да се оне уваже, прихвате и поштују. Уколико то није случај, простор за решавање уставних спорова биће изван устава, а инструменти који треба да послуже њиховом решавању одговараће приликама које одликују преполитичке заједнице.

Да ли у уставном систему постоје процедуре које су снабдеване потребним капацитетом да буду поуздан ослонац и водич за актере који суделују у решавању спорова помоћу права, правним инструментима и у уставним оквирима јесте друго важно процедурално питање у животу једног устава.

Да ли носиоци власти делују у границама права? Да ли су приликом свога деловања и обављања послова за чије су обављање надлежни везани процедурама које ограничавају њихову моћ? Постоје ли, напослетку, инструменти који ће осигурати да се носиоци власти подвргну процедурама као средству за решавање спорова, посебно у случају када изостане сагласност о томе како решити неки спор? Негативан одговор

14 Z. Đindić: *op. cit.*, стр. 81.

15 D. Rodin: „Paradoks pisanog ustava”, *Politička misao* br. 4/2001, стр. 83.

16 Z. Đindić: *op. cit.*, стр. 40.

17 Ž. Puhovski u *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Zagreb, 1990, стр. 96.

на та питања говорио би да у таквим околностима уставне државе нема упркос томе што постоји устав. Спорови се решавају извануставним средствима, јер устав није покушао (или није успео) да пронађе потребне солуције за њихово решавање унутар уставних граница и уз помоћ правних инструмената.

Процедура у уставној држави има, дакле, веома важну инструменталну функцију и у току живота једног устава, у уставној стварности и пракси. Она заузима кључну позицију стабизирајућег фактора у уставном систему, амортизујући конфликт на начин да упућује на његово решавање у оквирима права и на основу права. Таква улога текућих уставних процедура проистиче из саме суштине устава и његових битних својстава. Јер, устав је не само основни закон и највиши правни акт у правном поретку, већ уједно и средство и инструмент правне регулације политичке заједнице.

Процедуре решавања конституционалних спорова имају и симболичку функцију. Потенцијали и капацитети уставних процедура установљених у циљу решавања спорова и конфликта унутар правних оквира сведоче о успешности или неуспеху настојања да се политичка власт ограничи правом, доведе у границе права, једном речју да се конституционализује. У том контексту, процедуре су у уставном систему показатељ који омогућује да се устав препознаје и идентификује као симбол ограничења власти.

Питање о процедурама решавања конфликта у политичкој заједници могуће је поставити и у ширем контексту везујући га за простор у коме се одвија конкурентска борба за политичку власт.¹⁸ У том контексту, суштинско питање и кључни индикатор (не)постојања уставне државе јесте да ли се борба за политичку моћ и освајање политичке власти одвија у оквирима које успоставља устав и правни поредак или изван њих.

Тест на коме се пропитује уставна држава одговара на питање да ли је успешно „рационализован сукоб око власти” на начин да она буде „подвргнута регулаторним процедурама позитивног закона”.¹⁹

И да закључимо, процедуру у контексту улоге конституције у политичкој заједници, у оба њена облика, видимо као инструмент (де)легитимирања устава, јер она симболизује повратак изворним и основним својствима устава: гарантовању простора индивидуалне слободе и ограничењу власти.

¹⁸ Више о томе: K. Levenštajn: *op. cit.*, стр. 107 и даље.

¹⁹ K. Levenštajn: *op. cit.*, стр. 110.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2008. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2008. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: академик Војислав Становчић (председник), професор др Вучина Васовић и професорка др Маријана Пајванчић једногласно је одлучио 6. јула 2008. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2008. додели др Лидији Баста Флајнер, професорки на Институту за федерализам Универзитета у Фрибургу.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Имамо посебну част и задовољство што нам је жири указао поверење да изнесемо основне разлоге и аргументе због којих је одлучено да професорица Лидија Баста Флајнер, постане носилац престижне награде. Задовољство је утолико веће што се овај пријатан догађај одвија у амбијенту чија ме два основна стуба још греју, дају енергију и подсећају на плодне дане учења и боравка у овој средини. Један стуб су чиниле и чине гранитни стубови и делови архитектуре који подсећају на велике античке творевине које су одавале чврстину, озбиљност и стваралаштво једнога доба и једнога амбијента и што је давало посебно осећање сигурности, задовољства и неког поноса свима, посебно студентима. Други стуб још снажније монументалности били су велики професори, научници и ствараоци који су својом оштрином мисли и елоквентности, знањем, стилем и шармом пленили пажњу и уживали поштовање не само студената него и шире јавности. Морамо да кажемо да није нимало једноставно новим генерацијама наставника да продуже и одрже ниво инвентивности, знања и уопште величине својих претходника.

1. Формирање и развој научноистраживачког профила. У овом великом и престижном амбијенту и здању професорица Лидија Баста Флајнер стицала је знање и завршила факултет 1971, а 1982. бранила докторску дисертацију: „Англо амерички конституционализам и владавина права”. Још у току студија показивала је велики интерес и предрасположице за проучавање правних и политичких питања што је нешто касније изражено и потврђено у низу њених мањих и већих научних радова.

Професионална каријера Лидије Баста Флајнер ишла је постепено и узлазном линијом. У периоду од 1974. до 1991. године била је асистент, затим млађи истраживач, потом старији истраживач на Институту за компаративно право у Београду. Гостујући професор на Институту за федерализам Универзитета у Фрибургу била је од 1991. до 1997. године. Позивана је и боравила као предавач и истраживач на многим европским универзитетима.

Велика заинтересованост, смисао за селекцију и препознавање кључних проблема брзо су је сврстали у ред познатијих имена у нашој правној и политичкој средини.

2. Управљачке функције у друштвеним и научним институцијама. Централна преокупација Лидије Баста Флајнер била је научна делатност, али је она била присутна и активна и у другим областима које су биле у тангенти са научном делатношћу. Постала је тако директор Међународног центра за истраживање и консултовање Института за федерализам у Швајцарској, професор на Универзитету у Фрибургу, и обављала више од десетак значајних функција у домаћим и међународним телима и организацијама.

3. Предавачке активности. Основне предавачке активности имала је на Правном факултету Универзитета у Фрибургу. Држала је, уз то, предавања у Женеви у Центру за политику сигурности, у Лугану такође, и по позиву на значајним универзитетима у другим земљама.

Учествовала је својим запаженим радовима или излагањима на више од шездесет међународних скупова, конгреса и округлих столова у многим земљама од Албаније, Бугарске и Француске до Аустралије, Кине и Чилеа.

4. Публиковани радови на српском и другим језицима. У значајније публиковане радове на српском језику професорице Баста Флајнер спадају: *Политика у границама права* (1984); *Право и језичка права* (коаутор 1992); *Југословенске мањине и суседне земље и њихова права* (коаутор, 1992. године).

Професорица Лидија Баста Флајнер објавила је много више радова на другим језицима него на српском. Замашну списатељску активност показује податак да је објавила преко 150 мањих и већих референтних чланака широм света.

5. Основне научноистраживачке области. Професорица Лидија Баста Флајнер се понајвише бавила уставноправном, државном и политичком теоријом, компаративним уставним правом (првенствено људским правима и конституционализмом уопште), као и теоријом федерализма и посебно заштитом мањинских права; такође уставним аспектима транзиције и конфликтне трансформације у земљама централне и источне Европе.

Избор и карактер тема-налова наведених дела, њихова текстуална ширина и дубина довољно речито говоре о амбицијама, предиспозицијама и смислу за препознавање неких великих или кључних проблема права и политике и о храбрости ауторке да се истрајно с њима хрва. Познавање више страних језика омогућило је ауторки да буде у контакту са релевантним идејама познатих аутора широм света. Нећу се овом приликом бавити свим или многим њеним радовима већ ћу се концентрисати на два који на најбољи начин репрезентују њене интелектуалне и научне могућности и домете и, дакако, разлоге за доделу овог престижног признања.

Од првих већих радова треба поменути њено дело: *Политика у границама права*. У маниру познатијих и виспредијих аутора, професорица Баста Флајнер поставља и одговара на кључно питање: Зашто се уопште треба бавити неким питањем, у овом случају англосаксонским конституционализмом? Добрим делом, то методолошко питање истовремено отвара пут за откривање онтологије, односно самог бића или суштине конституционализма. Улаз пречицом на велика врата до једне од највећих ризница правних и политичких достигнућа, односно зачетака тих достигнућа олакшали су ауторки да се концентрише на саму суштину, услове настанка, ефекте и значај конституционализма за правну и политичку теорију и, дакако, његову примењивост у пракси. Уколико се може прихватити мишљење Џона Стјуарта Мила, касније и Слободана Јовановића, о представничком систему, као једном од највећих достигнућа у историји цивилизације, било би коректно рећи да је једно раније, исто тако велико цивилизацијско откриће – боље рећи проналазак – везано за утемељење института конституционализма на енглеском тлу.

У целини, рад представља озбиљан, амбициозан и успешан покушај проблематизације неких основних питања начина крођења, ограничавања и контроле политичке власти у англосаксонској теорији и пракси. Стазама-страницама ауторкиног рада у историјски сложенем низу пресудних теоријских и практичних политичких подухвата и достигнућа дефилију велика имена и ствараоци правне и политичке историје од нешто старијих Беконових, Хобса, Лока, Бената и Мила до А. В. Дајсија и Валтера Бејота. Присутни су и неки запажени аутори из других земаља који су говорили о особинама енглеског система у контексту конституционализма (попут Монтескијеа). Посебно импресивно делују напори професорице Лидије Баста Флајнер да дијалогизира, премапостави или конфронтира, а тиме и динамизира, расправу између познатих аутора различитих схватања: Џејмс I и Френсис Бекон против Парламента и Едварда Коука; Хобса наспрам Лока; Блекстона против Бената. Због тих дијалошких секвенци и извесне реактуелизације неких, чини се, вечитих дилема око извесних кључних питања устава

и политике могло би се рећи да књига и није толико историја правне и политичке теорије и праксе колико то јесте и политичка теорија историје конституционализма и политике. Општи утисак о вредности тог садржајног рада не ремете у већој мери неке сувише исхитрене оцене, прејаки тонови и прејарке боје којима ауторка сенчи неке идеје и догађаје из историје енглеског конституционализма, боље рећи конституционализма и политике.

Други рад јесте још значајнији, обимнији и актуелнији који, за разлику од претходно поменутог, представља много шири подухват и у одређеном смислу терет конституционалној и политичкој науци, под насловом: *Конституционална демократија у мултикултурном и глобализованом свету*, који је ауторка радила заједно са познатим швајцарским професором Томасом Флајнером. Рад је посвећен једном од најтежих, најконтроверзнијих и најнеизвеснијих проблема савременог доба, питању могућности и судбине конституционалне демократије у условима глобалног друштва. Треба ли уопште наглашавати да су читава брда књига већ написана о тој теми у свега две деценије од продора глобалистичких токова у структуру и политику савременог света. Мора се рећи да добар део те продукције не завређује већу пажњу. Исто тако, вредни су поштовања многи радови било да подржавају и промовишу или пак да мање или више оштро критикују појаву глобализације. Поменути рад професора Томаса Флајнера и професорице Лидије Баста Флајнер спада свакако у другу категорију радова о конституционалној демократији и глобализацији. Представља темељан рад у који су уграђени завидни домети познавања како уставно-политичке теорије тако и праксе не само у националним већ и у ширим регионалним и глобалним оквирима.

На преко 640 страница, организованих у девет основних поглавља, односно тематских целина, аутори су успели да компримирају претходно веома аналитички разуђену и океански широку проблематику демократије у мултикултурном и глобализованом свету, да препознају и фиксирају битне кругове проблема и трансформације услова и институција које глобализација собом носи (у сфери државе, права и демократије). Пре свега, обрађени су проблеми настанка, еволуције, функција државе и права, природе човека и људских права, владавине права, државе као легалног ентитета, теоријски аспекти модерне државе и њене трансформације, мултикултурна држава као један од изазова будућности са опширнијом анализом и афирмацијом федерализма, уз додатак о швајцарском федерализму. Нарочито импресиван утисак који књига оставља на читаоца јесте успешно преплитање појединих развојних етапа и догађаја са идејама о држави и праву познатих мислилаца, филозофа и теоретичара. Мишљења Хегела, Јелинека и других заступ-

ника државе као најзначајнијег социјалног феномена који је базиран на људској вољи, у условима глобализације доживљавају радикалне промене. Другим речима, држава као суверена организација власти одиграла је своју историјску улогу и ново време доноси велике промене и државу помера из центра или врха власти у друге пределе концентричних кругова политике. Ранији брак између државе и права почиње да пуца, а улоге да се мењају. Држава се у одређеном смислу и функционално ограничава, а право глобализује и јача. Уставно и међународно право се у много чему поклапају.

У таквим условима, модерни конституционализам који је базиран на концепту људских бића као универзално једнаких, као *homo sapiens*-а, и који је негирао факторе као што су културни партикуларитети, односно промовисао хомогеност нације, није више могао бити прихватљив оквир за заједнички живот неких вишекултурних друштава. Имајући то у виду, аутори тог вредног дела резимирају своја гледања и размишљања о путевима развоја мултиетничких друштава и демократије организују у пет скупова принципа: легитимност, владавину права, учешће у владавини, самовладавина и демократија. Основна идеја, односно порука која се провлачи кроз сва поглавља јесте следећа: „Устави који негирају или игноришу културу као политички фактор треба да мењају основни концепт њихове националне легитимности и да од реалитета мултикултурне различитости сачине базу њиховог конституционалног и политичког система. То јест, они морају да признају културу као суштинску политичку вредност и притом прихвате промовисање културне различитости као уставног циља.” Политички систем који је грађен на културној различитости својих људи захтева нови основ за легитимност, наиме, легитимност базирану на концепту мешовите нације.

Посебно су наглашени значај, заштита и промовисање слободе и мира за либералну државу, принцип партиципације мањинских културних група у прављењу устава, принцип учешћа у власти културних заједница, принцип аутономије, принцип унапређења различитости при чему се полифонија претпоставља монотонији у музици па тако треба да буде и у политици, и наглашава значај демократије. Великим делом, тај ток мисли предодређује и карактер укупног политичког система. Зато у мноштву могућих модела демократије аутори фаворизују консензуалну демократију насупрот мажоритарној демократији са правилом „победник узима све”. После те констатације стоји одговарајуће објашњење и аргументација. Према мишљењу аутора, демократија се своди на оно што је још давно Линколн дефинисао као владавина народа, од народа и за народ, додуше, у знатно иновираним виду. У ствари, нама изгледа да демократски пројект наших аутора представља још у већој мери неку врсту легуре елемената Хабермасове дискурзивне демократије, Лајпхар-

тове консозијације и Кимликиног мултикултурног грађанства, смештене у оквиру федеративног уређења. Стиче се утисак да су аутори храбри и издашни у истицању визије уређења демократије у мултикултурном друштву, а прилично шкрти у истицању и објашњењу проблема који се могу појавити у процесу остваривања такве визије. Мора се ипак рећи да су аутори сасвим свесни сложености дате проблематике и зато констатују да нема коначног одговора на многа питања. Једна питања само могу бити замењена новим питањима. Аутори наглашавају да та теорија државе неће пружити исцрпне одговоре, већ ће радије поставити нова питања и покренути нове проблеме за расправу. Истовремено, тиме и завршавају напомене аутора.

Имајући у виду могућност и резултате укупног научног рада професорице Лидије Баста Флајнер у области уставног права и теорије политике, као и сарадњу са академиком професором Миодрагом Јовичићем, имамо посебно задовољство да свесрдно подржимо предлог да награда Фонда „Миодраг Јовичић” припадне управо Лидији Баста Флајнер.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Академик Војислав Становчић

Професор др Вучина Васовић

Професорка др Маријана Пајванчић

Београд, 20. јул 2008. године.

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Госпођо професоре др Лидија Иванчевић,
Господине председавајући,
Чланови Управног одбора Фондације „Миодраг Јовичић”,
Господине продекане Правног факултета,
Колеге, рођаци и пријатељи Миодрага Јовичића,
Даме и господо, драги гости,

На данашњи дан, 16. октобра 1999. умро је мој брат Миодраг Миша Јовичић. Отада се сваког октобра састајемо да продужимо сећање на Мишу и то обележавамо додељивањем награде изабраном правнику – следбенику Мишених научних делатности. И ове године, жири, компетентан за одабирање добитника, изабрао је госпођу професорку др Лидију Иванчевић, којој уручујем награду уз најсрдачније честитке.

Желим да додам да у Швајцарској, у овом сложенем историјском периоду, госпођа Лидија Иванчевић, поред свог научног рада, запажено доприноси – својом личношћу и животним ставом – угледу нашег народа и наше земље. Госпођа Лидија Иванчевић због тога заслужује наше дивљење и захвалност. Томе додајем и жељу да успешно настави да иде тим путем.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2008. године.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАМ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА*

– Кључни парадокси постмодерног
конституционализма –

Уважена госпођо Јовичић,
Уважени професоре Вучинићу,
Уважени чланови Управног одбора Фондације „Миодраг Јовичић”,
Моји драги пријатељи и колеге,
Даме и господо,

Дозволите ми пре свега да са свима вама поделим своју дубоку захвалност Фондацији за велику част и признање које су ми учињени доделом награде „Миодраг Јовичић”. Од мог доласка у Институт за упоредно право 1. јула 1974. године, академик Јовичић био је једна од најважнијих личности у мојим првим, несигурним корацима на мукотрпном али чудесном путу академског израстања. Миша није за мене био само старији и много искуснији колега кога сам се уз страхопоштовање и помало прибојавала. Чињеница да сам увек са нестрпљењем очекивала његов суд о ономе што бих написала или урадила била је превасходно везана за дубоко, потпуно нехијерархијско уважавање његовог импресивног познавања упоредног уставног права. Без имало сујете, али уз пуно разумевања, и са благом дозом добронамерне ироније, Миша је увек прихватио и то што један почетник има другачије усредсређена интересовања у уставној науци, те одатле понекад тврдоглаво брани своје, „наравно другачије мишљење”. Миша Јовичић, уредник часописа *Сирани правни животи* и *Архива за правне и друштвене науке*, читао је и редиговао моје прве писане текстове. Указивао ми је на грешке тако што би ме бодрио да будем боља. Могао је, али није желео да уздрма моју самоувереност. Човек у њему, а не само много искуснији колега одмах је схватио да је у мом случају реч о упорности некога ко кроз академски пубертет пролази као вечити бунтовник против оних који су му узор.

Са поносом и захвалношћу посвећујем успомени на Мишу Јовичића своје предавање „Конституционализам и глобализација”.

Избор теме, иако сам на њој докторирала, ипак није искључиво професионално мотивисан. Жеља да се овом уваженом скупу обратим говором о конституционализму има и симболичну поруку. Демократ-

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, Београд, 16. октобар 2008. године.

ски конституционализам, као лакмус савремене политике, остао је лајт-мотив моје истраживачке радозналости не само зато што је у последње две деценије изложен новим епохалним изазовима. И уз моју непрекинуту везаност за ову академску средину треба придружити ту намеру. Без првих предавања на Правном факултету далеке 1967. године; без последипломских студија и рада на тези, 35 година истраживачког искуства, укључујући и последњих 16 година у швајцарском Институту за федерализам у Фрибуру, не би били могући. Када то кажем, мислим на све оне који су подстакли и свесрдно подржавали моје прве кораке у уставно-политичкој теорији. Поред Мише Јовичића, желела бих да са дубоком захвалношћу поменем и своје прве менторе, у формалном и пренесеном значењу: професоре Јована Ђорђевића и Павла Николића, Виду Чок и – Данила Басту.

1. Увод

Говор о утицајима глобализације на конституционализам, само пре годину дана не би могао да заобиђе готово аксиоматски постављену тезу о приватизацији савремене државе и одумирању политике. Данас нас дели само нешто мање од два месеца откако су и најтврђи бастиони неолиберализма економије затражили финансијску интервенцију „својих” држава. Нагризен ничим обуздаваном похлепом глобализованог финансијског капитала, глобализовани *homo economicus* потражио је уточиште код *homo-politicusa* националне државе; другим речима, код онога за кога се последњу деценију тврдило да ће се или глобализовати или нестати. Уверљив емпиријски доказ о неодумирању националне државе морао би да отклони и последње илузије о томе да се аутентично еманципаторски потенцијали робне привреде – што веће благостање за све већи а не све мањи део човечанства – могу остварити игнорисањем политике и регулативне контроле савремене државе. Коначно је постало јасно: На глобалном плану, иманентне везе између *homo economicusa* и *homo politicusa* нема. Глобалној економији недостаје кључно легитимацијско начело – грађанин. Космополитске демократије, о којој пише Давид Хелд нема, нити ће је бити. Ингеборг Маус је с правом тврдила да би глобална држава значила „програм за још један рат”. Доведена је у питање и теза Terry Eagltona, по којој је „денационализација света као заједнице држава нова епоха модерног доба” и „помак ка критички саморефлектованом модернитету”. У међувремену, ни сâм Фукујама не верује више у „крај историје”. Дојучерашњи беспоговорни следбеници у уставном-политичком мишљењу морали су се у међувремену уверити у то да ни конституционализам не представља „довршен концепт”, који је имунизован на структурне изазове.

Намера ми је да из перспективе постмодерног конституционализма са вама поделим неке од аргумената које сматрам кључним за оспоравање поменуте тезе о глобализацији као „критичком саморазумевању модерне”.

2. Основни изазови у постмодерном конституционализму

Није нимало случајно што алтернативни критички универзализам настаје управо у конституционалистичком мишљењу. Средином деведесетих година прошлога столећа критички универзализам (Higuchi и Rosenfeld, поред осталих) доводи у питање огољену идеолошку инструментализацију конституционализма и залаже се за промишљену „корекцију” универзалности у времену постмодерне. Уставно-теоријски дискурс треба да проблематизује нове структурне изазове конституционализму. Време антиномије између приватног и јавног, индивидуалног и колективног, неповратно је истекло. Демократски конституционализам, као идентитет легитимитета и легалитета, мора да преиспита постмодерне структурне промене у легитимацијским начелима савремене државе, како би у епохално новом друштвено-политичком контексту потражио нове претпоставке за конституционализацију политичкога. Другим речима, демократском конституционализму потребна су иманентна решења, преваходно за следеће проблеме савремене државе и савременога права: однос између владавине права и социјалне државе, мултикултурни изазов начелу грађанина као симбола *партикуларне универзалности* – у оквирима националне државе; појава „наднационалног конституционализма уз одсуство конституционалног демоса” (како Вајлер у само шест речи сажима конституцијски парадокс ЕУ); још увек нерешени структурни парадокси у демократској трансформацији бивших комунистичких земаља, као и – искључиво по саморазумевању легитимна – „интернационализација” уставотворне власти у ономе што се данас назива „state-and-nation-building” а подразумева стратегију смиривања међуетничких сукоба и ратова.

Дозволите да се у даљем излагању осврнем на два од постмодерних изазова конституционализму које сам већ поменула: *мултикултурализам* и *феномен уставотворства од стране међународне заједнице*. Дубоко сам уверена да веза у том случају није само темпорална. Мултикултурализам разоткрива партикуларност данашње „универзалности”, као захтев за враћање групног културног идентитета у сферу устава и политике, тачније: недемократичност индивидуалистичког либерализма у мултиетничким, мултијезичким, а – тенденцијски – и мултирелигиозним друштвима, и то на глобалном плану. Са друге стране, све чешћи наступ међународне заједнице у улози *pouvoir constituant* пре треба схватити као „пронађену стратегију” за познату доктрину либералног империјализма, онако како ју је политички артикулисао А. Blair, а доктринарно јој „послужио” А. Smith. Први од та два изазова тражи преиспитивање конститутивних чинилаца демократске легитимације уставотворне власти у мултикултурним друштвима. Други априори негира демократску легитимност уставотворне власти као такве, и тиме

доводи у питање веродостојност истих оних начела у чије име најутицајнији актери у међународној заједници наводно наступају.

На самом почетку, назначила сам да се моје излагање о односу конституционализма и глобализације темељи на ставу да глобализација не трансцендира нацију/демос као темељ политике и државе, већ да она остаје међународна. Управо у том смислу и јесте могуће разумети зашто су глобализација и регионализација истовремени феномени. Неславна судбина Нацрта устава Европске уније сведочи – поред сталог – и о томе да свака регионализација мора имати демократско легитимацијско утемељење. Уколико то важи за ЕУ као наднационални, међудржавни, дакле међународни облик регионализације, утолико пре то важи за унутардржавне облике регионализација. Конституционалистичко-демократски посматрано, „европска регија” не постоји. Постоји само „на европским начелима конституисана регија”, дакле као нераздвојни део једне државе.

2.1. Поједностављено речено, *trust and tolerance*, поверење и толеранција јесу кључне врлине грађанског идентитета, које подразумевају да већина признаје власт али подразумевају и ефикасну правну заштиту права апсолутно равноправних појединаца. У том либералном труизму сажето је конституционалистичко утемељење демократије и поимање индивидуалне слободе као правне слободе, коју обезбеђује апсолутна једнакост појединаца пред законом. *Offe* каже, историја класичне демократске политичке мисли, од *Rousseau* до *Milla*, представља у ствари тематизовање те кључне амбиваленције на путу од права на индивидуалну слободу ка демократским правима.

Дуго су толеранција према правима других и поверење у одлуку већине били прави одговор на тај изазов. Мултикултурализам, пре свега у облику мултикултурног федерализма, као модела за решавање међуетничких сукоба, ставио је савремену мисао о демократској политици пред нови, нимало једноставан задатак: да пронађе иманентан одговор на питање судбинско за сваки демократски конституционализам утемељен у индивидуалистичком либерализму, а то је: Да ли већина по дефиницији увек заступа легитимну, дакле суверену вољу народа? При томе је заправо реч о критичком сучељавању са модерном политичком заједницом у два, подједнако значајна аспекта: Прво, мултикултурализам је из темеља уздрмао класични став либерализма, овековечен у следећој Миловој реченици: „Институције које ће гарантовати слободу су готово неосварљиве у друштвима која чине различите националности.” Значи: демократија је могућа само у друштвима са хомогеним етничким идентитетом. Поред тога, комунитаристички аргумент о начелу мултикултурног грађанина (*multicultural citizenship*) позива на преиспитивање једног од конституцијских начела модерне политичке заједнице, по којем простор политичког одлучивања остаје системски затворен

за артикулацију разлика у културном идентитету, пре свега етничког и религијског.

Нажалост, чак ни најоригиналнији и најинспиративнији аутори комунитаризма – пре свега мислим на Кумлицку – нису довољно тематизовали једну од најважнијих консеквенци начела о мултикултурном грађанину: да модерно схватање нације као цивитета (*nationhood as citizenship*), без обзира на то да ли је културно-етнички или политички образложено, јесте *demos* као легитимни носилац уставотворне власти. Међутим, управо је радикализација мањинског проблема, као државног, након распада посткомунистичких вишенационалних федерација, јасно показала да демос као носилац права на конституисање политичке заједнице не укључује све етно-нације као заједнице, већ само већинску нацију. Проблем националних мањина, као политички неравноправних група, указао је на то да се „либерално-демократска универзалност” не протеже чак ни до граница одређење државе. На делу је партикуларизам у оквиру политичке заједнице која себе види као демократску, дакле универзалну: нација као суверени народ – демос – није више истоветна са народом.

Прилика је да поменемо Резолуцију ПА Савета Европе из 2006. која промовише начело мултикултурног цивитета (*multicultural citizenship*). Резолуција представља прекретницу у односу на досадашњи дискурс, не само у најзначајнијој европској организацији која има за циљ одбрану кључних тековина демократског конституционализма, већ и у другим најзначајнијим међународним организацијама. С друге стране, реч је у исто време о невероватном парадоксу. Оквирна конвенција о заштити националних мањина Савета Европе проглашава мањинска права делом међународног Била о правима, дакле основним. Оквирна конвенција јесте прва у виду партиципационих права која регулише и политичку димензију мањинског положаја. Конвенција, међутим, не иде даље од либералног поимања толеранције као искључиво индивидуалне слободе. Државе-потписнице обавезују се да гарантују пуну и ефикасну равноправност припадницима националних мањина, а не мањини као групи. Упркос томе што истоимена Декларација УН из 2007. (UN Declaration on Indigenous Peoples) уводи на велика врата колективна права за староседелачке народе, уверена сам да колективна права за националне мањине још дуго неће представљати међународноправни стандард заштите мањина. Постмодерни конституционализам још увек није успео да рационално, аналитички победи подозрење које је нама на овим просторима из разумљивих разлога блиско: наиме, како је могуће трајно помирити два подједнако значајна конституцијска начела: о територијалној целовитости и суверенитету једне државе, с једне стране, и о консеквентно демократској интеграцији мањина у ту исту државу, с друге. Колико год парадоксално звучало, то питање има само један одговор: У држави са већим бројем етничких заједница доследна демо-

кратска интеграција мањина у политичку заједницу, као нацију на којој се темељи држава, остаје једино системско, значи обезбеђење за њену територијалну целовитост и њен суверенитет.

2.2. Желела бих да закључим освртом на друго питање које сам поменула – о улози такозваног актера међународне заједнице као уставотворне власти. Назвала бих то *временом оживљавања уставо-творства као доношења нових уставних докумената и уједно временом одумирања уставо-творства као ауθενичног чина демократске конституционализма*. Модерно уставотворство је било кључни чинилац конституисања модерних нација, међутим, најновија постмодерна уставна парадигма раскида са иманентном везом између устава и демократије. Подстицани од међународне заједнице, посредовани, а често и наметнути као део стратегије пацификације друштва и наводне демократске реконструкције државе након етничких или превентивних ратова, ти уставни акти треба да испуне два критички важна задатка: а) да успоставе или обнове, односно оснаже политичку заједницу, и б) да успоставе или реформишу правила за поделу надлежности и извршења највиших функција државне власти. Међународна заједница нема демократски легитимитет ни за један од тих задатака. Притом су оба проблема у највећем броју случајева и била узрок сукоба. На делу је епохални феномен промене природе носилаца уставотворне власти и слабљења, чак и укидања њене демократске легитимације.

Познати есеј „Појава нелибералних демократија”, Fareed Zakaria објавио је 1997. године у *Форин офису (Foreign Affairs)*, и у том есеју је појаву псеудодемократских режима означио кључном за тријумф „необуздане изборне мајоризације над либералним конституционализмом”. Иако глобалан, тај феномен за Закарију остаје искључиво узрокован унутрашњим политичким разлозима. На сличну тему, И. Крастев је 2006. написао есеј под насловом „Двојници демократије” (*Democracy's Doubles*). Есеј указује на структурне сличности између два на први поглед потпуно различита сурогата демократије – руског елитизма и венцуеланског популизма. Реч је о две стране исте медаље – антиплуралистичке визије друштва и политике.

Било би занимљиво запитати се зашто је у редовима уверених и неспорно оригиналних либералних аутора остао незапажен још један нови, и те како утицајан двојник демократског конституционализма, тачније његова пародија – дириговано, псеудодемократско и нелиберално уставотворство у којем се међународна заједница појављује као не-легитимна, а самим тим и неефикасна уставотворна власт. Дириговано уставотворство производи уставне фикције. При томе, они који симулирају уставотворство и не покушавају да симулирају и своју демократску легитимацију. Међународни сурогати за демократску уставотворну власт немају времена, али пред собом имају јасне циљеве. Игноришући

конституционалистички захтев за аутентично демократско утемељење уставотворца, они се понекад не уздржавају ни тога да априори онемогуће настајање аутентично демократског консензуса. Након комуниста наступа нова генерација „глобализованих” политичких технолога: међународни експерти. Основна улога међународних експерата јесте у томе да потхрањују илузију у ефикасност таквог уставотворног процеса за аутентично демократски преображај држава након етничких или превентивних ратова. Попут дириговане демократије, дириговано уставотворство јесте слабо јер нема демос иза себе. Дириговано уставотворство не представља никога од оних за које тако донет устав важи, али остаје неоспорено захваљујући снажној манипулацији. Као и у демократским двојницима, такви уставни сурогати не доносе наду, већ „осећај изневеравања и преваре”.

Да ли ће на крају ипак превладати аутентични, или такав, симуловани демократски конституционализам, зависиће пре свега од историјске одговорности кључних актера власти и грађанског друштва у државама које су изложене таквој врсти „помоћи и подршке” међународне заједнице. Срце ми каже да у такву одговорност на овим просторима желим да верујем; а разум ми налаже да у тако нешто и даље морам да верујем.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2009. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2009. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: професор др Јовица Тркуља (председник), професорка др Маријана Пајванчић и професор др Витомир Поповић 2. јула 2009. године једногласно је одлучио да Управном одбору Фонда предложи да награду за годину 2009. додели др Будимиру Кошутићу, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Будимир Кошутић је рођен у Српском Итебеју 1941. године. Основну школу и гимназију завршио је у Зрењанину. Студирао је право на Правном факултету у Београду. Магистрирао је на београдском Правном факултету 1970. године одбранивши рад „Појам и облици правне одговорности”. На истом факултету је докторирао 1973. године с тезом „Судска пракса као извор права”.

На Правном факултету Универзитета у Београду изабран је за асистента за предмет Увод у право 1967. године, за доцента 1975, за ванредног професора 1979. и за редовног 1984. године. Значајан утицај на његово формирање као научника и наставника имали су професори Радомир Лукић и Стеван Врачар, а велику инспирацију налазио је у делима Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића и Миодрага Јовичића.

Будимир Кошутић је савесно и предано обављао све своје професионалне дужности. На Правном факултету у Београду предавао је Увод у право, а утемељио је и неколико нових дисциплина: Аутономно право, Велики правни системи, Право Европске уније. Деловао је као предавач на састанцима стручних друштава, народним универзитетима и студентским трибинама. Био је позиван и држао је предавања на домаћим и страним универзитетима: у Новом Саду, Подгорици, Бијељини, Бања Луци, Берлину, Лондону, Паризу, Вашингтону и Москви.

Учествовао је на многобројним научним и стручним скуповима у земљи и иностранству. Дуги низ година руководио је бројним стручним телима факултета и универзитета. Био је и друштвено-политички активан (посланик у Скупштини Србије и Скупштини Југославије, председник Законодавно-правне комисије, потпредседник Владе Републике Србије а обављао је и друге послове).

Поред многих расправа и чланака, публикованих у разним домаћим и страним часописима и зборницима, Будимир Кошутећ је до сада, објавио следеће књиге: *Увод у право*, 29. издање (2009), *Увод у европско право* (2006), *Увод у велике правне системе данашњице* (2008), *Увод у јуриспруденцију* (2008), *Основи права Европске уније* (2009. године).

Добро је познато и често се истиче да је теорија и филозофија права на Правном факултету у Београду увек имала запажену улогу и значајно место. Факултет је био и остао истинско жариште теоријско-правне и филозофско-правне мисли, њеног развоја и унапређивања у нашој средини од половине XIX века до наших дана. Непрекинуту нит те мисли представљају дела његових великих професора од Стерије и Димитрија Матића, преко Слободана Јовановића, Живојина Перића, Живана Спасојевића, Томе Живановића, Ђорђа Тасића до Божицара С. Марковића и Радомира Лукића. Захваљујући њима, наша теорија и филозофија права, изашла је на европски друм, била и остала у дослуху с модерним збивањима и главним токовима у европској и светској правној теорији.

Према оцени жирија, Будимир Кошутећ својим делом и делатношћу, заједно са делом досадашњих лауреата награде Фонда „Миодраг Јовичић” из области теорије и филозофије права (Стевана Врацара, Косте Чавошког и Данила Басте) наставља ову драгоцену нит развоја теоријско-правне и филозофске мисли на Правном факултету београдског универзитета.

Професор Кошутећ је био човек свога времена и мењао се с њим. Имао је довољно знања и истрајности да савлада све препреке које су стајале на путу развоја наше теорије права и државе. Постигнутим резултатима на пољу теорије права и упоредних правних система постао је значајна фигура наше правне науке крајем XX и почетком XXI века, одражавајући све промене кроз које је она пролазила. Својим компаративним истраживањима и дометима које је остварио у својим најновијим књигама *Увод у велике правне системе данашњице* (2008) и *Основи права Европске уније* (2009), Будимир Кошутећ се приближио стваралаштву Миодрага Јовичића. Стога је жири једногласно донео одлуку да се награда Фонда „Миодраг Јовичић” за 2009. годину додели професору Будимиру Кошутећу.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Професорка др Маријана Пајванчић

Професор др Витомир Поповић

Професор др Јовица Тркуља

Београд, 2. јул 2009. године

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Поштовани професоре Кошутићу,

Веома ме је обрадовала вест о одлуци жирија да ове године вама додели годишњу награду Фонда „Миодраг Јовичић”.

Уважени професоре Кошутићу, за награду која се додељује у знак спомена на мога покојног брата, академика Миодрага Јовичића, вас су препоручили ваш научно-педагошки рад, ваше свестрано интелектуално ангажовање и ваша личност, на шта можете бити поносни, као што можете бити поносни и на чињеницу да вама награда долази као плод одлуке ваших цењених колега, који су, без изузетка, уградили себе у теорију државе и права и политичког система на овим просторима.

Мене искрено радује што сте се баш ви у јубиларној години, када се обележава десет година од смрти мог покојног брата, заслужено придружили свим досадашњим лауреатима и што ћете, сигурна сам, и својим будућим радом, као и они, допринети још већем уважавању ове значајне награде.

Искрено жалећи што сам, због лошег здравственог стања, спречена да вам награду лично уручим, ја вам, професоре Кошутићу честитам на заслуженом признању и од срца вам желим дуг, успешан и плодан научни рад.

Славка Јовичић

Београд, 16. октобар 2009. године.

ЕВРОПЕИЗАЦИЈА РЕЧИ УСТАВ И ЊЕНЕ ПРОТИВРЕЧНОСТИ*

Конвенција о будућности Европе изработом Устава за Европу подстакла је расправе о уставу и уставности. Расправе о томе имају велики практични значај за државе које теже да постану чланице Европске уније. Пријем у Унију тих држава двоструко је везан за питање устава и уставности. Лисабонски уговор треба да буде ратификован да би био настављен процес проширења Уније (без ратификације могућ је вероватно само пријем Исланда). С друге стране, државе кандидати морају ускладити своје право с правом Уније, чији највиши извор представљају међународни уговори којима су основане европске заједнице и Европска унија (уговори о оснивању Европске заједнице, Европске атомске заједнице и Европске уније и уговори о њиховим ревизијама).

Учешће у расправи о уставу и уставности захтева познавање научних дела из области упоредног уставног права. У нас, у тој области непроцењиви научни допринос дао је академик Миодраг Јовичић, чија дела *Устави и уставности* и *Велики уставни системи* спадају у сам врх не само српске већ и европске и светске правне мисли. Наведеним и другим својим научним делима, академик Миодраг Јовичић обезбедио је себи место не само у историји правне мисли већ и у историји нашег народа коме је био веома привржен. Речи академика Јовичића: „Овај народ мора смоћи снаге да у суровој збиљи која га окружује нађе прави излаз на пут којим му ваља поћи. Јер, као што каже песник, ‘свршено није јоште дело наше’”.¹

1 – Интеграција држава западне Европе, непосредно после Другог светског рата, изазвана је дејством више чинилаца: економских, политичких, геополитичких, стратешких, религијских. Хладни рат који је овладао светским просторима, имао је за своје средиште „каролиншку” Европу. Две суперсиле, које су се налазиле изван европског средишта, САД и СССР, надметале су се око статуса побеђене Немачке. Сједињене Државе су одлучиле да од три окупационе зоне Немачке, под контро-

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, Београд, 16. октобар 2009. године.

1 Миодраг Јовичић, *Право у сенци јолићкине*, САНУ, Одељење друштвених наука, Група за уставотворна питања, Београд, 1992. година, стр. 9.

лом западних сила, успоставе нову европску државу, Савезну Републику Немачку. У обнови немачке државности, Француска је видела васкрс „јединствене немачке државе Бизмарковог типа”,² али је и поред тога била приморана да прихвати тај план, свесрдно подржан од Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске.

Француска и други суседи поражене Немачке размишљали су о томе како спречити да обнова Немачке не постане претња њиховој безбедности и националној независности. Решење за тај проблем открили су у европском заједништву, у европској Немачкој а не у немачкој Европи.³ Идејни творац тог заједништва био је Жан Моне, председник Комисије за економско планирање Француске. У жељи да реши проблем уредног снабдевања француске индустрије челика угљем из Рура, који је обновом немачке државе доведен у питање, Жан Моне је предложио и израдио пројекат Европске заједнице за угаљ и челик. Истовремено, Моне је био носилац и идеје о стварању европске одбрамбене и европске политичке заједнице. Сједињене Државе су свесрдно подржале први Монеов пројекат, док су у погледу другог биле уздржане. Моне је, међутим, обезбедио подршку славом овећаног генерала Двајта Ајзенхауера, главнокомандујућег НАТО-а за Европу, који је уверио Труманову администрацију у потребу подршке и том другом Монеовом пројекту (ова два пројекта Жана Монеа ушла су у историју као Шуманов и Плевенов план, према презименима француских министара који су их официјелно предложили).

У преговорима за стварање наведених европских заједница (за угаљ и челик, одбрамбене заједнице и политичке заједнице) учествовале су, поред Француске и Немачке, Италија и земље Бенелукса. Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске одбило је позив да учествује у тим преговорима. Сједињене Државе, иако нису биле странка у преговорима, извршиле су пресудан утицај на владе шест западноевропских (претежно католичких) држава да потпишу међународне уговоре о стварању три европске заједнице. Један, тачније, међународни уговор о оснивању Европске заједнице за угаљ и челик, ратификовало је свих шест држава, а друга два нису преживела процес ратификације. Једноставно, ни Француска, нити друге западноевропске државе, нису желеле да сувише окрње свој национални идентитет и суверенитет, стварањем европске одбрамбене и европске политичке заједнице.

Уместо неприхваћене идеје о западноевропској федералној држави у француском парламенту 1954. године, пронађени су други облици

2 Жорж-Анри Суту, *Неизвесћан савез*, CLIO, Београд, 2001, стр. 7.

3 Josef Isensee истиче: „У нужди наметнутој околностима, уједињење еуропских држава чини се једним спасоносним излазом... Уједно се некадашње колонијалне државе у западној Еуроци послнје губитка својих прекоморских царстава виде баченима на траг у своју еуропску егзистенцију”, *Држава, устав, демократија*, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 300.

интеграције. На предлог земаља Бенелукса, уз свесрдну подршку Савезне Републике Немачке, приступило се стварању заједничког европског тржишта. Француска (оптерећена колонијалним ратовима и уверењем да је прерано да се одрекне свог колонијалног царства) није била склона тој идеји, те јој је понуђена шаргарепа, стварање европске атомске заједнице поред европске економске заједнице.

И једна и друга европска заједница конституисане су као међународне организације према моделу традиционалног међународног права. Стога, у изворним европским уговорима није било ни речи о супрематији и непосредним правним дејствима њихових одредаба, о хијерархији норми и правних аката, о људским правима и слободама, што је искључивало сваку помисао о настанку аутономног правног поретка с уставом као његовим највишим правним актом. Државе-оснивачи биле су господари европских уговора, овлашћене да мењају компетенције установљених европских заједница, да тумаче одредбе уговора и да их искључују, ако то желе.⁴ Комитет Дома лордова вестминстерског Парламента, одговарајући на питање какве ће бити правне последице евентуалног британског чланства у ЕЕЗ, констатовао је да „пренос легислативних овлашћења не значи наравно, са становишта уставног права Уједињеног Краљевства, пренос ма ког дела суверености Парламента. Акт Парламента о примени Уговора о оснивању Европске економске заједнице може бити укинут каснијим актом Парламента и, ако се то деси, европски уговори ће престати да буду право у овој земљи и овлашћење европског Савета министара да ствара уредбе с правним дејством у овој земљи биће окончано”.⁵ Иако су постојале и постоје значајне разлике у приступу европским интеграцијама између Уједињеног Краљевства, Француске и Немачке, у погледу могућности конституционализације европских заједница разлика готово да није било.⁶ Уједињено Краљевство видело је у слободној трговини у Европи први корак ка остварењу глобалног циља, слободне и неспутане међународне трговине. Француска је хтела да Европска економска заједница постане механизам организовања европског капитализма за делотворну конкуренцију на светском тржишту. Залагала се, према томе, за „стратејску а не слободну трговину”, за либерализацију националних тржишта и увођење индустријске и технолошке политике на нивоу Европе, како би се европске компаније могле успешније такмичити с америчким и јапанским транснационалним компанијама. Остварење тих циљева није захтевало ни прерастање европске заједнице превасходно економског

4 Thomas Oppermanhn, *Europarecht*, 3. Auflage, Verlag C.H.Beck, München, 2005, стр. 139 и сл.; D. Chalmers and A. Tomkins, *European Union Public Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

5 Public Record Office LCO 29/108; Chalmers and Tomkins, *op. cit.*, стр. 184.

6 У случају Van Gend en Los (26/62) влада Немачке обавестила је Суд европских заједница да не сматра да члан 12 УЕЕЗ производи непосредно правно дејство. Исти став су заузеле холандска и белгијска влада.

карактера у политичку заједницу, ни доношење устава као највишег акта те политичке заједнице.

Независно од идеја својих очева оснивача (Моне, Шуман, Аденауер, Де Гаспери, Спак), процес европске интеграције текао је кривудавао и неравномерно. Успони и падови, стагнација и напредак, дивергентне политичке идеје и вредности смењивале су се просторно и временски. Изворна Европска економска заједница расла је, упркос томе, споља и изнутра по броју држава чланица, по надлежности и степену интеграције. Доношење Јединственог европског акта 1986. године и иницијатива француског председника Митерана и немачког канцелара Кола из 1990. године о стварању политичке а не само економске уније, отворили су простор за настанак Европске уније, али откриле и бројна неслагања о природи те уније. Немачка, Италија, Белгија и Холандија тежиле су проширењу надлежности Уније, с тим да спољна политика и политика безбедности буду органски повезане с европским институцијама (не само са Саветом министара него и са Европским парламентом и Комисијом). Обрнуто, Француска, Уједињено Краљевство, Данска, Грчка, Шпанија, Португалија залагале су се за укључивање спољне политике и политике безбедности као посебног стуба према моделу грчког храма или француске готске катедрале. Остварен је компромис према ком се Унија заснива „на европским заједницама допуњеним политикама и облицима сарадње утврђеним овим уговором. Њен задатак је да организује на усклађен и солидаран начин односе између држава чланица и између њихових народа” (члан 1 став 3 Уговора о Европској унији). Постигнутим компромисом нико није био претерано одушевљен. Европска унија није стекла правни субјективитет и није могло бити речи о потреби доношења устава Уније. Промене извршене у Мастрихту нису биле радикалне, али назив Европска унија изазвао је nelaгоду и неизвесност међу становништвом држава чланица. Данци су на првом референдуму одбили ратификацију Уговора о Европској унији, у Француској је референдум успео за длаку, у Уједињеном Краљевству ратификован је с великим тешкоћама у Парламенту, а у Немачкој пресудна је била одлука Савезног уставног суда.⁷

Свесни недовршености Уговора о Европској унији, државе чланице и институције Европске уније припремиле су две међувладине конференције на којима је требало „дорадити” уговор из Мастрихта. Амстердамским уговором унете су одређене неопходне допуне али кључна питања, везана за састав институција и процедуре одлучивања, нису решена. Очекивало се да та питања буду разрешена на конференцији у Ници. Међутим, то се није догодило. У Ници је прокламована 2000. године Повеља о основним правима ЕУ као акт политике а не права и

⁷ J. H. N. Weiler, *The Constitution of Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, стр. 3 и слично.

усвојен уговор „сиромашне” садржине. Питање политичког и правног идентитета Уније, отворено у Мастрихту, остало је нерешено. Потиштеност због неуспеха била је дубока. Недостатак резултата био је замењен, како то често бива, реториком: реториком о људским правима и слободама, као и Декларацијом о будућности Уније (као и новим значењем које је дато речи Европа).

Европска заједница/Унија, после самита у Ници, разумела је себе као меродавни правни облик Европе, организовала Конвенцију о будућности Европе и израдила Устав за Европу. Реч Европа (која потиче од асирске речи ереб: тама) постала је, према томе, синоним за Европску унију.⁸ Наравно, доношење одлуке о изради устава за Европу (Европску унију) не би било ни пожељно, нити могуће да Европска заједница/Унија није у моменту доношења те одлуке била другачија од осталих међународних организација. Заједница/Унија поседује и наднационална обележја и обележја карактеристична за међународне организације. У наднационална обележја спадају ширина овлашћења, прихватање основних политичких вредности социјално-етичке природе, аутономна и интензивна власт стварања права Заједнице/Уније, самосталност органа Европске заједнице (Европског парламента, Комисије и Европског суда правде), финансијска самосталност Заједнице/Уније, ефективна правна заштита и трајност Заједнице/Уније. Наднационалност је, према томе, важно обележје правног поретка Европске заједнице (не и Европске уније у целини). Наднационалност (супранационалност) испољава се у супрематији права Заједнице над националним правом држава чланица у оквиру додељених овлашћења Заједници, непосредном дејству одредаба њеног права у националним правним порецима држава чланица и одговорности држава чланица за штету насталу повредом права Заједнице. С друге стране, Заједници/Унији недостају извесна обележја која се сматрају у теорији уставног и међународног права незаобилазним својствима модерне државе: непостојање властите територије, непостојање властитог народа, ограниченост власти Заједнице, непостојање суверености ЕЗ/Европске уније. Државе чланице Уније остају суверене државе, самостални субјекти међународних односа и „господари европских уговора”.⁹

Очувана сувереност држава чланица била је разлог што се ретко употребљавала реч устав у расправама о праву Европске заједнице. О уставу Европске уније писали су поборници федерализма, какав је био

8 Бизмарк је написао следећу реченицу: „Реч Европа налазио сам увек у устима оних политичара који су од других сила захтевали нешто што се нису усудили тражити у властито име.” Другим речима, онај ко каже Европа, жели преварити.

9 Thomas Oppermann, *op. cit.*, стр. 273–276; John McCornick, *Understanding the European Union*, Third Edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke – New York, 2005, стр. 10–27.

стари италијански комуниста и посланик у Европском парламенту А. Спинели (1974. године),¹⁰ судија Европског суда правде Ф. Манцини, А. Скот и други малобројни политички и правни делатници. Конституционализација правног система Заједнице остварује се, према њиховом мишљењу, на основу четири доктрине које немају непосредан основ у европским конститутивним уговорима; непосредно правно дејство одредаба права Заједнице, супрематија, прећутна овлашћења и обезбеђивање људских права и слобода. Стварању тих доктрина и конституционализацији правног система Заједнице/Уније изузетан допринос дао је Европски суд правде. Међутим, ни тај суд није до случаја 294/83 *Partie Ecologiste Les Verts v. European Parliament* (1986, ECR 1399) користио термин устав или уставна повеља за означавање европских конститутивних уговора. У тој пресуди, Европски суд правде је констатовао да се „Европска економска заједница заснива на владавини права. Стога, ни државе чланице, ни институције не могу избећи испитивање сагласности њихових одредаба с уставном повељом – Уговором о Европској економској заједници”. Исти став поновио је у мишљењу I/91 о Уговору о европском економском простору (the EEA Agreement 1991 ECR I/6079)|: „Уговор о оснивању Европске економске заједнице, иако има облик међународног уговора, представља уставну повељу засновану на владавини права.” Мора се ипак, констатовати да језик Европског суда правде није нашао потврду ни у Мастрихтском уговору, ни у амандманима на тај уговор, прихваћеним у Амстердаму и Ници. Штавише, на интервенцију британске владе из текста преамбуле Мастрихтског уговора искључена је реч федерални, а Унија је остала без политичког и правног идентитета. Јосеф Вајлер је с разлогом указао на незгоде које је изазвала употреба речи унија у том уговору (због асоцијација са преамбулом Устава САД: „Ми, народ Сједињених Држава, у намери да уобличимо савршенију унију... доносимо овај Устав за Сједињене Америчке Државе”). Политичари су били свесни те чињенице и брижљиво су избегавали реч устав, пошто је та реч у свом изворном значењу везана за националну државу. Стога, тешко је разумети како је из неуспеха у Ници, из потиштености која је увећана неуспелим првим референдумом о Уговору на референдуму у Ирској, никла идеја о стварању устава за Европу.

2 – Анализом ставова водећих политичара у Заједници/Унији, као и садржине Декларације о будућности Европске уније, коју је усвојио Европски савет у Лекену (Laeken) крај Брисела 2001. године, проблем постаје нешто лакши. Немачки министар спољних послова у том временском раздобљу Јошка Фишер одржао је говор на чувеном немачком

10 Спинели је био заточен од Мусолинијевих фашиста на острву Вентотене, где је заједно са Е. Росијем, написао 1941. године Вентотене манифест, позивајући на стварање европске федерације.

универзитету Хумболт (зграде тог универзитета смештене су у чувеној улици Unter den Linden које су се до пада берлинског зида налазиле у Демократској Републици Немачкој) у коме је нагласио да европска интеграција мора имати свој финалитет. Тврдећи да већина грађана Уније није одушевљена њоме и да њена политичка структура није спремна за проширење, Фишер се заложио за три реформе: решење демократског дефицита у Унији, преуређење компетенција Уније, како хоризонтално – између институција Уније, тако и вертикално – између Уније, нација држава и региона. Реформе могу успети само ако се Европа реконституише помоћу устава као основног правног акта. Другим речима, кроз реализацију пројекта европског устава утемељеног на основним људским и грађанским правима, праведној подели овлашћења између европских институција и прецизном разграничењу између нивоа Уније и нивоа држава чланица. Главни модел за израду европског устава треба да буде однос између федерације и нација држава у њеном саставу.

Фишер је погурао Сизифов камен а други европски државници нису хтели да заостану за њим. Француски председник Жак Ширак поменуо је први европски устав, а британски премијер Тони Блер указао је на потребу нове формулације принципа Уније. У јуну 2000, фински министар иностраних послова Паво Липонен предложио је установљење специјалне конвенције ради лансирања конституционалног процеса.¹¹ Како је у Декларацији о будућности Европске уније из Нице упућен позив за најширу дебату о питањима која су поменута и у Фишеровом говору и у другим излагањима, на заказаној конференцији држава чланица у децембру 2001. године у Лекену одлучено је да се сазове једна врста уставне конвенције, назване Конвенција о будућности Европе, са задатком да изради документ који би могао послужити као основа расправе на следећој међувладиној конференцији држава чланица предвиђеној за 2004. годину. Декларација о будућности Европске уније усвојена у Лекену децембра 2001. године, својом садржином омогућила је, на одређени начин, председништву Конвенције о будућности Европе и председавајућем Валерију Жискару д'Естену да приступе изради међународног уговора с уставом за Европу а не документа који би био само основ расправе на међувладиној конференцији предвиђеној за 2004. годину. Многима је било јасно да уставни пројекат не може успети, али се ипак пришло његовој изради. Подстицај да се напусти дотадашњи амандмански пут, да се измене европски конститутивни уговори и да се приступи изради устава налазио се у садржини Декларације из Лекена.

У Декларацији је наведено, у основи, четири разлога за другачији приступ европским уговорима од приступа прихваћених пре 50 годи-

11 C. Joerges, Y. Meny and J. Weiler (eds.), *What Kind of Constitution for What Kind of Polity? Responses to Joschka Fischer*, Florence, Robert Schuman Centre, 2000; Chalmers and Tomkins, op. cit., стр. 57 и слично.

на, кад је шест западноевропских држава (такозвани Европски нуклеус) преузело вођство. Указујући на то да се Европа налази на раскршћу, у Декларацији из Лекена се констатује да је Европска унија успешна прича. Поред Северне Америке и Јапана, Унија чини један од три најпросперитетнија дела света. Унификација Европе је близу. Унији предстоји проширење на више од десет држава средње и источне Европе. Преображај захтева несумњиво другачији приступ интеграцији од оног пре педесет година. Унификација Европе, наглашава се у Декларацији, збива се у моменту суочавања Европе с демократским дефицитом, а устав и демократија су међусобно повезани појмови. Институције Уније морају се приближити грађанима. С друге стране, неопходно је очувати идентитет народа и држава чланица Уније и утврдити нову улогу Европе у глобализованом свету. У Декларацији се најзад констатује да грађани Уније траже јасан, отворен, делотворан, демократски контролисан приступ Заједнице/Уније питањима развоја, који ће обезбедити више посла, бољи квалитет живота, мање криминала, пристојно образовање и бољу здравствену заштиту.

Питање је, наравно, да ли су све оцене дате у Декларацији из Лекена довољно утемељене. Прича о 50 година мира није неоснована, али грађани су запазили да је XX век почео и завршио се ратом на Балкану. Извесно је да се кривица за те ратове не може пребацивати само на балканске народе. Европска заједница није невина у томе (посебно одређене државе чланице).¹² С друге стране, у самој Европској унији одвијају се одређени сукоби и експлодирају бомбе (између осталог, ИРА и поступци Уједињеног Краљевства могли су бити предмет разматрања у Европској унији). Прећуткивањем проблема, ти проблеми нису нестали. Поред тога, ако није разрешено у Мастрихтском уговору покренуто питање политичког и правног идентитета Европске уније, да ли је прича о успешности Европске уније потпуна? Шта рећи о ставу грађана Уније према Унији после неуспеха ратификација Мастрихтског уговора и Уговора из Нице на референдумима у Данској и Ирској и политике избегавања референдума о Лисабонском уговору, ако се већ констатује постојање демократског дефицита у Унији (референдум је одржан само у земљи чије уставне одредбе то неминовно захтевају). Какво је тек запрепашћење изазвало откривање корупције у самом срцу Уније, у Сантеровој Европској комисији?

У декларацији из Лекена указује се на предстојеће уједињење Европе, на приступање 10 нових држава чланица Европској унији. Претпоставља се да су грађани Уније сагласни с тим проширењем. Најављен је и улазак Турске, пошто испуни постављене услове. Грађани су о томе, посебно у Француској и Холандији, имали другачије мишљење.

¹² *Право у сенци политике*, уредник академик Миодраг Јовичић, стр. 7–54; Hanes Hofbauer, *Balkanski rat, Razaranje Jugoslavije*, 1991–1999, preveo Života Jovanović, predgovor Zoran Konstantinović, „Filip Višnjić”, Beograd, 2001.

Треба ипак констатовати да питање проширења Уније није могло бити довољан разлог за убрзану израду европског устава. Институционалне реформе могле су бити извршене и амандманима на постојеће конститутивне уговоре.

У погледу демократског дефицита Уније и нове улоге Уније у глобализованом свету, писци Декларације изнели су занимљиве оцене. Треба рећи да расправа о демократском дефициту претпоставља претходно одређење правне природе Уније и шта се жели да Унија постане. Упооређују ли се демократска остварења у Европској унији с другим међународним организацијама, несумњиво да Унији треба одати признања на демократским достигнућима. Обрнуто, ако се тежи да Унија постане федерална држава, тада у њој очигледно постоји демократски дефицит. Познато је пак да ни Уједињено Краљевство, нити скандинавске земље, ни Пољска, ни Чешка (могу се навести и друге државе чланице) нису вољне да се одрекну свог суверенитета ради успостављања федералне државе. За Енглеze, статус Вирџиније, Пенсилваније, Калифорније у америчкој федерацији очигледан су подстицај да не прихвате ни федералну државу, нити устав. Осим тога, извесне државе чланице пристале су на прокламацију Повеље о основним правима ЕУ као необавезном акту, али њихов однос према том питању из корена се променио кад је Повеља постала саставни део Устава за Европу.

Декларација из Лекена предвидела је опсежну улогу Уније у глобализованом свету. При томе, њен приступ борби против тероризма и за безбедност у свету предвиђа сарадњу са САД-ом и усклађену политику. Међутим, у области борбе против сиромаштва, у спречавању и отклањању еколошких штета, приоритети Европске уније различити су од америчких. Изгледа да државе чланице теже да промовишу Европску унију као међународни чинилац који може допуњавати, а у одређеним областима, и деловати успешније од САД-а (одредбе о безбедносној и одбрамбеној политици Уније нису по вољи одређеним државама чланицама, али ни САД-у). Нема сумње да су ти предлози о новој улози Уније у свету утицали како на неуспех ратификације међународног уговора с Уставом за Европу (уставног уговора), тако и на однос према Лисабонском уговору, нарочито на став Уједињеног Краљевства, Ирске и одређених других држава чланица ЕУ (одређене државе чланице претпостављају сарадњу са САД-ом односима с другим државама чланицама Уније).

И у европској правној и политичкој науци постоје различити приступи процесу конституционализације Европске уније. Није не-обично што су многи немачки писци били и остали заговорници тог процеса. Довољно је навести ставове Армина фон Богдандија, Јиргена Хабермаса и Урлиха Пројса. Богданди одређује Европску унију као супранационалну федерацију, Хабермас образлаже зашто је Европи по-

требан устав а Пројс тврди да је у мери у којој Унија постаје политичка заједница неопходан устав.¹³

Англоамерички писци гледају другачије на проблем конституционализације Европске уније. Указујући на то да Европској унији не одговара ниједан од установљених модела легитимације (међународне организације извлаче свој легитимитет из чињенице да су настале вољним актима држава уговорница, а државе изводе свој легитимитет из конституционалног споразума који уређује односе између оних који владају и којима се влада – уговорни и уставни легитимитет), познати енглески правни писац Тревор Хартли предложио је да Европски суд правде преформулише своје решење из случаја *van Gend en Los* о уставном легитимитету Уније (прихватајући Гримов став да Унију нису установили њени грађани већ владе држава чланица)¹⁴ и тако врати Унију у круг међународних организација чији се легитимитет заснива на међународном уговору. Тиме би се успоставио мост између права Заједнице и међународног права, мост који је постојао али је свесно разрушен од преревносних судија и правника који су веровали да постављају темеље нове супер-државе, неки облик сједињених држава Европе.¹⁵ Хартлијев предлог не прихвата велики број правних писаца.¹⁶ Јосеф Вајлер се залаже за *status quo* предлажући нови критеријум легитимитета Уније – „принцип уставне толеранције”. Унија живи од шарма недовршеног, она је више процес него организација, више пројект него поредак, више интеграција него институција. Стога, предлози да Унија постане федерална држава с федералним уставом више штете него користе Унији.

На Конвенцији о будућности Европе испољена су гледишта и присталица и противника федералне идеје, великих и малих држава чланица Уније. Коначни текст међународног уговора с Уставом за Европу утврдило је председништво Конвенције на челу с Валеријем Жискарром д’Естеном. Према мишљењу Магнета (Magnet) и Николаидеса (Nicolaidis) такав исход Конвенције омогућила су два контрадикторна чиниоца: уставни етос уткан у процедуре Конвенције и „присилно

13 Armin von Bogdandy, „The European Union as a Supranational Federation: A Conceptual Attempt in the Light of the Amsterdam Treaty”; *Columbia Journal of International Law*, Vol. 6, No. 1/2000; J. Habermas, „Why Europe Needs a Constitution”, *New Left Review*, 11/2001, стр. 5 и сл.; Ulrich K. Preuss, „The Political Meaning of Constitutionalism” in Bellamy R. (ed.): *Constitutionalism Democracy and Sovereignty: American and European Perspectives*, Aldershot, 1997, стр. 11 и слично.

14 Grimm, „Does Europe Need a Constitution?” *European Law Review*, 1/1995, стр. 282 и слично.

15 T. Hartley, „The Constitutional Foundations of the European Union”, *Law Quarterly Review*, 117/2001, 225 и слично.

16 N. Walker, „Postnational Constitutionalism and the Problem of Translation” in J. Weiler and M. Wind (eds.), *European Constitutionalism Beyond the State*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, стр. 29.

вођство” проистекло из њега.¹⁷ Наравно, највећи део садржине Устава чиниле су одредбе из постојећих конститутивних европских уговора или насталих у пракси Европског суда правде. Основне измене извршене су у структури Европске уније (укинута су три стуба и разликовање Заједнице и Уније), у саставу и процедурама одлучивања у институцијама Уније, у области људских права и слобода (Повеља о основним правима ЕУ постала је други део Устава Европе). У складу с прихваћеном терминологијом у уставном праву држава чланица, уредбе су назване европским законима а упутства (директиве) европским оквирним законима.

У теорији европског права сматра се да је основни разлог за приступање изради устава Европске уније покушај решавања дефицита легитимитета у средишту Уније. Уређење Европске уније формалним уставом сматрало се неопходним за настанак заједничке политичке културе. Био је то позив грађанима Уније да преиспитају своје политичке вредности и ускладе схватања политичке заједнице с новом европском реалношћу.¹⁸ Покушај је био бременим ризицима и, као што су многи аутори и политичари очекивали, неуспешно је окончан.¹⁹ Устав није ни реконституисао постојећу Унију, нити је изградио нову. И сâм Устав био је жртва недефинисаног приступа и јаких речи. Термини као што су устав, закон, супрематија, владавина права, демократија, људска права и слободе историјски су повезани с нацијом државом (а присутни су у уставном праву Сједињених Америчких Држава), а било их је много у тексту Устава за Европу. С друге стране, творци међународног уговора назвали су га уставом, а израдили га у правној форми међународног уговора. А да би међународни уговор постао устав у правом смислу неопходно је, према мишљењу Јосефа Вајлера, да предвиди једну од две могућности: или да може бити ратификован и ревидиран (амандманима) одлуком већине (или супервећине) држава, одбацујући захтев једногласности као обележја интернационализма а не конституционализма; или да може бити ратификован и ревидиран већином или супервећином гласова на јединственом референдуму одржаном широм Европе.²⁰

Неприхватање на референдумима у Француској и Холандији уставног уговора (термин који употребљавају многи англосаксонски писци који нису склони термину устав за Европу) определили су државе чланице и институције Уније да се врате техници амандманских измена

17 P. Magnett and K. Nicolaidis, „The European Convention: Bargaining in the Shadow of Rhetoric”, *West European Politics*, 27/2004, стр. 381.

18 Shalmers and Tomkins, *op. cit.*, стр. 80.

19 Ulrich Haltern, „Pathos and Patina: the Failure and Promise of Constitutionalism in the European Imagination”, *European Law Review*, 9/2003, стр. 14 и слично.

20 J. Weiler, „A Constitution for Europe? Some Hard Choices”, *Journal of common Market Studies*, 40/2002, 1, стр. 565 и слично.

важећих европских конститутивних уговора. Реформски (Лисабонски) уговор сачињен је на основу два текста: текста уставног уговора (Устава за Европу) као полазне основе и текста постојећих европских конститутивних уговора. Потписан је 13. децембра 2007. године у Лисабону. Државе чланице су се сложили да његова ратификација буде извршена у парламентима држава чланица, осим у Ирској где је референдум обавезан према одредбама ирског Устава. Процес ратификације још није окончан.

Основна разлика између Лисабонског уговора и уставног уговора (Устава за Европу) огледа се у томе што Лисабонски уговор не одређује себе као уставни акт. Стога се у том уговору користи другачија терминологија од терминологије у Уставу за Европу: министар иностраних послова постао је високи представник, а преименовани су називи правних аката из Устава за Европу (уместо израза европски закон и европски оквирни закон враћене су речи уредба и упутство). Одредба о супрематiji права Уније над националним правима држава чланица, предвиђена у Уставу за Европу, изостављена је. И симболи Уније (својствени нацијама државама као што су застава, грб и химна) нису нашли место у Лисабонском уговору. Пошто је Лисабонски уговор израђен као реформски уговор у непрекинутом низу уговора од 1957. године, Уговор о Европској унији остао је на снази (Устав за Европу предвидео је престанак важења и Уговора о Европској унији и Уговора о оснивању Европске заједнице) с непромењеним именом и ревидираном садржином, а име Уговора о оснивању Европске заједнице измењено је у Уговор о функционисању Европске уније (што је било неопходно учинити због укидања модела три стуба и изостављања израза Европска заједница). Повеља о основним правима није саставни део Лисабонског уговора, иако јој тај уговор признаје правну снагу допуштајући *opt out* клаузулу у односу на њу.

3 – У расправи о европеизацији речи устав поставља се с разлогом питање да ли се после одбацивања пројекта европског устава и изостављања речи устав из Лисабонског уговора може легитимно расправљати о уставу и уставном праву Европске уније. У упоредном уставном праву чини се разлика између формалног и материјалног устава и утврђује да свака држава има устав, то јест да нема државе без устава.²¹ У савременом свету, Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске и Израел наводе се као примери држава које немају устав у формалном већ само у материјалном смислу (прецизније немају кодификован већ некодификован устав). Наравно, ако се појам устава у материјалном смислу не одреди вредносно неутрално, могуће је твр-

21 Миодраг Јовичић, *Устав и уставност* (у даљем тексту М. Јовичић, *Устав и уставност*), *Изабрани сјиси*, књига 3, издавачи: Службени гласник и Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2006, стр. 11 и слично.

дити да устав немају ни земље које поседују устав у формалном смислу. Карл Фридрих сматра да само држава у којој је делотворно ограничена власт поседује устав. Стога, према Фридриховом мишљењу, у Великој Британији постоји устав (иако писани правни акт с таквим називом није донет), а у Совјетском Савезу не, иако је у њему донет Устав 1936. године с дугом листом индивидуалних права и слобода.²²

Европска заједница/Унија није држава а устав, као правни акт, обележје је нације државе (довољно конституисане политичке заједнице) а не међународне организације. С друге стране, Заједница/Унија није обична међународна организација, већ заједница независних држава *sui generis*. Откако је Европски суд правде употребио у деветој деценији прошлог века израз уставна повеља за Уговор о оснивању Европске економске заједнице не престају расправе о томе да ли Заједница/Унија има устав и да ли јој устав треба, ако га још нема. На Конвенцији о будућности Европе закључено је да Европска унија нема формалан устав а да јој је такав устав потребан.²³ Пошто међународни уговор с Уставом за Европу није прихваћен, а из Лисабонског уговора је изостављена реч устав, поставља се питање у ком смислу се сада може говорити о уставу Европске уније. Очигледно је да се појам устава Европске уније не може одредити вредносно неутрално и да европеизација речи устав обухвата, поред вредносног садржаја, и његово проширење на наднационалне заједнице одређених својстава.

У упоредном уставном праву не постоје велика размимоилажења у одређењу појма устава у формалном смислу. Несумњиво, то је последица чињенице да се устав као писани акт јавио тек у модерно доба. Први комплетан устав у писаном облику био је Кромвелов инструмент владавине из 1653. године, који није ступио на снагу. Међутим, идеја писаног устава наставила је да живи и била је дефинитивно остварена усвајањем Устава САД-а 1787. године и Устава Француске 1791. године. Поменути уставима, како њихов назив показује (*constitution*), јесте правно конституисан нови политички поредак и уређена организација и функционисање власти.²⁴ Стога, није чудно што је с појавом првих пи-

22 Karl J. Friedrich, *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*, Springer Verlag, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1953, стр. 136 и слично.

23 De Burca and Aschenbrenner сматрају да конституционализам у ЕУ обухвата признање преображаја правног поретка ЕУ од међународног у уставни и скуп уверења и начела грађана Уније како овластити и ограничити владавину у Унији „The Development of European Constitutionalism and the Role of the EU Charter of Fundamental Rights”, *Columbia Journal of European Law*, 9/2002, стр. 355 и слично.

24 Овај приступ конституционализму назива се америчко-француским за разлику од енглеско-немачког који легализује већ постојећи политички поредак. Мелерс мисли да су оба приступа конституционализму неопходна у заснивању супранационалне теорије о уставу Европе, Christoph Möllers, „Verfassungsgebende Gewalt – Verfassung – Konstitutionalisierung”, in Armin von Bogdandy (ed.): *Europäisches Verfassungsrecht*, Springer Verlag, Berlin-Heidelberg, 2003, стр. 4 и слично.

саних устава рођена и идеја о уставу као основном закону државе који се не може мењати без опште сагласности и из чега проистичу „права и обавезе свих и сваког, па и законодавне власти”.²⁵ Настао на тај начин, појам устав у формалном смислу данас је општеприхваћен. Према мишљењу академика Јовичића, „морају се уочити два основна елемента овог појма, један суштинске, садржинске природе и други формалне природе. Садржину устава у формалном смислу у начелу сачињава исто што и садржину устава у материјалном смислу: основна правила која регулишу дато државно и друштвено уређење”.²⁶ Устав у формалном смислу због такве садржине има извесна обележја која га одвајају од устава у материјалном смислу. Академик Јовичић наводи три основна обележја устава у формалном смислу. Прво обележје одредбе устава у формалном смислу јесте да је то писани акт. Садржина устава је писмено фиксирана, мада су понекад могућна различита тумачења смисла појединих израза и речи употребљених у уставном тексту, ипак је извесност шта сачињава устав земље далеко већа но у случају када те писане форме не би било. Друго обележје састоји се у констатацији да је у питању писани акт (један а не више аката) а треће, најважније обележје састоји се у томе што је устав у формалном смислу писани акт највеће правне снаге. Узевши у обзир своја одређења устава у формалном смислу и устава у материјалном смислу, академик Јовичић је дао синтетичку одредбу устава: „Устав је писани акт највеће правне снаге који првенствено регулише основе државног и друштвеног уређења земље.”²⁷ Дефиницијом је наглашена повезаност појмова држава и устав, као и став да само кодификовани устав јесте устав у формалном смислу. Доследно примењено учење академика Јовичића, нарочито после напуштања речи устав у Лисабонском уговору, искључило би употребу речи устав и уставно право у праву Европске уније. Уосталом, постоји доста писаца, нарочито англосаксонских, који, уместо израза уставно право (конституционално), употребљавају израз институционално право и који, сходно томе, одбацују и сваку помисао о могућности постојања устава у формалном смислу у Европској унији.²⁸

Познати немачки писац из области упоредног уставног права Рајнер Арнолд (Rainer Arnold) сматра, као и академик Јовичић, да устав у формалном смислу обухвата три елемента. Међутим, та три елемента он одређује нешто другачије, како би створио простор за настанак нових појмова: појмова европског уставног права и европског устава. Формалан устав (*formell Verfassung*) обухвата, према Арнолдовом мишљењу, формални, функционални и генетички елемент. Формални елемент

25 М. Јовичић, *Устав и уставност*, стр. 33.

26 М. Јовичић, *op. cit.*, стр. 18.

27 М. Јовичић, *op. cit.*, стр. 18–29.

28 Nigel Foster, *EC Law*, Oxford: Oxford University Press, 2000, стр. 22–26. Герхард Горних (G. Gornig) сматра реч устав конфузно и збуњујућом за грађане Уније, пошто европски уговори не остварују све уставне функције.

састоји се из једног или више докумената који имају вишу правну снагу од обичног законодавства. У Савезној Републици Немачкој, устав се састоји из једног писаног документа, али то није случај са уставима у свим другим државама чланицама Уније. Устав Аустрије састоји се из више писаних аката, а Устав Чешке из два: из једног институционалног акта названог устав и повеље о основним правима. Постоје и системи, наводи Арнолд, у којима је формални устав дат у једном документу (писаном акту), али који предвиђа доношење органских закона као своју допуну (*Lois organiques, leyes organicas*). Поменута врста закона не чини део формалних устава Француске и Шпаније. Органски закони спадају у кружје обичног законодавства, иако имају специфичан правни статус због улоге у допуњавању институционалних и вредносних појмова утврђених уставом. Функционални елемент формалног устава проистиче из хијерархијског места устава на хијерархијској лествици правних аката. Устав није подвргнут правилу *lex posterior* које уређује односе између различитих закона које доноси парламент. Устав, у формалном смислу, хијерархијски јесте виши од обичног законодавства. Настане ли инкомпатибилност између устава и обичног законодавства, неуставни закон (у целини или део закона) јесте ништав и може бити поништен или укинут. Поништавање или укидање неуставних закона спада под компетенцију првенствено уставних судова (у том погледу постоје разлике између држава чланица Уније, пошто све чланице немају уставне судове). Арнолд стога наглашава да формално уставно право јесте основни закон земље повезан с појмом нормативне хијерархије. Трећим, генетичким елементом формалног устава Арнолд сматра његово усвајање од уставотворне власти. Обично законодавство ствара парламент у редовном политичком процесу, док устав, као основни правни поредак потпуног друштва, нормалне државе, стварају у одређеном временском раздобљу субјекти овлашћени да врше *pouvoir constituant*. Појам народне суверености (основ легитимности државне власти), упућује на потребу да формални устав донесе народ. Сјејесова мисао се, међутим, не може превидети: „На било који начин да нација нешто хоће, довољно је што хоће: сви облици су добри и њена воља је увек врховни закон.”²⁹

Арнолд указује да нису устави свих држава чланица Европске уније донети од народа. Уставе одређених држава донели су парламенти у редовном или проширеном саставу. Мањи број устава је изнет на општенародни референдум ради потврде. Арнолд сматра да је Устав Савезне Републике Немачке после уједињења добио имплицитну народну потврду учешћем народа на изборима за први општенемачки Бундестаг. Доношење формалног устава може бити остварено, сматра Арнолд, међународним уговором. Државе чланице Европске уније закључиле су 2004. године међународни уговор у коме је садржан Устав за Европу. Легитимност тог устава заснивала би се на ратификацији националних

29 Наведено према М. Јовичић, *Устав и уставност*, стр. 58.

парламената држава чланица или на потврђивању на референдумима у државама које организују референдум. Поучене неуспехом ратификације међународног уговора с Уставом за Европу, државе чланице су се сагласиле да не износе Лисабонски уговор на референдум. Ирска је, због својих уставних одредаба, то морала учинити. Уставотворна власт коју остварује непосредно народ показала се опасном за пројекат европске уставности.

Према мишљењу Арнолда, устав може остваривати две важне улоге: а) конституисање друштва у државу и б) интеграцију више друштава/држава у супранационалну заједницу каква је Европска унија. Материјални појам устава обухвата, према мишљењу Арнолда, институционални систем, финалитет и вредности наведених политичких заједница. Модерни устави изражавају вредности у повељи о основним правима. Арнолд, као примере финалитета државе или супранационалне заједнице, наводи демократију и владавину права. С друге стране, Арнолд истиче да у одсуству формалног устава постоје правне одредбе које уређују институционалне основе државе или супранационалне заједнице, њихове финалитете и вредности. Без обзира на то што не постоји формални устав те одредбе имају уставни карактер.

Полазећи од наведених анализа, Арнолд закључује да постоји европско уставно право. Према његовом мишљењу, оно обухвата три нивоа. Први ниво јесте уставно право европских држава које су чланице Савета Европе, други је уставно право Европске уније а трећи ниво представља Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода. Арнолд указује и на то да између описаних нивоа постоје хоризонтални и вертикални утицаји. Таквим одређењем европског уставног права, професор Арнолд је прихватио европеизацију речи устав и проширио њено устаљено значење с државе и на супранационалне заједнице.

Није само професор Рајнер Арнолд заступник гледишта о постојању европског уставног права у немачкој правној теорији. Већина немачких правних писаца одређује примарно право Заједнице/Уније као материјално уставно право. Разлог за такав став налазе у чињеници да је примарним правом Заједнице/Уније уређена *materia constitutionis*: институције Заједнице/Уније, људска права и слободе, процес стварања права Заједнице/Уније, међусобни однос правних аката и њихова судска контрола.³⁰

Заједницу (а не Унију) притом карактерише вишестепена нормативна супранационалност, што посебно истиче Армин фон Богданди. Основни принципи супранационалног права Заједнице (аутономност, непосредно правно дејство, супрематија и други) постали су уставни принципи а Европски суд правде преобразио се у уставни суд контро-

30 Armin von Bogdandy and Jürgen Bast (ed.), *Principles of European Constitutional Law, Modern Studies in European Law*, Hart Publishing Ltd., Oxford, 2006, стр. 20–833; Thomas Oppermann, *Europarecht*, 3. Auflage, Verlag C.H.Beck, München 2005, 138 и слично.

лишући норме и акте. У уставноправној теорији, мисао Европског суда правде о Уговору о оснивању Европске заједнице и Уговору о Европској унији, као уставној повељи, стога је веома прихваћена. Као разлози за уставни карактер наведених уговора наводе се њихово место (највише) у хијерархији правног система Заједнице/Уније. Највећи део компетенција Европског суда правде посвећен је управо гаранцијама супрематије оснивачких уговора. Судска контрола односи се не само на усклађеност уредби и других легислативних аката институција Заједнице/Уније с њиховим оснивачким уговорима, већ и на контролу администрације Уније. Европски суд правде утврдио је да национални судови држава чланица не могу оцењивати и поништавати акте институција Уније. Према мишљењу Европског суда правде, њему припада искључиво право оцењивања валидности аката институција Заједнице, због неопходности унификације права Заједнице и усклађености његових делова (што не прихвата одређени број уставних судова држава чланица).

Према мишљењу писаца који су прихватили став Европског суда правде, уставни карактер Уговора о оснивању Европске заједнице проистиче и из одредаба о четири основне слободе (слобода кретања робе, услуга, рада и капитала) и с њима повезаних одредаба о правима индивидуалних субјеката у промету (нарочито слобода настањивања). Поред тога, општа начела права Заједнице, утврђена од Европског суда правде, јесу саставни део примарног права Заједнице, виши по правној снази од секундарног права Заједнице (уредаба, упутстава и одлука). Саставни део тих општих начела права Заједнице/Уније чине људска права и слободе.

Уставни карактер конститутивних уговора проистиче и из чињенице да се уговорима дефинишу надлежности Заједнице/Уније и подела компетенција између њених институција. Противници схватања конститутивних уговора као уставне повеље наводе управо одредбе о надлежности Заједнице/Уније као основни разлог за свој став. Начело додељених овлашћења искључује било какву делатност Заједнице/Уније без утврђивања индивидуалног правног основа у некој од одредби конститутивних уговора Заједнице/Уније. У питању, према томе, јесте међународни уговор а не устав. Описана околност испољава се нарочито у доба криза, када се конститутивни уговори тумаче у складу с Бечком конвенцијом о међународним уговорима из 1969. године. Предмет конститутивних уговора представља процес интеграције, чији крајњи циљ није коначно ни политички нити правно утврђен. Таква неодређеност није обележје конституционализма, већ међународног права.

Управо због наведених обележја Заједнице/Уније и својстава њеног права изнете су занимљиве идеје о томе како треба да изгледа устав Европске уније. Предложено је да то буде устав у облику међународног уговора, да попут европског права грађанства допуњава а не замењује уставе држава чланица, да доприноси „чвршћој унији народа Европе”,

да буде флексибилна основна норма, слична федералном уставу, интегративан у односу на европске државе које се налазе изван Уније.³¹ Устав за Европу имао је наведена обележја али није преживео процес ратификације. Творци Лисабонског уговора одрекли су се назива устав, сачували претежан део садржине Устава за Европу и ипак се нашли у непријатној ситуацији. Начело супрематије, записано у Уставу за Европу, изостављено је из Лисабонског уговора. Свесни да то изостављање може бити интерпретирано као одбацивање начела супрематије, творци Лисабонског уговора прикључили су актима завршне међувладине конференције декларацију којом се потврђује *case law* Европског суда правде о том питању. Ништа није речено о ставу Европског суда правде о конститутивним уговорима као уставној повељи Европске заједнице/Уније. Неуспели пројекат европског устава био је у складу са схватањем Европског суда правде о европским уговорима као уставној повељи Уније. Да ли је напуштањем уставног пројекта искључена употреба речи устав за конститутивне уговоре, поготово што су велике разлике у одређивању садржине појма устав у државама чланицама Уније. Енглеска нема кодификовани устав и не тежи доношењу таквог устава у Европској унији. Немачка и Француска имају кодификоване уставе, док се устави одређених других држава чланица састоје не из једног него из више докумената.

Инсистира ли се на томе да у дефиницији устава устав јесте писани акт с највишом правном снагом (један а не више аката), јасно је да Европска унија нема устав у формалном смислу. Обрнуто, ако се прихвати могућност да се устав састоји из више писаних аката (без обзира на називе тих аката), могуће је тврдити да Европска заједница/Унија има устав у формалном смислу. Устав би обухватао уговоре о оснивању европских заједница и Европске уније, Лисабонски уговор и Повељу о основним правима (ако Лисабонски уговор буде ратификован) и општа начела права Заједнице/Уније које је утврдио Европски суд правде. Истовремено, ко прихвата кодификовани устав као устав у формалном смислу, назваће наведени формални устав Заједнице/Уније уставом у материјалном смислу. Наравно, ако се остане при увреженом схватању о повезаности устава и државе, реч устав могуће је користити у праву Европске уније у мери у којој се Унија приближила федералној држави. Преображај се још није остварио (а питање је да ли ће се уште остварити), према том мишљењу, опортуно је избегавати реч устав у правном и политичком животу Уније.

Термин, као реч или комбинација речи, има за функцију идентификацију одређених појава (феномена) у стварности. Постоји ли

31 Nora Chronowski, „Europeanization of the term „constitution”, European Court of Justice and the Establishing Treaty of EC/EU”, in *The Process of Constitutionalisation of the EU and Related Issues* (edited by N. Šiskova), Europa Law Publishing, 2008, стр. 66 и слично.

правна дефиниција, одређени термин има обавезно значење. Уколико је вишестраним међународним уговором установљен Устав за Европу, ступањем на снагу тог уговора употреба речи устав била би правно обавезна за стране уговорнице. Пошто се то није догодило, употреба термина устав јесте ствар друштвене конвенције. Пошто је језик средство друштвене комуникације не постоји апсолутна слобода да се одређује ново значење речи устав (*constitution, Verfassung*), ако за то не постоје ваљани разлози. Разлози, међутим, несумњиво постоје. Аутономност правног поретка Европске уније, највише место на хијерархијској лествици тог поретка међународних уговора којима су установљене европске заједнице и Унија, начела супрематије, непосредних правних дејстава и одговорности држава чланица за повреду права Уније снажни су аргументи за проширење значења речи устав. С друге стране, пошто Европска унија није држава, легитимно је тврдити да наведени разлози нису довољни за европеизацију речи устав (проширења значења речи устав и на заједнице које нису државе).

У савременој науци прихваћен је став да се у дефинисању појмова треба првенствено руководити разлозима целисходности а не логичке и онтолошке истине. Стога, при опредељивању за одређено значење речи устав треба узети у обзир сврху употребе речи устав с таквим значењем. Аутори опредељени за прерастање Европске уније у федералну државу радо користе реч устав у проширеном значењу (европеизација речи устав). Обрнуто, противници идеје о Европској унији, као федералној држави, остају верни устаљеном значењу речи устав.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2010. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2010. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: професорка др Лидија Р. Баста Флајнер (председник), др Ђурица Крстић и професор др Витомир Поповић, једногласно је одлучио 25. јуна 2010. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2010. додели др Драгољубу Поповићу, судији Европског суда за људска права у Стразбуру и редовном професору Правног факултета Универзитета Унион у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

1 – Драгољуб Поповић рођен је 1951. године у Земуну. Школовао се у Београду, где је 1974. године дипломирао на Правном факултету као најбољи студент генерације. На истом факултету је докторирао 1984. године са тезом из упоредне историје права. Диплому трећег степена на Међународном факултету за упоредно право у Бриселу стекао је 1985. године. Будући стипендиста француске владе, борави на једногодишњем усавршавању у Паризу у школској 1987/1988. години.

На Правном факултету Универзитета у Београду, Драгољуб Поповић је запослен од 1980. до 1998. године, прошавши пут од асистента до редовног професора. Предавао је Општу правну историју и Велике правне системе. Узорна и натпросечно стваралачка универзитетска каријера прекида се 1998. године. Са факултета на којем је радио 18 година одстрањен је у време када режим у Србији настоји да политичку лојалност и опортунизам успостави као одлучујућа мерила за деловање универзитетских наставника. Драгољуб Поповић остаје доследан поруци коју је годинама преносио својим студентима и научном подмлатку: као грађанин одлучује да делује у складу са начелима демократске уставне државе, које је као професор тако уверљиво преносио на генерације.

Научник и универзитетски професор по вокацији, Драгољуб Поповић не прекида своју научну делатност. Истовремено, ради у адвокатској канцеларији и један је од оснивача Центра за унапређивање правних студија и алтернативних образовних институција које у то време настају у Србији. На Алтернативној академској образовној мрежи предаје Упоредно уставно право. Један је од обновитеља библио-

теке „Политика и друштво”. Након четворомесечног усавршавања на Средњоевропском универзитету у Будимпешти, где проучава најновије тенденције у европском регионализму, Драгољуб Поповић одлази на годину дана, у својству гостујућег професора, на Институт за федерализам Универзитета у Фрибургу у Швајцарској. Резултат тога боравка јесте монографија о европском регионализму, несумњиво његов најзначајнији допринос уставноправној теорији. У исто време почиње да предаје уставно право на Факултету за пословно право у Београду. У периоду од 2001. до 2004. амбасадор је Србије и Црне Горе у Швајцарској. За судију Европског суда за људска права Драгољуб Поповић је изабран 2005. године и на тој функцији је и данас. Од 2005. до 2007. председник је Српског удружења за уставно право.

2 – Драгољуб Поповић самостално објављује велики број књига – девет закључно са 2009. годином. Многе од тих књига доживљавају по неколико издања: *Ојлед о одговорној влади* / на примеру њеног настанка у Француској, Београд 1989; *Прајочешак српскога парламентаризма*, Београд 1996; *Стварање модерне државе*, четврто издање, Београд 2002; *European Regionalism – A Challenge to New Democracies*, Basel – Geneva – Munich 2002; *Основи уставног права*, Београд 2004; *Увод у уредно право*, треће издање, Београд 2007; *Скице правничких портрета*, Београд 2008; *Европски суд за људска права*, Београд 2008; *Protecting Property in European Human Rights Law*; Utrecht 2009. године.

Поред бројних чланака, публикованих током више од две деценије плодне научничке делатности, ваља посебно издвојити најновије текстове Драгољуба Поповића, објављене највећим делом у иностранству између 2005. и 2010. године, као чланке или краће студије у публикацијама. Тематски гледано, ти радови сведоче о новој фази у академском стваралаштву Драгољуба Поповића. Са невероватном јасноћом и лакоћом у писању, далеко од било каквог упрошћавања, судија, суверени правни егзегетичар и врсни зналац историје права, уставног права као и људских права у оквиру уставног права, пружа драгоцену сведоштво о томе да у темељу јуриспруденције Европског суда за људска права ваља тражити и увек изнова стваралачки тумачити фундаменталне теме права и његове ефективне примене.

3 – Радове Драгољуба Поповића одликују концепцијска конзистентност у приступу, дидактичка ригорозност у излагању и неретка оригиналност у аргументацији. Поменута монографија о *Европском регионализму* уверљиво сведочи о његовом великом и успелом труду да развој уставног-права у Србији усмери ка најновијим токовима уставно-теоријског и уставно-политичког мишљења, примењујући их на проблеме сложених система државног управљања и вертикалне поделе власти у земљама посткомунистичке демократске трансформације. Коначно, са професором Миодрагом Јовичићем, чију награду данас прима, Драгољуба Поповића не везује само дугогодишња блиска сарадња, већ и ба-

вљење упоредним правом. Невелика по обиму, Поповићева књига *Увод у упоредно право*, након књиге професора Кошутића *Увод у велике правне системе данашњице* (2008) јесте друга књига која је икад објављена на српском језику у тој области. Анализа примера великих правних система утемељена је развијеним методолошким и теоријским основама упоредног права.

4 – Разлоге за углед који Драгољуб Поповић ужива у нашој јавности у последњих двадесет година, као један од највећих стручњака за општу правну историју, уставно право и упоредно уставно право, ваља тражити – нимало случајно – у једном од његових ранијих дела из области правне историје, уџбенику *Стварање модерне државе*. Драгољуб Поповић је бављење правном историјом одувек схватао као путоказ који отвара врата ка најзначајнијим питањима уставне теорије и уставних институција, укључујући и епохални заокрет у поимању људских права и конституционализацију међународноправних стандарда њихове заштите након пада Берлинског зида. Сарађујући са њим на неким од бројних експертских подухвата, његове колеге и најближи пријатељи често су се могли уверити у то да иза мирноће у наступу и спремности на компромис опстају непоколебљива моралност, суверена егзегетичка прецизност врхунског правника и конзистентна теоријска рефлексивност, коју Драгољуб Поповић увек критички вреднује значајним упоредноправним увидима, чак и када је реч о наизглед једноставном правном питању.

У многобројним радовима и дугогодишњом професорском активном раду, експертским радом и деловањем као судија у Европском суду за људска права, Драгољуб Поповић је показао да уставно-теоријско мишљење даје врхунске резултате само уколико интердисциплинарни, историјски контекстуализовану анализу стално везује за критичко преиспитивање функционисања државних институција и ефикасност заштите људских права на националном и међународном плану.

Жирију чини част да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2010. додели др Драгољубу Поповићу, судији Европског суда за људска права у Стразбуру и редовном професору Правног факултета Универзитета Унион у Београду.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Професорка др Лидија Р. Баста Флајнер

Др Ђурица Крстић

Професор др Витомир Поповић

Београд, 25. јун 2010. године

УРУЧЕЊЕ НАГРАДЕ

Драге колеге мога брата Миодрага Јовичића,
Драги рођаци и драги пријатељи,

Многи од вас, много компетентније него што бих ја то могла, говорили су о мом брату, о његовој личности и његовом научном раду. Желела бих овом приликом да наведем један детаљ из нашег заједничког детињства.

Миодраг је био 16 месеци старији од мене. Све што сам у то време научила на плану културе, научила сам од њега. Био је мој учитељ. Похађао је Другу мушку гимназију, где су професори били вероватно најбољи у Београду.

Сваког јутра, на адресу нашег стана, стизале су новине, дакако *Полиџика*. Миодраг би је одмах зграбио да би читао стрипове о Паји Патку и Мики Маусу, као и све друго што га је интересовало. Ја бих новине добила тек пошто би он завршио са читањем.

Занимало ме је зашто је то тако. Једног јутра, питала сам га зашто он „мора” бити први који чита. Хладно ми је одговорио: „Има два разлога: ја сам мушко и ја сам старији!” Као и увек, његово *p* било је меко, више француско него српско.

Мислим да је, сазревајући, Миша схватио да су капацитети женског рода једнаки капацитетима мушког.

Поштовани и драги професоре Поповићу,

Веома ме је обрадовала вест о одлуци жирија да ове године вама додели награду Фонда „Миодраг Јовичић”. Прво сте били марљиви ученик мога брата а потом сте се показали као достојан следбеник високих начела којих се он држао како у животу, тако и у науци. Добро ми је познато да вас за Мишу не везује само бављење науком и правном струком, него и искрено и блиско пријатељство. Брат ми је често помињао своје млађе колеге и пријатеље са којима изузетно лепо сарађује: професоре Чавошког, Басту, вас и Тркуљу. Посебно је вас издвајао, често причао о вама, вашим књигама и успесима, увек са пуно топлине и љубави. Имала сам утисак да прича о свом сину којег, нажалост, није имао.

Поштовани професоре Поповићу, за награду која се додељује у знак спомена на мога покојног брата, академика Миодрага Јовичића,

вас су препоручили научно-педагошки рад, свестрано интелектуално ангажовање али и ваша личност, на шта можете бити поносни, као што можете бити поносни и на чињеницу да вам награда долази као плод одлуке ваших цењених колега.

Мене искрено радује што сте се заслужено придружили свима досадашњим лауреатима и што ћете, сигурна сам, и својим будућим радом, као и они, допринети још већем уважавању ове значајне награде.

Дубоко жалећи што сам, због лошег здравственог стања, спречена да вам награду лично уручим, ја вама, професоре Поповићу, од свег срца честитам на заслуженом признању и желим да вам божија милошта подари снагу да истрајете на путу којим сте, заједно са мојим братом, кренули и да напиштете још много вредних књига.

Хвала вам на разумевању и стрпљењу.

Славка Јовичић

Београд, 25. октобар 2010.

ПРАВНА ПИТАЊА У ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ*

1. Правнички оквир приповедања

Проклетја авлија, могло би се рећи, представља роман с више главних ликова. У његово ткиво су уткане преплетене животне приповести босанског фратра, младог турског богаташа из мешовитог брака, и околелог управника затвора. Свака од тих приповести приказана је у сажетом и језички саливеном облику. Две су доведене до самог краја, док је трећа, управникова, наизглед остала недовршена. Привид је поништен управниковим свакидашњим поступањем и животом у тескоби затвора којим управља, његовим потпуним егзистенцијалним безизлазом. Управник је, више од затвореника, утамничен у страшном истанбулском истражном затвору, проклетој авлији, у којој особеним начином запоједа. За разлику од притвореника, тамничар се отуд никако не може извући. Изгледа као да је он жив сахрањен у проклетој авлији.

Занемари ли се за тренутак суштински домет приповедања, читаево излагање у *Проклетјој авлији* указује се као сећање на фра-Петрове сликовите приче, које се односе на његов боравак у турском истражном затвору. У ствари, то је основни склоп романа, из којег се приповедач упушта у суптилна и ненаметљиво саопштена разматрања која би стручњак вероватно оценио као разматрања филозофског реда.

Основ приповести јесте њен правнички оквир – један случај бораека у истражном затвору у далекој престоници царства. Целокупна архитектура романа, рекло би се, положена је на правнички темељ. Разумевање личности, њихових односа и ситуација није могуће без тог правног оквира, који обликује приповест и господари динамиком њеног тока. Фра-Петрова сазнања престају кад напусти затвор, а он, под огромним утиском доживљаја, непрекидно, до краја живота, приповеда о свом боравку у затвору и личностима које је тамо упознао.

Догађаји не би били довољно јасни без таквог, у основи правничког, кључа разумевања, а личности би изгубиле идентитет (рецимо, Карађоз) или нам не би биле довољно разговетне (на пример, Ђамил). Ђамилова трагедија, штавише, да је окончана у обичном лудилу сред неког града огромне царевине, не би имала онај ужас који је прати кад се ослони на правни темељ приповести.

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, Београд, 25. октобар 2010. године

Такав оквир приповедања, излагање о једном случају притвора, ма колико било повод за дубља, егзистенцијална, пишчева разматрања, представља подлогу на којој је писац саопштио и свој поглед на право.

2. Историјска ушмељеност

Друга кључна чињеница приповедачког поступка, бар кад је о праву реч, проналази се у Андрићевом реализму. Писац је историјски ситуирао приповест, потпуно доследно, јасно и разговетно. У један мах, могли бисмо закључити како је пишчева мисао о праву у ствари мисао о једном одређеном правном поретку у датом времену, а то ће онда рећи и у једном препознатљивом стадијуму развитка тога поретка.

Тачно је да реализам приповедачке технике води таквом закључку, али могло би се ипак тврдити да је фра-Петров случај узет за пример, као једна парадигма, која сведочећи о конкретној стварности треба да покаже оно што ту стварност надилази. Поменути пример је сасвим извесно окренут егзистенцијалном, које има задатак да слика и приказује суштину. Егзистенција, да се послужимо Сартровом мишљу, претходи есенцији, јер се есенција само из егзистенције може спознати.

Другим речима, иако се то површним читањем не да одмах утврдити, Андрић апстрахује стварност чијем опису прибегава. Андрићева апстракција ипак не иде тако далеко да потпуно изостави историјску и територијалну стварност, како рецимо, поступа Кафка, или међу нашим савременицима Игнасио Падиља, који тежи да такав поступак произведе у својеврсно књижевно начело.

Андрићеви ликови, за разлику од тога, јесу у конкретној и препознатљивој историјској ситуацији и на сасвим одређеном подручју. Ликови, сами, и догађаји који се око њих плету, делују потпуно веродостојно. Андрић се не служи лажном акрибијом, која је управо улазила у моду кад је он писао своје дело, али остаје утисак да би пажљив истраживач прошлости у старим кривичним списима и затворским списковима могао пронаћи и босанског фратра и младог, занесеног богаташа.

Временска и просторна утемељеност приповедања, удружена с правним оквиром читавог романа, представља полазну тачку разматрања о праву, каквом је Андрић прибегао у своме ремек-делу. Мисао о праву јесте општа, надилази историјску стварност, која јој чини подлогу и уздиже се над њом, има своју усмереност и одликује се посебним темама којима се бави.

3. Однос државе и појединца

Главни проблем којим се Андрићева мисао о праву занима у *Проклетој авлији* представља однос државе и појединца. Надмоћ државне машинерије над људском јединком и њеном слободом приказана је у кратким, основним, мајсторски беспрекорним потезима.

Појединац може бити лишен слободе и то лишење има правни претекст и води различитим исходима. Андрић на почетку излагања наводи три могуће судбине лица лишених слободе, која допадно стамболског истражног затвора. Једни се, каже, испитују за суђење, други ту одлеже краткотрајну казну, док се трећи одатле упућују у прогонство. Намерно, ради поштовања динамике развоја приповести, ту је изостављена четврта варијанта судбине, она најгора, коју ће писац доцније открити читаоцу у Ђамиловом случају.

Појединац дакле, може изгубити слободу, а видеће се доцније и сâм живот, у судару с том страхотном машинеријом оличеном у зидовима тамнице, стражарима и самом управнику. Држава у свом поступању може унесрећити, па и уништити појединца, али је њено поступање одевено у загонетку права, која му прибавља атрибут допуштености.

Андрић је опчињен необичним, понекад злокобним троуглом, који чине држава, појединац и допуштеност државног делања усмереног према појединцу. Писца *Проклеће авлије* не занимају односи међу самим појединцима, њихови уговори, бракови и сваковрсне погодбе. Андрића води мисао о односу државе и људске јединке. Другим речима, Андрић оставља приватно право изван видокруга, како би разматрао јавно право.

Основни појам јавног права јесте власт, а у појму власти Андрић сасвим јасно уочава чињеницу надређености и надмоћности њених носилаца, односно државних управљача, над појединцем. При томе је Андрићева мисао о јавном праву у ствари сведена на оно што се у свакидашњем животу указује као суштина појма власти – на појаве заповедања и потчињавања.

Носилац власти издаје заповест коју појединац мора извршити како би утекао злу, садржаном у казни за прекршај заповести. На тој тачки се указује још једна, рекло би се суштинска, редукција Андрићеве мисли о јавном праву. Редукција ће бити од значаја при избору посебних тема његовог разматрања. Реч је о томе да је Андрић појам јавне власти свео на извршну власт. Корак више и доћи ћемо до тврђења да, ако нема обруча и кочница извршној грани власти, онда свакако улазимо у поље арбитрерне и ауторитарне владавине. Осетљиву границу између разобручености и заузданости власти Андрић је на неки начин поставио у средиште сопствене мисли о праву.

4. Мисао о власџи

Разматрања о власти, а посебно о њеној извршној грани, писца *Проклеће авлије* одвела су до неколико различитих тема. Најпре се уочава његово занимање за начин поступања егзекутиве (4.1), затим за питање о могућем надзору над том граном власти (4.2). Још три питања су у томе реду од посебног значаја, мада је Андрић једно од њих у великој

мери успео да избегне – питање о могућем ограничењу исламског владоца (4.3). За тим следи питање о такозваној политичкој кривици (4.4). Најзад, последње у низу, питање о заснивању и легитимности владавине, по много чему превазилази обично разматрање о извршној власти и готово да се указује суштинским за читаву пишчеву мисао о праву (4.5).

4.1. Поступање егzekутиве

Начин поступања извршне власти проналазимо у управничком односу према притвореницима. Карађозово понашање јесте источњачко. Мешавина је исконске лукавости с искуством модерног иследника, бар ако се посматра у техничком смислу.

Управо кад притвореници мисле да се шали, Карађоз „остаје неумољиво озбиљан, хладан и учтив”. Игра своју полицијску игру тако што се „бенави... урла или шапуће... изиграва глупака или острвљеног крвника или човека од срца и разумевања, све наизменце и све са истом искреношћу и убедљивошћу”.

Карађоз је, при свему томе, суштински разобручен. Огромна су његова дискрециона овлашћења – он може ослободити, а може и казнити. Притворенику каже: „Купи прње и да те моје очи више не виде, јер ћу наредити да те пребију као мачку.”

Државни механизам ипак познаје извесна правила у своме ходу. Карађозова власт, иако положена на темељ дискреционих овлашћења, спроводи се у султаново име, те начин на који се врши може изазвати притужбе. „Жалбе на Карађоза биле су честе и разноврсне; чак се постављало питање његовог смењивања; везири су на Дивану расправљали о њему и не једном.”

Управничка дискрециона власт је поред свега у стању да авлију одржава у „каквом-таквом запту и реду”, стога Карађоз остаје на своме месту. Државни циљ – ред, макар и какав-такав – остварује се управничким свакодневним поступањем.

Поступање управника је особено и оно, у пишчевом језгровитом опису, одговара нечем што би се могло сматрати типичним за радњу егzekутиве, која је под slabим или скоро никаквим надзором. „Његов начин рада чудовишан је и понекад за појединца страшан, али у том начину постоји увек могућност изненађења... као нека врста вечите лутрије и сталне неизвесности за апсенике.”

На овом месту се свакако намеће поређење с Кафком, чији јунак не може докучити зашто га државна машинерија прогања. Не могу то ни многи притвореници у проклетој авлији, међ њима и фра-Петар и Тамил, а мисао о поступању егzekутиве се због тога указује као владавина помоћу страха. Или још тачније, реч је о владавини неизвесности, којој је својствена непрестана претња злом. Заstraшивање неизве-

сношћу јесте слика коју Андрић нуди као начин поступања егzekутиве снабдевене дискреционим овлашћењима, над којом је надзор скоро непостојећи.

Толико је слабашан надзор над носиоцем власти да та власт у Карађозовом случају, може сасвим прерасти сваку разумну границу дискреционих овлашћења. Од тога није имуна егzekутива ни у много модернијим условима и друкчије уређеним државама од турског царства које Андрић узима за позорницу збивања у роману.

Управникова владавина авлијом у појединим тренуцима далеко надмашује степен широко схваћене и слабо надзиране дискреционе власти и досеже дотле да уместо владавине помоћу страха постане уистину владавина помоћу самог злочина.

Зло које Карађоз ставља у изглед старом Јерменину Киркору делује сасвим уверљиво и блиско, те Јерменин исправно схвата опасност која се крије иза управникових речи: „Дина ми и амана, пашће то месо са тебе у мукама и неће га остати ни онолико колико га има на дечаку од десет година.”

Стари Јерменин ће пристати на уцену и нагодбу да би избегао зло, док међутим Тамилу то неће поћи за руком, услед колосалног неспоразума у којем његова племенита душа саобраћа с читавим светом. Једанпут дакле, претња злочином, која је и сама то, други пут опет истински злочин сâм, то је начин поступања власти. Државни циљ се притом схвата онако како га разуме конкретни носилац извршних овлашћења. Извршна овлашћења су са своје стране толико широка да могу обухватити не само лагодно схваћену управну дискрециону моћ, него и много више од тога. Обухватају и сâм злочин, те нам се зато у појединим тренуцима извршна власт указује као потпуно слободна у поступању. Готово би се рекло, као да није везана правом.

Упркос таквим разговетним знацима разобручености егzekутиве међутим, Андрић залази у појам извршне власти много дубље и стиже до мисли о могућем надзору над том влашћу, у историјском и друштвеном контексту који чини окосницу романа.

4.2. Надзор над егzekутивом

Карађоз управља авлијом под надзором саме царске владе. Везири на Дивану расправљају о томе да ли га треба сменити. Извршна власт у пространом царству није према томе лишена надзора. У питање надзора над егzekутивом, Андрић ипак највише залази онда кад приповеда о Тамиловом хапшењу, до којег је дошло у Смирни, одакле је пребачен у престоничку тамницу.

О томе хапшењу расправљају локални валија, подручни носилац извршне власти и тамошњи кадија, који нам се указује као припадник

друге гране власти – судске. Кадија уверава валију како нема разлога за Ђамилово хапшење. Најпре то чини тако што валији предочава чињеницу да Ђамил није учинио ништа што би га довело у сукоб са законом. Младић се бавио науком и читао књиге, то је било све.

Валија, очигледно интелектуално инфериоран спрема кадије, одвраћа како о томе не може „да лупа главу”. О притворенику додаје како би му било боље „да не испитује много шта је који султан некад радио, него да слуша оно што овај садашњи заповеда”.

Учени кадија на такву примедбу завапи „па то је наука, то су књиге”, међутим, валија напомене како ће онда бити да књиге не ваљају, те Ђамил свакако мора одговорати.

Упорни кадија и даље покушава, те тврди како су несрећног младића оклеветали, али валију ни тако не може убедити, јер он поступа у складу с хијерархијским начелом и младића ће упутити у Стамбол. При томе додаје како у његовом вилајету „свак треба да зна шта ради и говори”, јер он, валија, зна „само једно: ред и закон”.

Кадија је, међутим, много више од валије човек закона, те га у том часу оштро и прекорно погледа, изјавивши како мисли да „сви то бранимо”. Кадија у ствари предлаже да се Ђамилов случај „расправи и рашчисти” у самој Смирни, на локалном нивоу, али валија такву могућност одбацује.

Андрић, сликајући портрет, залази у душу измирског валије: „Безбрк, ситан и усукан човек, слаботиња и немоћник, пет пара хлеба не може стати у њега, а толико зла може да почини. Увек сумњичав и киseo, од две могућности склон увек оној горој, а кад се од нечег уплаши, постаје страشان.”

Валија јесте подручни администратор ауторитарне владе, суштински устрашен за сопствени положај. Руководи га једино логика егзекутиве и измицања од одговорности. Типичан је примерак бирократске врсте, каква успева на разним странама и у свим временима. Кадија је, међутим, шеријатски правник. Предлажући решавање Ђамиловог случаја на подручном нивоу, он поставља захтев да се једно управно решење – оно о Ђамиловом притвору – подвргне контроли закона. Валија је праву мање вичан од кадије и сасвим исправно осећа да се закључак, до каквог би се у конкретном случају могло доћи у правничком разматрању, може наћи у раскораку с његовим мишљењем и решењем какво је донео.

Изрека права о валијином административном поступању може бити неповољна по то поступање, а и по самога валију, те тај устрашени бирократ уступа предмет вишој власти. Управо зато и пропада кадијин покушај да Ђамилов случај разматра право, али и да се подручни орган власти доведе под надзор закона.

Слика локалне управе која се указује при разговору двојице функционера, с једне стране, поткрепљује оно што је напред казано. Подручни орган егzekутиве јесте у стању да измакне правном надзору и ослоњен је једино на хијерархијско начело поступања.

С друге стране, кадијина интервенција, ма колико неформална и одевена у рухо источњачког ауторитаризма, ипак наговештава могућност надзора над извршном влашћу. Писац жели да се попут свог другог јунака, фра Петра, стави на Ђамилову страну; он је уз обесправљеног ухапшеника, којег једино интервенција права може спасти. Интервенција није сасвим немогућа – кадија звучи као да би могао убедити неког другог валију, нешто друкчијег од оног с којим разговара – али интервенција права ипак изостаје.

Контрола егzekутиве у царству није дакле искључена, али никако није систематска и поготово не представља правило. Несрећноме Ђамилу због тога преостаје једина могућност – да се његов предмет пред средишњим органом власти расправи онако како заповедају правне норме, које може бити спутавају или ограничавају и самог владоца.

4.3. Ограничење исламског владоца

Питање о ограничењу владоца, тешко и замршено, филозофско и теолошко колико и правно, могао би размотрити само неко ко је стручњак за све те области истовремено. Узгредна напомена се о томе ипак намеће и у лаичком разматрању, из више разлога.

Султан је наиме, у оно доба, поглавар свих муслимана света и његова заповест има снагу закона. Може издати фетву или канун, али упркос томе не може садржином тих аката противречити *Корану*, заснованом на открочењу.

Питање које се на тај начин поставља није стога истоветно с оним о могућем самоограничењу владоца у западном облику апсолутне монархије. Апсолутни монарх јесте законодавац у пуном смислу речи. Монарха само, просветитељством надахнут, државни циљ може руководити, али не и ограничити у оном смислу у којем је султан ограничен *Кораном*.

Разматрање је филозофског реда и, као сва слична, налази се прилично удаљено од животне стварности, тако и од Ђамиловог предмета који доспева у надлежност султанове средишње владе. Андрићу је јасно да поступање у предмету који је основица романа може, али не мора, бити подвргнуто праву. Вероватно због тога изостаје и суптилна недоумица о могућем ограничењу владалачке власти. Андрић је потпуни и доследни реалист, који правно-филозофско питање додирује само онда кад оно има непосредну и разговетно изражену везу са животном стварношћу.

4.4. Политичка кривица

Најтеже правно-филозофско питање, оно о домаћају владалачке власти, прелама се ипак у једно питање много практичнијег обележја. Будући практичније, оно је довољно начелно, а проблем на који се односи неугодан и шкакљив, те сваки носилац власти жели да га избегне. То јесте проблем такозване политичке кривице и политичких криваца. Управо својим постојањем они узнемиравају и муче управника затвора – Карађоза који више воли „да се рве са стотином ситних и крупних преступника из обичног криминала него да има посла с једним политичким кривцем”.

Политички кривци су друкчији од обичних; то је јасно и Карађозовој сировој природи. Такве кривце он сматра „пролазним” и у дну душе осећа да је њихова кривица друкчије врсте у односу на кривице његових редовних клијената – обичних протува, сецикеса и убица. Управник затвора то у ствари непогрешиво погађа, премда вероватно не би био у стању да такво сазнање исправно формулише речима.

Политички кривци уносе немир у управникове менталне координате зато што постављају начелно питање о ономе што се крије иза појавног облика владавине. Такво размишљање нас може одвести опасном питању о границама државног поступања, а кад се то питање постави, могли бисмо се запитати и о допуштености управникових конкретних радњи. Ред који он одржава у авлији могао би доћи под знак питања. Просуђивање да ли је тај ред прихватљив или не зависило би од односа конкретних радњи и поступања, на којима је заснован, према праву.

Политички кривац својом појавом поставља право као апстрактни концепт наспрам управниковог поступања. Управников немир потиче отуд што он није навикао на апстрактну и непристрасну процену свог понашања, каква би била заснована на унапред постављеној, свима доступној и безличној правној норми. Карађоз зна да га везири с Дивана могу сменити и уме да прилагоди своје понашање њиховом укусу, како се то не би десило. Даље од тога он не иде и не уме.

Може се стога рећи да је Андрић, иако избегавши разматрање највишег реда – оно о ограничењу султана *Кораном* – ипак проговорио о везаности државне воље правом. Свест о таквој могућности пружа Карађозов страх и његово зазирање од политичких криваца. Суштински, они јесу криви јер постављају питање о правној заснованости владавине.

4.5. Заснивање и легитимност владавине

Мисао о заснивању и легитимности владавине, иначе по много чему кључна за Ђамилов предмет и Андрићеву идеју о праву, налази се у казивањима несрећног занесењака из Смирне о повесници царства, кроз причу о Бајазиту и Џему.

Прича почиње смрћу једног султана, о чије ће се наслеђе отимати двојица његових синова. Обојица, сваки за себе заснивао је сопствене претензије на извесним правним аргументима. Бајазит је старији, али је рођен кад му отац још није био султан и од мајке ропкиње. Џем је, иако млађи, рођен кад је отац већ био султан и од мајке племкиње.

Судар претендената неће, међутим, бити решен нормама престолонаследног реда у царевини, него оружјем и борбом. Андрић зато каже како је сваки од двојице такмаца налазио за оно што тражи „довољно вере у своје право и своју силу”.

Занимљиво јесте то како је писац на овом месту ставио једно поред другог право и силу, али не као супротстављене појмове. Читалац напротив, добија утисак да су те две појаве координисане и на неки начин усклађене. Право и сила као да иду заједно.

Онај од двојице браће који је у праву имаће дакле и већу силу. Или можда обрнуто: онај ко буде силнији биће у праву! Андрићево разматрање о праву овде достиже кључну тачку. Постоји дакле, нека загонетна веза права и силе и она изгледа, лежи на почетку сваке владавине. Брат који постане султан, господар фетви и кануна, први међу правовернима, макар ограничен Пророковим откровењем и објавом, постаће то тек кад на бојишту савлада војску свога брата, кога ће натерати у бекство.

Андрић додуше не иде тако далеко да тврди како је почетак владавине злочин. Победник на бојишту био је један од такмаца чије су претензије биле основане са становишта престолонаследног реда. Победник у бици није узурпатор престола, али, упркос томе, његова владавина није могла бити заснована друкчије до употребом силе. Ако не баш злочин, онда свакако сила заснива владавину. И онда кад се сила, услед дугог трајања, указује неспорном и сасвим легитимном, основ те легитимности изводи се у непристрасном разматрању из некакве присконске употребе силе.

Несрећни младић, пометене свести, осећа управо ту чињеницу, која га мучи и раздире, да би га коначно одвела у пропаст. Тамил не може да се integriше у поредак зато што га пече неправда, огромна и неизлечива, можда космички заснована, неправда почетка владавине и порекла и праузрока њене легитимности. Владавина је, као да је у пометеној свести успео себи да дошапне неутешни Тамил, заснована не на Пророковој објави, која може уставити и самог султана, него управо на насиљу.

* * *

Јесте занимљиво да је наш писац објавио своје дело средином педесетих година прошлог века, кад је у личном искуству оставио иза себе велику количину недоумица која је мучила његовог јунака. Посматрајући то искуство готово се добија утисак да је Тамил својеврстан

пишчев *alter ego*, који треба да дочара оно што се са самим писцем могло догодити. Писац и његов лик из авлије се не разликују у политичко-филозофском сазнању. И један и други су спознали да се државна владавина заснива силом и да је сила у ствари прапочетак легитимности. Њихове реакције на ту чињеницу се, међутим, разилазе.

Размотримо зато пишчев лични случај, пошто је о оном Тамилевом било већ довољно речи. Андрић је био доктор страног универзитета, угледни књижевник, каријерни дипломат, високи функционер Министарства спољних послова, коначно, посланик на страни (у оно време мале државе нису имале амбасадоре). Био је акредитован у, за оно доба, свакако најмоћнијој и најважнијој земљи нашег континента – Немачкој.

У служби је био непрекоран и успешан, дипломата каквог би у сваком времену пожелела свака влада. Уз то, био је патриотски надахнут, а најбољи доказ његовог патриотизма представља повратак у Београд, у окупирану земљу, упркос понуди Немаца да га, кад су се нашли у рату с Југославијом, одведу куд жели; рецимо у неку неутралну државу.

Патриотски чин повратка у окупирану земљу довешће писца у ковитлац, донекле сличан ономе који је у размишљању захватио његовог јунака из *Проклетје авлије*. Као некад између Бајазита и Џема, у Андрићевој отаџбини под окупацијом почеће оружани сукоб двеју струја мишљења, беспштедан грађански рат две идеологије и двеју герила.

Угледни, високообразовани каријерни дипломат, који ће у то време превалити педесету, остаје изван сукоба и то некако делује природно. Додуше, једна непроверена, али изгледа ипак веродостојна, верзија пишчеве личне повеснице тврди како се једном приликом обратио писмом вођи једне од герила, саветујући му да уништи оне друге. Добија се утисак да се писац, бар донекле, без довољно одлучности и свакако без посебног одушевљења, ипак сврстао уз једну страну. У рату је међутим, победила она друга.

Услед непоузданости података остаје нејасно и, да се послужимо правним речником, непоткрепљено доказима пишчево сврставање уз поражену страну. Чињеница је опет и то да пре и за време рата ничим није показивао посебну наклоност за оне који ће однети победу. Утолико је занимљивије његово пристајање уз победника после победе и интегрисање у новоустановљени поредак. Предраг Палавестра тврди, коментаришући кратке и једине сачуване пишчеве дневничке белешке, да је преокрет мишљења код Андрића настао при крају рата, током 1944. године. Писац је своје мишљење прилагодио приликама и готово да би се грубо могло казати како је постигао преобраћење или конверзију. Била је то појава којом се још на почетку каријере бавио у докторској расправи.

Андрић је докторирао на Универзитету у Грацу 1924. године, одбранивши рад на тему „Развој духовног живота у Босни под утицајем

турске владавине”. У тези је, излажући о конверзији босанске средњо-вековне властеле и њеном преласку с хришћанства на ислам овако написао: „Следећи своју вековну атавистичку љубав и приврженост према земљи, босански властелин определио се за ‘царство земаљско’: да би спасао своју земљу и своје тле, он је прихватио веру освајача.”

Занимљиво јесте и то да је цитирао место у пишчевој докторској тези наишло на различита тумачења. Тако је Сима Ђирковић био мишљења да је Андрић „мотиве за прелазак на ислам налазио првенствено у сфери материјалних интереса”. Зоран Константиновић је на против држао како је Андрић сматрао да је „конверзија била принудна” зато што се без те конверзије једино могло постати обесправљеном рајом. Очигледно је да се разлика у тумачењу јавља услед схватања принуде и њених облика. Колики је притисак, у чему је жртва, шта се губи, на шта све треба пристати? Таква питања су сасвим извесно морала мучити писца који је створио Ђамилов лик.

Андрић је постао члан Комунистичке партије. Славољуб Ђукић каже да је то било 1953. године. Партији је наш писац остао веран до краја. Кад су га 1968. године, оболелог и хоспитализованог, посетила два представника побуњених студената, тражећи његову подршку за свој бунт, рекао им је да их не може подржати, јер је он члан два савеза – Савеза књижевника и Савеза комуниста. Мора се, рећи и то како би било тешко очекивати од временског и усамљеног каријерног дипломате предратног режима, а у том тренутку већ и нобеловца, да се уплиће у један омладински покрет и побуну.

Неодољиво се намеће поређење пишчеве судбине са судбином његовог јунака. С правом је Петар Цацић приметио о стогодишњици нашег писца да се Андрићу могло десити да доживи „судбину свог јунака, Ђамила из Смирне”. Писац и његов лик су дошли до сазнања да је свака владавина у основи и у суштини владавина силе. Ђамил то није могао преболети – раздирала га је неправда. Мора се, међутим, претпоставити да је кроз све муке и тегобе сопственог јунака, стварајући га, вероватно прошао и писац сâм. И он је био суочен с тим сазнањем, али је за разлику од Ђамила, Андрић трезвено проценио околности и добро разумео неумитност силе, али и неумитност људског избора. Побунити се против силе, то значи у неку руку прибећи и сâм, свеједно на који начин, управо примени насиља. Онај ко оспорава владавину, неизоставно оспорава и силу која је владавини снабдела легитимношћу. Андрић није оспоравао силу, а то значи да се одрекао прибегавања насиљу. Прикљонио се стога легитимном поретку, без обзира на то како је легитимност била успостављена.

Писац јесте, лако је могуће, баш зато створио Ђамила. Лик Ђамила има алтернативну пишчеву судбину. С Андрићем би се по свој прилици десило оно што се догодило његовом јунаку, да није у себи, по цену ко зна каквих ломова, одрицања и грчевитих разговора са собом

самим, успео да савлада страшно осећање неправде, какво је утиснуо у лик који је створио.

Исидора Секулић је настојала на пишчевом поистовећивању с другим ликом, рекавши како је Андрић сав као његова *Госпођица*. То јесте вероватно. Ваљало би додати да Андрић јесте и Тамил, или исправније речено, Тамилев *alter ego*, односно, писац је разумна супротност судбине сопственог лика. Изгледа да је Мигел де Унамуно имао право рекавши како је сваки велики роман у ствари аутобиографски. *Проклећа авлија*, несумњиво јесте велики роман. Недавно је Хавијер Серкас отишао још даље од свога земљака, Унамуна. Једна личност у његовој књизи изговара ове речи: „Сви су романи аутобиографски, драги мој, чак и они лоши.”

Књижевник се не може разумети одвојен од оног што је написао, од сопствене уметности и дела какво је створио; он је као Пекићев Мегалос Масторас, пелопонески дрводеља, кога ни смрт у страшном пожару не може одвојити од столице коју је истесао у племенитом дрвету. Писање може донети утеху, као рецимо и музика или филозофија, које нам помажу да се уздигнемо изнад мучне стварности. У књижевност је зато било преточено пишчево сазнање и искуство, али исто тако и његова мисао о праву. Андрић остаје реалист код мисли о праву, као и у књижевном поступку, али показује и особине скептика.

Право је, по схватању какво нам се указује у *Проклећој авлији*, део легитимног поретка који се мора поштовати. И управник затвора и валија и кадија, сви се они у коначном исходу управљају према неком реду. Само је тај ред уведен посредством силе и то је оно што је однело превагу у пишчевом мишљењу о праву и у његовом правно-филозофском, али и у животном ставу.

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2011. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДА „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2011. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фонда „Миодраг Јовичић” у саставу: професор др Драгољуб Поповић (председник), професорка др Лидија Р. Баста Флајнер и професор др Миодраг Јовановић, једногласно је одлучио 25. јуна 2011. године да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за годину 2011. додели др Милану Подунавцу, редовном професору Факултета политичких наука Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

1 – Милан Подунавац је рођен 1947. године у Карађорђеву, у Хрватској. Гимназију завршава у Вировитици, а студије политичких наука и права на Универзитету у Београду 1970. године. Звање магистра политичких наука стиче 1974. на Факултету политичких наука а 1978. године брани докторат на истом факултету. Академску каријеру започиње као асистент на ФПН-у 1972. године; звање доцента добија 1980, а ванредног професора 1985. године. Редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду на предмету Теорија политичког система постаје 1990. године. Руководилац је (cluster leader) за тематско подручје Ethnicity, Nationalism, and Identity у оквиру европског регионалног мастер програма „Democracy and Human Rights in South-East Europe”.

У периоду од 1992. до 1994. године има функцију продекана, а од 2004. до 2009. декана Факултета политичких наука у Београду. Као гостујући професор борави и предаје на универзитетима у САД: Јејл универзитет (Yale University, 1983) Државни универзитет Флориде (Florida State University, 1997), Универзитет Џорџије (Georgia University, 2005), Универзитет Атланте (Atlanta University, 2005); у Енглеској Универзитет у Лондону (UCL – University College of London, 2007), Универзитет у Вестминстеру (Westminster, 1996, 1997, 2007), Лондонска школа за економију (London School of Economics, 2007), у Немачкој Универзитет у Гетингену (Goetingen University, 1989), и у Хановеру (Hannover University, 2003. године).

Милан Подунавац од 2001. до 2004. године ради на истраживачком пројекту „Цивилно друштво у Европи” („European Civil Society”), „European Citizenship” у оквиру Wissenschaftszentrum Берлин. На Централноевропском универзитету (Central European University) у Будимпешти борава и предаје 2000. и 2009. године, када држи докторски курс „Политика и страх” („Politics and Fear”). На Универзитету Ла Сапиенца (La Sapienza) у Риму држи 2008. циклус предавања на тему „Настанак држава и нација на Балкану” („State-and-Nation Building in the Balkans”).

Учесник је бројних међународних скупова. Један је од уредника посебног броја часописа *Southeastern Europe* посвећеног теми „Страх на Балкану” („Fear in Balkans”, 2012. године).

У најзначајније радове-књиге Милана Подунавца спадају: *Политичка култура* (1982, 2008), *Политички легитимитет* (1988), *Политички систем* (1993, коауторски рад с Миланом Матићем), *Принцип грађанства и поредак политике* (2001), *Поредак, конституционализам, демократија* (2006), *Политика и страх* (2008, коауторски рад с Џоном Кином и Крисом Спарксом (John Keane, Chris Sparks)). Један је од уредника *Енциклопедије политичке културе* (1993) и уредник зборника *Држава и демократија* (2010), чије је делимично измењено издање на енглеском језику *State and Democracy* објављено у 2011. години.

Најновији истраживачки пројекат Милана Подунавца посвећен је републиканској политичкој теорији, а биће објављен у издању издавачких кућа Службени гласник (Београд), ЦИД (Подгорица) и Политичка култура (Загреб).

2 – Основна подручја научног интересовања Милана Подунавца представљају: савремене политичке теорије, политичка култура, политички легитимитет, консензус, начело грађанина, страх и политика. Теоријским и нормативним темпераментом, Милан Подунавац у најбољем значењу припада београдској правно-политиколошкој школи. Блиски сарадник Јована Ђорђевића, Подунавац од почетка дели интересе и подстицаје водећих српских конституционалиста и политичких и правних теоретичара: Ђорђу Тасићу посвећује обиман рад поводом 150 година Правног факултета (*Право и држава у правној и политичкој филозофији Ђ. Тасића*); Стевану Врачару посвећује студију „Право и политика” објављену у *Аналима Правног факултета у Београду*. Радови Миодрага Јовичића и Павла Николића побуђују његова интересовања за уставно-теоријско истраживање. С друге стране, Војислав Становчић и Милан Матић пресудно утичу на избор водећих проблема којима се Подунавац бави: легитимност, политичка облигација, поредак, конституционализам, политичка култура, грађанство.

Начин на који Подунавац у својим радовима тематизује кључне појмове политичке и конституционалне теорије, природу теоријског

дискурса, начин на који структурира основне проблеме, откривају особиту хармонизацију и равнотежу англосаксонске и континенталноевропске (немачке) школе. Таква врста равнотеже препознаје се пре свега у најновијим радовима Милана Подунавца. Темељна питања о природи поретка и добро уређене политичке заједнице, Подунавац настоји да смести у дискурзивно поље теоријског и нормативног преиспитивања ролсовског (J. Rawls) либералног схватања сагласности, с једне стране и радикалне шмитијанске (K. Schmit) конструкције поретка, с друге. Подунавац дели нормативно упозорење да уставна стабилност и демократска легитимност либералног политичког поретка још увек нису обезбедили непобитни захтев нормативног ауторитета, који је иманентно усмерен на либерално-демократске аргументе. Поред тога, у времену када је на овим просторима позитивизам у уставноправном мишљењу неретко бивао удобан заклон за интелектуални минимализам и политички опортунизам, радови Милана Подунавца недвосмислено поручују да је бављење темељним питањима устава, уставног система и поретка могуће само као критичка политика теорија устава. Подунавац суверено доказује да је за демократски конституционализам устав истовремено извор и утока политике и права.

Први значајнији рад, *Политичка култура и политички односи*, Подунавац пише под снажним утицајем тада владајућег дискурса о култури цивитета („civic culture approach”, Алмонд, Верба), а под утицајем нормативних и историјских школа (Karl Friedrich, Eric Voegelin, Wiliam Bluhm, Werner Jaeger), чини значајан отклон у односу на владајуће школе социологизације политичке културе, уводећи у расправу проблеме легитимности, пристанка, политичких (оснивачких) митова, политичких формула и фактора јединства политичке заједнице. У новијим радовима Милана Подунавца та полазишта ће бити додатно оснажена становиштем да је средишње поље политичке културе увек омеђено основним питањима о животу једне политичке заједнице: Шта је политика? Шта је политичка рационалност? Шта је легитимно, а шта нелегитимно? На чему почива политичка облигација грађанина? Подунавац следи аргументе у политичкој теорији Монтескијеа, Guizot-а, Токвила, и Burke-а, по којима политичка култура трансцендира сâм политички поредак и његове установе, и спада у конституцијска начела која утемељују један политички поредак. Такво становиште базира се на основној претпоставци да стабилност једног политичког поретка претпоставља, како каже, „генеративне принципе политичког поретка” који у бити обликују политичку физиономију политичких друштава.

Очигледна намера Подунавца да се ослободи утицаја школа које „социологизују” политику долази до пуног израза у књизи *Политички систем. Теорије и принципи*, коју пише заједно са Миланом Матићем.

Три су темељне новине које Подунавац уноси у теорију политичког система. Прво, уз ослонац на Алзузијуса (*Politica*), Подунавац обнавља *аристотеловски* *ипограм* *полиитичке* *филозофије*. Друго, издавањем теорије о чиниоцима који уједињују политичке заједнице, Подунавац указује на значај основних мотива у Тукидидовој политичкој теорији, које су „преузела” класична политичка мишљења (Тацит, Макијавели, Хобс, Монтескије, Токвил и други). Наведене мотиве аутор темељно надграђује у средишњем делу рада Политика и страх, који пише са Џоном Кином и Крисом Спарксом. Трећи, средишњи део те књиге односи се на *принципе* *полиитичког* *поретка* (легитимност, политичка облигација, конституционализам, политичка правда, грађанство). Исте појмове, Подунавац даље теоријски развија у радовима *Полиитички* *леитимитет*, *Принцип* *грађанства* и *поредок* *полиитике*, *Поредок*, *конституционализам*, *демократија*, као и у својим најновијим студијама, посвећеним политици идентитета и демократском грађанству, модерној држави и конструкту „другога”; слободи од страха и односу између страха и легитимности у политичкој теорији Гиљерма Ферера.

За рад *Принцип* *грађанства* и *поредок* *полиитике* може се рећи да остаје у оквирима владајућег либерално-комунитарног спора, али у опусу објављеном у последњих десет година, аутор се доследно усредсређује на оне теоријске и нормативне проблеме на којима се пресецају утицаји конституционалне и политичке теорије. Милан Подунавац се подједнако враћа неким класичним темељним питањима конституционално-политичке теорије – конституционализам, однос конституционализма и демократије, легалитет, уставни идентитет. Истовремено, отвара и друга, недовољно рефлектирана питања, као што су: политичке последице конституционалног избора – тему којом обнавља теоријске мотиве Токвила, Нојмана и Шмита – проблеме конституционализације револуција и уставотворног процеса (*constitution-making process*). Подунавац се притом ослања на неофедералистичку и републиканску политичку теорију (Ackerman, Arato, Preuss), критичку рецепцију концепта „борбене демократије”, „борбеног легитимитета” и „политичке правде” (Loewenstein, Deringer, Dyzenhaus), као и одговоре савремених демократија на кризу владавине и легитимности у случајевима уставне диктатуре.

У своме најновијем пројекту, *Републиканизам*, Подунавац, поред критичког увида у теоријско наслеђе цивилног републиканизма, тематизује унутрашњу трансформацију – републиканизацију – либералне политичке теорије анализом водећих вредности и начела на којима почива савремена конституционална демократија (слобода, правда, грађанство, конституционализам, демократија).

3 – Истраживачко опредељење и више него импресивни истраживачки резултати у току четири деценије преданог научног и педагошког рада у области политичке и конституционалне теорије сведоче о томе да је за Милана Подунавца од самог почетка бављење теоријом политичког система могуће само као системски контекстуализовано, критичко промишљање темељних појмова и феномена модерне политике и њене конституционализације, с једне стране; а с друге, да оно обавезује интелектуалца и педагога у најплеменитијем смислу речи да се аналитички утемељено и вредносно опредељено суочи са емпиријском верификацијом својих истраживања на конституцијски судбоносним питањима државе и друштва. Захваљујући томе, неки радови Милана Подунавца, настали у последњој деценији, поред осталог, критички рефлектирано али никада острашћено и дневнополитизовано указиваће на природу и феномене патологије политике на овим просторима.

Жирију стога чини част да Управном одбору Фонда предложи да награду Фонда „Миодраг Јовичић” за 2011. годину додели др Милану Подунавцу, редовном професору Факултета политичких наука Универзитета у Београду.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Професор др Драгољуб Поповић

Професорка др Лидија Р. Баста Флајнер

Професор др Миодраг Јовановић

Фрајбург–Београд,
23. октобар 2011. године

СТРАХ И ХРАБРОСТ У ПОЛИТИЦИ*

У *Пелойонеском райи* Тукидид доноси беседу Перикла над гробом палих атинских ратника. У уста Перикла ставља реченицу која је надживела многа политичка друштва и политичке теорије. У одржавању поретка и закона „страх је наш главни савезник”. „Страх чува државу”, поручује Тукидид и посебно истиче три врсте страха: страх од неписаног закона за који сви људи признају да га је срамотно прекршити, страх од богова и страх од непријатеља који сва политичка друштва, демократију посебно, чува од несагласја, спорова и међусобних омраза политичких супарника. Страх од нереда који разара и угрожава живот политичке заједнице најтеже је и најтрауматичније стање у коме се један народ може наћи. У исто време, Перикле нас учи да је храброст друга страна страха. Храброст је најстарија и најснажнија јавна врлина – оно шта је правда у миру врлина храбрости јесте у рату. Страх и храброст два су лица истог бога, бога поретка. Захваљујући Томасу Хобсу који преводи Тукидидов *Пелойонески райи* и пише обиман трактат о Тукидиду, а додао бих и трактат о Тациту кога ће назвати лепим именом „римски Тукидид”, питање о односу поретка и страха постаје једна од централних тема модерне политичке теорије. Одговарајући на питање шта је разлог успостављања поретка (државе) и како да се избегну застрашујуће последице неполитичкога и природног стања, Хобс даје готово идентичан одговор; страх је последње прибежиште на које се можемо ослонити. Нема дакле највишег добра, *summum bonum*, постоји само *summum malum*, највеће зло. А највише зло јесте умрети насилном смрћу пре времена и реда. Терор који влада у природном стању нагони уплашене појединце да се удруже, њихов страх расте до крајности, а онда се јавља искра рационалности и изненада им доноси ново добро. Егзистенцијални страх извор је поретка и сигурности, он рађа државу која је *Creataor et Defensor Pacis*. Но, да не останемо дужни Хобсу. Држава (суверен) није *Defensor Pacis* у односу на мир који потиче од Бога, држава јесте творац ничега другог до земаљског мира. Држава јесте *Creator pacis* јер је држава врхова власт и има божански карактер. Моћ државе, међутим, није божански изведе-

* Реч на додели награде Фонда „Миодраг Јовичић”, Београд, 26. октобар 2011. године.

на, она представља резултат људског рада и настаје због конвенција у које су сами људи ступили. Изван државе нема сигурности, *Extra civitatem nulla securitas*, поновио је најдоследнији Хобсов ученик Карл Шмит, наводећи нормативне разлоге којима је оправдавао етичку функцију државе у једноме од својих последњих радова *Етика државе и плуралистичке државе*. Хобесијанско стање егзистенцијалног страха јесте тајна која открива како се заснива архитектура модерне државе и на којим темељима израста „континентално европски образац модерне државе”. Само из тих претпоставки и треба разумети Шмитову тешку опаску да Монтекије и његови либерални следбеници не знају шта је поредак и имају усађени страх од политичке моћи. Но, ако је Шмит и био престој, Џудит Склар (Judith Shklar), једна од најснажнијих либералних фигура XX века у невеликој али нормативно снажној студији *Либерализам страха*, враћа модерне либерале политици страха, подсећајући их да су кључне преокупације Хобса и Лока, те касније Монтекијеа и биле одговори на услове застрашујућих неизвесности. У последње време релативног благостања и сигурности, либерална је теорија била фокусирана на питања индивидуалне слободе појединца и праведне расподеле ресурса и богатства претпостављајући да је модерно политичко друштво мање или више слободно од разорних неизвесности. Заборавља се, а Џудит Склар на то подсећа, да је либерализам рођен у пламену рата, насилности, неизвесности, окрутности и великог страха, што је све пратило колапс хришћанског света. Лисјен Февр је описивао стање XVI века у само четири речи: „Страх увјек и страх свуда.” Заборавља се да су кључне преокупације родоначелника либерализма биле низ одговора на насилне и застрашујуће услове у којима су живели. „Две су ме мајке родиле”, записао је Хобс у својој аутобиографији. „Једна је моја рођена мајка, а друга је страх.” Џудит Склар нас упозорава да се изван те традиције, која је утемељена на уверењима најранијих бранилаца толеранције рођених у стрази да су страх и окрућност највеће зло, модерни политички либерализам не може разумети. Либерална политика страха нас истовремено подсећа и на то да добро уређени политички поредак увек у себи садржи вишак неправде, вишак немоћи, вишак окрутности и вишак страха. Оту-да наша највећа и најбоља нада није савршени свет једнаких права, већ мање бруталан и ирационалан свет. Ако Џудит Склар, у хобесијанском смислу, тврди да је „живети исто шта и бити устрашен” и њен закључак је готово истозначан: „Заштита од страха и окрутности почетак је и сврха политичких установа.” Две су моћне и темељно различите школе обликовале политичку теорију. Једна школа је постављала питање како да се освоји политичка моћ; друга, пак, како да се одбранимо и склонимо од њезиних разорних утицаја. Политичка теорија страха припада другој школи.

Политичка теорија страха нас учи и стално подсећа на то да је страх инхерентан људском друштву. На исти начин нас подсећа и Сар-тр: „Сви се људи плаше. Онај који се не плаши није нормалан. То нема никакве везе са храброшћу.” Потреба за сигурношћу јесте нешто темељно, она је основа људске осећајности и морала. Незаштићеност представља симбол смрти, а заштићеност симбол живота. Страх је дакле истовремено једно тешко и негативно осећање. Страх припада тамној страни људске природе, он је велико политичко зло. Тама је природно станиште неизвесности и страха. Отуда има нечег и у поступцима владара и у самој политичкој теорији што се бављење страхом испуњава великом nelaгодом и негативним емоцијама. Страх је оно чега се највише плашимо, страх надилази сва друга осећања. У људи заробљених страхом сва мудрост ишчили из њиховог тела и духа, подесећа нас римски песник Енеја. Страх оснажује и подвлачи неизвесну структуру људског постојања и понашања: плашимо се смрти, богова, моћи, губитка, непријатеља, странаца, непознатог. И заједнице и појединци често су захваћени страхом и паничним ужасом. Приказујући изbezумљену гомилу која бежи главом без обзира, Гојина слика *Паника* (Прадо) јесте подједнако снажна као и Тукидидов опис безумља на Крфу у коме страх окива људе, рађа лудило и брише сваку границу између кукавичлука и храбрости. Очигледно је да постоје моћни разлози због којих не постоји друштво у коме је страх непознат и због којих би супротно стање, чак иако незнатно могуће, било непожељно. Иако се суштинске битке са страхом не могу добити ипак је могуће да под одређеним условима буду избегнуте институционализоване, нарочито политичке експлоатације деструктивних и ирационалних страхова. Одговор на то питање тражи политичку теорију страха. И ту се открива велика неравнотежа између важности страха за политичка друштва и стања политичке теорије. Жан Делимо открива ту неравнотежу у једном од најбољих радова посвећених страховима западних друштава у књизи *Страх на Запад* у згуснутом уводном трактату који носи наслов Прећуткивање страха. Искористићу и надградити тај мотив Делимоа. Зашто прећуткујемо страх? Први аргумент јесте и најједноставнији. Страх је искуство које има свако од нас, те отуда зашто се бавити нечим што је очигледно и искуствено. Знамо ми шта је страх и како са њим. Други аргумент јесте темељитији и демонстрира га Рејмон Арон. Страх је неполитички, то је субполитичка емоција која припада пољу психологије и културе и није производ институција, закона и моћи. Према томе, страх је немогуће политички ограничити, контролисати и затомити. Уколико страха и има, он припада људима нискога порекла, како читамо у римскога песника Вергилија. „Страх је знак нискога порекла.” Страх је мана, храброст је врлина. Страх припада сиротињи, храброст је аристократска и ратничка врлина. На начин како то налазимо у сјајном дијалогу Санча

Пансе и Дон Кихота када Дон Кихот намерава да се умеша на страни Пентаполинове војске у сукобу са војском Алифанфарона. Санчо Панса стидљиво примећује да нема никаквих војски и да су то напосто два стада оваца. На то му Дон Кихот одвраћа. „Страх твој Санчо, чини те да нити право видиш, нити чујеш. Па ако се бојиш уклони се у страну.” То је опште место које читамо од Сократа до Алексиса де Токвила. Врлина храбрости припада одабранима. У Платоновим *Законима* Сократ дефинише храброст као очување назора усађених законима и образовањем о томе чега се треба бојати. Храброст је једна од четири врлине. Оно што је правда у миру, храброст је у рату. Онај који води рат не боји се смрти, ратници се више боје ропства него смрти. Но, храброст је истовремено и страх. Страх од чега? У Платоновим *Законима* читамо – страх од срама. Мада је сваки ратник истовремено и храбар и плашљив, тајна је како прави страх побеђује рђави страх. Платоновој расправи о страху и храбрости Аристотел је додао мало детаља. Аристотел, као и Платон, пита се о храбрости у рату. Храброст заузима своје место међу врлинама. Истинска се храброст најснажније испољава у суочавању са смрћу у борби. Врлина није комплетна без физичке храбрости, а физичка храброст није целовита без учешћа у рату против других држава. У *Полицици*, Аристотел снажније доводи врлину храбрости у односу на бољитак заједнице означавајући да ако рат има смисла то је зарад мира. И Платон и Аристотел, међутим, нису много пажње посвећивали моралној страни рата. Обојица ће утврдити да ниједна грчка држава не би смела да побеђене Грке учини робовима. С друге стране, према варварима дозвољена је свака врста окружности. Варвари и постоје зато да би били *непријатељи*. Ни Платон, нити Аристотел нису много ценили храброст обичних грађана. У Грка, Перикле је опет изузетак. Перикле слави спонтану храброст грађана „храброст не по вештини, већ по самој природи човека”. Открива нам и зашто су стари народи у страху видели казну од богова и зашто су Грци дивинизовали хомеровске богове Деимоса и Фобоса (Зебња и Страх) трудећи се да их стишају у време рата. Спартанци су, као војничка нација, једну капелицу посветили богу Фобосу, божанству коме је Александар принео жртву пре битке код Алебенина. Хомеровским боговима Деимосу и Фобосу одговарала су римска божанства Палор и Павор којима је, како пише Тит Ливије, Тулус Хостилијус одлучио да посвети два светилишта када је угледао како му се војска разбежала пред Албенима.

У дубљем значењу, свака развијена теорија државе, свака развијена политичка идеологија, свака религија учи човека шта би он, као појединац и као члан заједнице, требало да учини да би избегао колективне последице страха. Цивилизација, да поменем можда најснажнију фигуру у политичкој теорији страха италијанског историчара и политичког писца Гиљерма Ферера, која је друго име за напредак и прогрес

и која се изражава у нашим институцијама, праву, култури, религији, симболима и није ништа друго до једна *школа храбрости* која се мери напорима људи да савладају страх и разумеју стварне опасности које их угрожавају. Најважнији производ међу тим производима цивилизације јесте политичка владавина. Функција државе и поретка, обнавља ту темељну хобесијанску идеју Фереро, јесте у томе да људе ослободи страха и заштити једне од других. И ту Фереро чини битну иновацију у односу на хобесијанску државу страха. У једној од најразвијенијих теорија о важности *принципа легитимитета* обликована је хобесијанска држава страха. Политичка је владавина у основи оружје за одбрану човечанства од његових највећих страхова, страха од непоретка и страха од рата. Међутим, то чини дубоки парадокс политичке владавине. Упркос томе што је владавина успостављена да ослободи човека од страха и несигурности, она сама производи посебну врсту страха, *страх од моћи*. Људи, или бар већина људи, јесу страшљива, несигурна и покорна створења, али и поред тога ниједна владавина не може управљати само ослоном на силу, насиље и страх. На бајонетима се може све, но на њима се не може седети, поручивао је Таљеран Наполеону. Политичка владавина увек тражи дубља сидришта своје достојности и права на владавину. Тајна је тих сидришта у принципима легитимитета. Стварна је природа тих принципа да морализује, хуманизира и цивилизује политичку моћ, а наполе да ослободи мистериозног и сталног страха подједнако оне који владају и оне над којима се влада.

Модерна политичка теорија дели нормативни оптимизам зрелог политичког просветитељства који обећава ослобађање од ирационалних сила, међу којима је страх најјачи. Постоји дубоко противречје између слободе и страха. Од Монтескијеа до франкфуртске школе, од Рузвелта до бурманске опозиционарке Су Ћи, страх је означен као непријатељ независне личности, слободе и либералних вредности. Су Ћи отвара своју инаугуралну адресу приликом добијања Нобелове награде и каже да није власт она која квари. Страх од губљења власти квари оне који је врше, а страх од бича власти квари оне који су јој подређени. Отуда је храброст, и особито грађанска храброст, прва врлина савремених политичких друштава. Политичке и демократске установе подједнако су и средства и циљеви за ослобађање од страха. Међу основним слободама ка којима људи теже како би њихов живот био потпун и неограничен, слобода од страха се истиче као средство и циљ. Народи који хоће да граде поретке у којима су чврсто утемељене снажне, демократске институције као заштиту од државне моћи морају научити да ослободе свој ум од апатије и страха. Друштво оковано страхом неслободно је друштво. Монтескије је страх поставио у деструктивно срце деспотизма – корумпиране и корумпирајуће антиполитичке заједнице која лежи унутар сваке политичке заједнице као њезин негативни политички потенцијал. Отуда и оно снажно нормативно место Монтескијеа на коме

каже да није проблем у томе колико врлина треба републици, тежи је и важнији проблем шта да се учини да се република, која је сама по себи крхка владавина и тражи посебне услове и јавне врлине, не уруши и дегенерира у деспотију. Деспотија представља поредак моћи који не почива на праву, то је политичка формација која не припада европском политичком искуству. Урушава деспотија сваку врсту дигнитета људи, те када владар (деспот) казни поданика не само што не сме да му се помогне, већ ни име не сме да му се помене. Монтескије зачиње ону школу у европској политичкој култури која ће обликовати формулу *страха од деспотије* упозоравајући европске политичке владаре каквим се опасностима и мизеријама излажу прихвате ли азијатски начин владавине. Токвил и Бенжамен Констан оснажили су те идеје Монтескијеа. Токвил нас у уводним поглављима *Старога режима* означавајући *принцип лезалијетта*, као основно формативно начело модерне европске државе, подсећа да се европски народи више боје арбитарне него ауторитарне власти. Устав чува наше слободе и ограничава политичку власт, устав је ледена вода која хлади политичку моћ. Наведена Токвилова метафора најлепша је у литератури о конституционалистима. Стално ме та метафора асоцира на ужарено гвожђе које сеоски ковачи убаце у воду и охладе га те оно посиви и ми на њега не можемо да се опечемо. Додао бих, уз овај кратки екскурс који сам изложио, да та врста конфронтације између европског и неевропског искуства и даље чини важно језгро савременог дискурса у политичкој и конституционалној теорији.

На другу димензију страха од непоретка упозорава конституционална историја Америке. Хана Арент (Hana Arendt) у своме приказу Америчке револуције и Устава САД обнавља стари политички канон који смо назначили у уводу нашега предавања и описује специфични *страх уставотворца* подсећајући да су у писању устава очеви утемељитељи имали готово параноидну жељу да избегну монархију, али и народну демократију, но пре свега стање *нејоретика*. Примордијални страх (страх од непоретка) који потиче стварање устава, односи се на темељну неизвесност која окружује целокупни друштвени поредак, могућност да би се могао обновити раздор који је и потакао стварање устава. Отуда нови устав није само прагматичко оруђе за исправљање конфедеративног институционалног аранжамана, већ пре свега пакт друштва о темељним моралним и политичким принципима новог поретка. Означавајући *слободу од страха* једном од четири темељне слободе у Адреси, што је држи у јануару 1941. године, Франклин Рузвелт у основи дели и обнавља темељна полазишта те традиције. Предавање шта га је пре неколико година држао Брус Акерман на Харварду по насловом „Живи устав” и које је посвећено америчкој конституционалној историји, пуно је примера како су се амерички уставотворци борили против различитих страхова у процесу који је био више неконституционалан него конституционалан и који је проширивао права, укидао установе ropства

и конституционализирао политичку власт. И сâм Џеферсон (Jefferson) излази са састанка одбора који спрема устав и на питање једне грађанке какву сте нам власт установили, одговара: „Републику госпо, ако будемо знали да је сачувамо.”

Наша цивилизација, међутим, и наше установе које градимо да бисмо затомили и победили страх рањиве су. Страх јесте дефанзиван, имобилизирајући и деструктиван. Исто тако, међутим, како нас подсећају Лок (Locke) и Бурке, страх јесте и извориште грађанског виталитета, моралне катарзе и обнове. Токвил је у трактату о конституционалном избору упозоравао да мада демократија представља најбољи избор она својом инхерентном нестабилношћу, одсуством способности за политичко учење и отвореним политичким пољем, обликује посебну културу страха. „Страх мора бити на ползу слободе”, записао је у књизи *Демократија у Америци*. Прочитао бих за крај то снажно Токвилово нормативно место. „Страх, особито политички страхови, увек нас уче од какве су важности либералне и демократске вредности и установе. Страх од грађанскога рата оснажује наше поштовање јавнога мира и владавине права, страх од тоталитаризма, држи нас будним да бранимо индивидуалне слободе и либералне установе, страх од фундаментализма стално нас подсећа на важност неговања политичке културе толеранције и плурализма. Но, изнова се и стално потврђује да наше установе вреде онолико колико их ми као грађани и припадници једне заједнице таквим учинимо. Грађанска храброст у свакодневном животу и школа храбрости у колективном етосу заједнице на крају јесу задње прибежиште на које се можемо ослонити.”

НАГРАДА ФОНДАЦИЈЕ
ЗА 2012. ГОДИНУ

ПРЕДЛОГ ЖИРИЈА ЗА НАГРАДУ ФОНДАЦИЈЕ „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ” ЗА 2012. ГОДИНУ

Жири за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић” у саставу професор др Будимир Кошутић (председник), професор др Драгољуб Поповић и професор др Миодраг Јовановић, 3. јула 20012. године једногласно је одлучио да Управном одбору Фондације предложи да награду за годину 2012. додели др Јовици Тркуљи, редовном професору Правног факултета Универзитета у Београду.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Јовица Тркуља је рођен 1952. године у Кикинди, где је завршио основну школу и гимназију са одличним успехом. На Правни факултет Универзитета у Београду уписао се 1971/72. године, а дипломирао са просечном оценом 9,66 септембра 1975. године. Током студија је награђиван за показани одличан успех, а објављивао је и текстове у часопису *Анали Правној факултету у Београду*. На теоријско-социолошки смер последипломских студија на Правном факултету Универзитета у Београду уписао се 1975/76. године. Магистарски рад на тему „Актуелност Марксове концепције отуђења” одбранио је 1980. године, а докторску дисертацију „Преиспитивање теоријског концепта диктатуре пролетаријата” 1986. године, такође на Правном факултету Универзитета у Београду. Од 1976. године, када је изабран за асистента-приправника при Катедри за социологију права, ради на Правном факултету београдског универзитета, где је 1997. године изабран за редовног професора за предмет Политички систем. Професор Тркуља се стручно усавршавао на бројним студијским боравцима у земљи и иностранству, од којих треба издвојити боравке на Хумболт универзитету у Берлину (новембар 1985. до фебруар 1986), под менторством професора Мартина Зелера, као и на Слободном универзитету у Берлину (новембар–децембар 1990), под менторством професора Елмара Алтфатера. Учествовао је на бројним домаћим и међународним стручним и научним скуповима.

Професор Тркуља је објавио девет књига и велики број чланака, бавећи се разноврсним темама, од критичког преиспитивања наслеђа

марксистичке филозофије и политичког система реалсоцијалистичке државе, преко ширег корпуса питања из области демократске транзиције и консолидације посткомунистичких друштава, до разматрања проблема превазилажења ауторитарног наслеђа и изградње политичког идентитета заједнице на демократским и слободарским традицијама, уместо на вулгарном национализму. За потребе овога извештаја, осврнућемо се кратко на неколико кључних дела професора Јовице Тркуље који су парадигматични за различите фазе његовог стручног и научног ангажмана.

Прва књига *Социјализам на суду историје* објављена је 1990. године, управо у време урушавања овог политичког система. Књига представља целовиту и синтетичку студију о проблемима савременог социјализма. Аутор посебну пажњу посвећује објашњењу развоја и карактера модерних производних снага, узроцима и стратегији превазилажења структуралне кризе, реструктурирацији савремених класа и радикализацији социјалних борби. Надаље, професор Тркуља указује на низ унутрашњих противречја раног (статистичког) социјализма, као и на дубинске узроке кризе савремених социјалистичких земаља, стварајући на тај начин плодну методолошку основу за различите варијанте критичке теорије социјализма. У поглављу насловљеном Искушење кризе југословенског друштва, аутор показује да је самоуправљање, као специфични појавни облик социјалистичке теорије, доживело најозбиљнију компромитацију и одвело целокупан систем у најдубљу кризу. Анализирајући унутрашње и спољашње узроке кризе самоуправног модела, професор Тркуља разматра могуће идеалтипске сценарије изласка из кризе (статистички, милитаристички, грађански и самоуправни). Након разматрања појаве великог таласа штрајкова крајем осамдесетих година, аутор образлаже и тезу о потреби легитимизације особеног политичког плурализма. У последња два поглавља књиге, Јовица Тркуља се бави критичким преиспитивањем наслеђа марксистичке филозофије, с циљем да понуди могуће одговоре на питања због којих се и сâм Маркс изводи на оптуженичку клупу као један од криваца за стаљинизам, Гулаг и све облике ауторитарног социјализма.

Друга књига, на коју се такође ваља осврнути носи наслов *Освајање демократије – Оглед о јосифкомунизму* и први пут је објављена 1993. године, када је већ било могуће дати прве оцене и резултате посткомунистичке демократске транзиције. Књига представља целовито разматрање политичко-институционалних проблема посткомунизма како у источноевропским државама, тако и у нашој земљи. Подељена је на три дела: наслов првог дела је Прелазак из тоталитаризма у демократски поредак, други је Анализа распада Југославије, а трећи Срицање демократије. Први део посвећен је природи такозваних реалполитичких

система, а нарочито претпоставкама, могућностима и препрекама демократизацији у посткомунистичким земљама. Анализа, према речи самог аутора, треба да укаже на: а) дилеме слома реалсоцијализма; б) доминацију државно-партијске власти; в) национализам као политичку технологију и г) унутрашње и међународне детерминанте прелаза из једног система у други. Професор Тркуља сматра да „модернизација без модерности”, како би то назвао Ралф Дарендорф, и националистички колективизам представљају структуралне препреке за успешније деловање представничких демократских установа у посткомунистичким земљама средње и источне Европе.

У другом делу, аутор се бави распадом Југославије, користећи особени методолошки приступ испитивања апорија поменуте државе. Прва јесте апорија неуспеле модернизације под којом, у политичком смислу, аутор подразумева: а) делотворност политичког система у остварењу постављених циљева, б) редовну смену политичких елита на власти; в) демократизацију друштвеног живота; г) стално појачавање политичке мобилизације; д) контролу и рационализацију „политичког простора”; ђ) стручност руководећег слоја и његову упућеност у нова достигнућа; е) поделу и специјализацију политичких улога; ж) „емфатичну спремност” и друго. Потом следи апорија недовршене државе под којом се подразумева антиномија демократија–диктатура која је довела до: а) стварања јаке ауторитарне (местимично и тоталитарне) државе; б) апсолутне доминације политике схваћене као аутократска власт олигархијских група; в) владавине мањине (партијске, војне, националне) уместо демократије; г) грубог кршења слобода и права човека; и д) успостављања правне државе и владавине права. Трећа јесте апорија етничко-културног и политичког плурализма, чије се последице огледају у: а) политичкој стратегији сваког од југословенских народа да се конституише као самостална суверена држава; б) технологији прибављања новог легитимитета и задржавања монопола власти од стране националних елита; в) замисли Југославије као транзитне станице на путу ка независности нових националних држава. Последња апорија јесте апорија дејства спољашњих сила. Утицај спољашњих сила није био ни једнозначан нити једносмеран, нарочито на почетку југословенске кризе. Са продубљавањем кризе у Југославији међународни чиниоци су подржали њено разбијање и распарчавање.

Претходни део рада чини својеврсни увод у анализу агоније и слома Југославије, коју је фазно могуће представити на следећи начин: 1) припрема растакања (1970–1980); 2) сама криза (1981–1989); 3) агонија и слом (1990–1991). Посебну пажњу професор Тркуља посвећује „српском популизму” и ауторитарном режиму Слободана Милошевића, чији су стубови националпопулизам, партијско-државни и идеолош-

ки апарат, војно-полицијски комплекс и својеврсни култ националног вође. Стога, такав тип режима аутор означава синтагмом плебисцитарни цезаризам.

Трећи део књиге, Срицање демократије, представља разматрање различитих замисли новог политичког поретка негдашњих социјалистичких земаља. Успостављање уистину демократског поретка било би могуће уколико би били испуњени следећи услови: 1) ослобођење економије од туторства политике; 2) успостављање грађанског друштва; 3) конституисање грађанина; 4) успостављање правне државе и владавине права; 5) увођење системске и систематске контроле носилаца политичке власти; 6) подела власти у духу Монтескијеове замисли; 7) успостављање политичког плурализма; 8) озакоњење ваљаног изборног система; 9) институционализовање јавности и слободе информисања и 10) стварање партиципативно-демократског типа политичке културе. Када говори о облику политичког поретка, писац разматра следеће типове демократије: 1) компетитивни елитизам; 2) плуралистичку демократију; 3) минималну (легалну) државу; 4) партиципативну демократију; и 5) консociјативну демократију.

Завршна разматрања су посвећена странпутицама демократизације и плурализма у транзиционим друштвима, с нагласком на српски случај. У нас прави плурализам није успостављен најпре зато што појединац још увек није политички субјект – грађанин. Затим, нема елементарних економских претпоставки политичког плурализма, демократске и аутономне јавности, демократских политичких установа и демократске политичке културе. Професор Тркуља то показује и анализом политичких програма и практичне делатности најважнијих политичких странака основаних по увођењу вишестраначког система. Аутор најзад посвећује и одговарајућу пажњу претпоставкама парламентаризма, а то су: аутономно грађанско друштво, општа сагласност о државном оквиру и поступку избора и одлучивања, одговарајући степен хомогености друштва, ваљан страначки систем и равнотежа врховних власти у самој држави.

У периоду пре али и после петооктобарских дешавања, професор Тркуља се истакао својим бескомпромисним и критичким јавним ангажманом, који је резултирао следећим књигама: *Суочавање с безнађем* (1998), која доноси најзначајније ауторове интервјуе и разговоре на тему југословенске кризе; *На рубу њројасџи* (1999), која према речима самог аутора обухвата „успутне записе током ратне 1999”, који су „плод личних размишљања, исповести и уверења, осветљавањих доживљаја и искуствима у години тешких искушења када су странице историје попуњаване злом”; као и дводелна збирка огледа и хроника, претежно објављених у дневном листу *Данас*, под називом

Кроз *беспуће* (2001. и 2002), која по речима професора Ђура Шушњића, „садржи попис и опис свих наших страдања и надања у последњих десетак година”. Професор Тркуља је најзад свој предан рад на тему политичког изгона интелектуалаца у српском друштву крунисао двема књигама: *Злочин над мишљењем, Осуда и изгон Михаила Ђурића* (2005) и *Усуд нејогодности, Сјорови, суђења и изјони Божидара Тодоровића* (2006. године).

У научном смислу, професор Тркуља јесте плодан аутор, али је поред тога остварио изузетне резултате и у сфери издавачке делатности, најчешће у својству уредника наших најпознатијих издавачких кућа или едиција из области права и политике. Ваља овом приликом поменути да је био уредник издавачке делатности Центра за унапређивање правних студија (1998), управник Издавачког центра Правног факултета Универзитета у Београду (2004–2010), као и оснивач и уредник „Правне библиотеке” ЈП Службени гласник Београд (2005–2012), те да је био главни и одговорни уредник Библиотеке „Политика и друштво” (2006. године). Био је такође уредник часописа Београдског универзитета *Гледаштва* (1983–1990), оснивач и уредник библиотеке „Научно наслеђе Правног факултета у Београду” (1994), оснивач и председник Савета часописа *Српска јолијичка мисао* (1994–1996), оснивач и уредник библиотеке „Студије” Издавачке агенције „Драганић” (1993–1996), оснивач је и главни уредник часописа *Херетикус* и истоимене библиотеке при Центру за унапређивање правних студија (2003. године). Посебну пажњу завређује чињеница да је као уредник приредио *Изабране сјисе Миодрага Јовичића* у шест књига, *Сабрана дела Драјољуба Јовановића* у 16 књига, као и *Сабрана дела Михаила Ђурића* у 12 књига.

Неопходно је на крају поменути и друге облике јавног ангажмана професора Тркуље: био је један од оснивача Центра за унапређивање правних студија у Београду (1998), био је оснивач и предавач у Алтернативној академској образовној мрежи у Београду (1999–2002), оснивач је и главни уредник Међународног округлог стола „Кикиндски дијалози” (2001), био је уредник „Форум ЦУПС-а”, јавне трибине која је одржавана уторком (1998–2003), као и надалеко познатог Општег семинара Правног факултета (2004–2008), био је управник летње школе „Забрана дискриминације особа са инвалидитетом”, која је одржана на Правном факултету септембра 2010, био је писац колумни у дневним листовима: *Блиц* (1998–1999) и *Данас* (2000–2001). Између осталог, ваља рећи да је професор Тркуља био председник Одбора за професионалну етику Универзитета у Београду (2008–2010), шеф Катедре за јавно право Правног факултета (2009–2011), а од 2008. године члан је Сената Републике Српске. Један је од оснивача Фондације „Миодраг Јовичић” и актуелни председник Управног одбора те фондације.

Управо због свега реченог, жири за овогодишњу доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић”, одлучио је да лауреат за 2012. годину буде професор др Јовица Тркуља.

ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА

Професор др Будимир Кошутић
Професор др Драгољуб Поповић
Професор др Миодраг Јовановић

Београд, 5. септембар 2012.

ПРОСВЕТИТЕЉСКА МИСИЈА МИОДРАГА ЈОВИЧИЋА*

Поштована породицо Миодрага Јовичића,
Уважене даме и господо,
Драге колегинице и колеге,

Дозволите ми пре свега да изразим захвалност свима онима који су учествовали у доношењу одлуке да награда Фондације „Миодраг Јовичић” буде додељена управо мени. Награда за мој стручни рад у области уставног права и политичког система истински ме је обрадовала и за мене представља изузетну част и признање. Моји скромни радови из те дисциплине и јавна делатност не могу се, наравно, упоредити с бројним и темељитим студијама и самосвојним деловањем Миодрага Јовичића. Крчио је путеве, проширивао видике слободне научне мисли Србијом. Срећан сам ипак што сматрате да постоји тематска подударност и сагласје између онога што је радио и урадио академик Јовичић и онога што ја покушавам да чиним у свом послу и јавном деловању. Истински сам почаствован чињеницом да сте оценили да сам достојан награде која носи име Миодрага Јовичића.

Прилика је да се још једном подсетимо тог племенитог човека благе нарави а оштра ока и мисли, да одамо захвалност самосвојном јавном делатнику који је у правној науци постигао крупне и вредне резултате, те постао наш најплоднији и најоригиналнији конституционалиста друге половине XX века.

Са поносом и захвалношћу посвећујем успомени на академика Миодрага Јовичића своје предавање о његовој просветитељској мисији у Србији. Настојаћу да вашој пажњи предочим шест фрагмената о Миодрагу Јовичићу.

1. Живој Јовичићев његова је слика

Рођен је на Божић 1925. године у Јагодини. Основну школу учио је у местима службовања свог оца (Београду, Пријепољу, Скопљу, Вучитрну) а гимназију у Београду. У свим тим срединама афирмисао се

* Реч на додели награде Фондације „Миодраг Јовичић”, Београд, 16. октобар 2012. године.

као веома вредан и свестран ученик, широке културе и разноврсних интересовања и талената.

Миодраг Јовичић је припадник „нараштаја са најтрагичније распутице у историји српског народа”, нараштаја који није правио историју, већ на којем се историја правила. „Припадник генерације која је пред ступање у живот све имала, ступивши у њега све изгубила... Припадник плејаде петнаестогодишњака који су као голобради дечаци ушли у вртлог Другог светског рата и из њега изашли као људи горког искуства и војници који умеју с оружјем, иако нису служили војску.”¹

Будући да је био симпатизер Српског културног клуба, деловао је на платформи „национал-деморатске и државно-бранитељске историјске вертикале”². Противио се закључењу Тројног пакта 25. марта 1941, те је активно учествовао у демонстрацијама 27. марта исте године. Веровао је у снагу југословенске војске, у стару српску славу и надао се да ћемо се одбрани од фашизма уз помоћ западних савезника. Био је опчињен идејама Југословенске равногорске омладине (ЈУРАО), која је настављала линију српских омладинских организација: Уједињене омладине српске – Младе Босне – Омладинске секције Српског културног клуба. Крајем 1943. године активно се укључио у покрет отпора. Био је шифрант у команди Групе јужноморавских корпуса и сарадник-уредник листа *Глас Јухора*.

Од октобра 1944. године је мобилисан и борио се за ослобођење земље у Народноослободилачкој војсци. Одликован је Медаљом заслуга за народ 1946. године. Потом је робовао због својих слободоумних идеја и зато што није прихватао диктаторски режим. После осуде упућен је у Забелу на издржавање казне и тамо је затекао своје гимназијско друштво. Они су робијали као чланови Националне револуционарне српске омладине (НРСО), организације проистекле из Југословенске равногорске омладине (ЈУРАО 501).³ По изласку са робије 1947. остао је доследан својим убеђењима. Наставио је да „војује мачем уста својијех” (Јован са Патомоса) и „упорним пркосним радом” (Милан Кашанин). Уређивао је илегални часопис *Књижевни ѝрейород* и лист *Велика Србија* и у њима објављивао своје прилоге. Будући да су му сва врата била затворена за посао, уписао је Правни факултет у Београду. Дипломирао је јуна 1952. и докторирао јануара 1965. године.

Од јануара 1956. радио је у Институту за упоредно право у Београду као асистент, да би потом био биран у виша звања, до највишег – самосталног научног истраживача. Године 1977. изабран је на Прав-

1 Видети: Угљеша Крстић, „Рани дани једног нараштаја” у *Миодраг Јовичић о себи и друји о њему*, (приредио Ј. Тркуља) Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2002. (у даљем тексту *Миодраг Јовичић о себи и друји о њему*), стр. 278.

2 *Истио*, стр. 279.

3 *Истио*, стр. 282–283.

ном факултету у Новом Саду за ванредног професора, а за редовног професора изабран је 1980. за предмет Савремени политички системи. Пензионисан је фебруара 1985. године.

Скрхан болом под бомбама које су по трећи пут у његовом животу падале на Србију 1999. године, тог пута од његових духовних узора и интелектуалних узданица – Јовичић се осетио пораженим. Уз пламен петролејке исписивао је своје последње речи „разочарења и гнева”: прво, *као сиручњака* који се одушевљавао америчким системом, федерализмом, владавином права и демократијом; друго, *као Србин* који је у Америци гледао други дом својих земљака и гајио велику љубав и симпатије за амерички народ; и треће, *као људско биће* за које је Америка оаза слободе, људских права и човековог достојанства.⁴ Све то је срушено и уништено НАТО бомбама под налетима „Милосрдног анђела” на малу Србију. После краће болести, Миодраг Јовичић је преминуо у Београду 16. октобра 1999. године.

У најкраћем, то је животни пут и лик Миодрага Јовичића, а Андре Жид је својевремено приметио: „живот човеков његова је слика”. Живот Миодрага Јовичића доиста је верно оцртао његов неизменљив портрет. Пратећи његов животни пут и разнолико дело, сасвим се јасно уочава човек постојане моралне усправности, задивљујућег интелектуалног поштења и доследности, који искрено и родољубиво настоји да да допринос слободи и напретку свога народа.

Будући такав, Јовичић није на свом правом животном путу имао дилема, још мање одступања, чак ни када се као дечак нашао на трагичнијој распутици 1941. године, када се оружјем морао борити за своје идеале, када је ваљало кренути стрмим литацама науке, када је требало служити свом народу у најтежим тренуцима, када је питање части био отпор власти и охолим властодршцима.

2. Јовичић као истраживач и велики правни њисац

Јовичић је, како би Кандит рекао, „обрађивао своју малу башту, па је понешто у њој и родило”.⁵ Научна активност Миодрага Јовичића била је посвећена упоредном, нарочито уставном праву, као и теорији државе и права и политичким системима. У првим годинама и деценијама он је био одмерен истраживач, помало чак и апологета. Међутим, касније је све слободнији у избору тема и све критичнији и смелији у закључцима.

4 Миодраг Јовичић, „Америкo, проклета да си!”, *Косовo, историјски и уставно-правни аспекти*, Библиотека „Политика и друштво”, Центар за унапређивање правних студија, Београд 2000, стр. 175–179.

5 „Пребирање по животно-професионалној биографији”, разговор Миодрага Јовичића са новинарем Милошем Јевтићем 8. и 10. јануара 1995. године у *Миодраг Јовичић о себи и други о њему*, стр. 198.

У том периоду, Јовичић је био врло активан и учествовао је са рефератима на више конгреса и научних скупова.⁷ Учешће на тим скуповима помогло му је да прошири своја сазнања о проблемима које је истраживао и да стекне увиде у искуства других земаља о њима. Својим приказима и освртима у правним часописима обавештавао је нашу јавност о проблемима који су били предмет расправе али и о новим идејама на тим скуповима.

У другом периоду свог стваралаштва, од почетка осамдесетих до 1999. године, Јовичић је своја истраживања све више усмеравао на *конкретно-историјски ниво*, а његову пажњу су посебно заокупљали проблеми организације власти и функционисања југословенске федерације. Слабости федералног уређења по Уставу СФРЈ од 1974. године постале су предмет Јовичићевог критичког преиспитивања и трагања за бољим решењима тадашње југословенске вишенационалне заједнице:

7 Учествовао је на међународним конгресима Удружења за упоредно право, Међународног удружења за политичке науке и Међународног удружења за уставно право у Совјетском Савезу, Пољској, Белгији, СР Немачкој, Шведској, Италији.

Пућеви и сјранијуице јујословенске устјавносји, Научна књига (1988), Државносј федералних јединица (1992. године).

Почетком деведесетих година XX века када је заједница југословенских народа доживела кризу а држава СФРЈ агонију и слом, Јовичић је у том драматичном и за српски народ судбоносном времену настојао да умири своју научну и патриотску савест тражењем бољих решења. Резултат тих настојања чине студије: *Рејионална држава – уставноправна студија*, (1996), *Устјав рејионалне државе Устјав Уједињених срјских земаља*, нацрт (1996), *Куда идеш Србијо? Хроника срјско-јујословенске устјавносји*” (1995), *Слободан Јовановић – илусјирована монојрафија* (1997), *Лексикон срјске устјавносји* (1804–1918), (1999. године).

У то време, велике спорове и контроверзе изазвала је Јовичићева концепција регионалне државе.⁸ Сматрао је да регионална држава, на једној страни, спаја добре стране унитарног и федералног уређења док, на другој страни, отклања њихове основне слабости. Увођење регионалне државе значило би рушење зидова подигнутих на републичким границама, одузимање власти републичким феудалцима, водило би уклањању такозваних националних економија, престанку суревњивости између републичких центара, спречило би даљу етатизацију република и, што је најважније, сукобе припадника различитих нација у оквиру једне републике. Регија се схвата као државноправни израз једне природне, етнички, верски и културно комплексне целине која би чинила основицу за: а) административну поделу земље, б) грађанску сувереност, в) изградњу интегралног привредног система. Не би смела да буде вештачка творевина, већ оптимално заокружена друштвено-економска, географска и културно-историјска целина. У том смислу, регије се не одређују већ се препознају на основу научно верификованих параметара. На основу тих критеријума, целокупна територија СФРЈ би се могла поделити на 30 регија величине 700.000–800.000 становника.

И поред тога што је модел Југославије, као регионалне државе, ишао у сусрет помирењу крајности између федералиста и конфедералиста, уз максимално уважавање принципа и циљева савременог регионализма, он уопште није разматран као могућа опција реконструкције југословенске државе. Без обзира на то, Јовичић је доследно истрађавао на свом залагању за регионалну државу и после распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Сматрао је наиме да је регионална држава најпогоднији облик државног уређења будуће заједнице српског народа и других народа и етничких група који са њим желе да живе. Стога, стао је на становиште да треба одустати од федеративног уређења

8 Оригинални модел регионалне државе у развијеном и конзистентном облику он је понудио у својим рефератима за научне скупове „Југославија – регионална држава” 1. марта 1990. у САНУ и „Југославија на раскршћу”, 12–13. октобра 1990. у Црногорској академији наука и уметности.

Савезне Републике Југославије и, уместо тога, у оквирима постојеће земље, увести регионалну државу.⁹

Таква држава се у науци назива *tertium genus*, нешто између унитарно и федеративно уређене државе. Увођење регионалне државе значило би брисање како републичких, тако и покрајинских граница. Поред оштре критике које је добијао од тадашњих политичара и официјелних идеолога, Јовичићу су упућене и озбиљне стручне примедбе. Пре свега, да је његов концепт Савезне Републике Југославије и Србије, као регионалне државе, нереалан и да не уважава конкретно-историјске услове и међународне околности. Посебно је критикована његова идеја о Црној Гори као једном од 13 региона. Осим те примедбе, Јовичићу су упућене и друге које произлазе из умногоне ригидног уставноправног решавања „српског питања“, које недовољно уважава реалност и однос снага у бившој СФРЈ и Савезној Републици Југославији. Реч је о недовољном уважавању тековина „социјалистичке самоуправне уставности“ и федеративно-конфедеративног уређења друге Југославије које су санкционисане Уставом од 1974. године. Упркос погрешним принципима на којима су почивале, те тековине су се интериоризовале у свести политичких елита као „стечена права“ и представљају уставно-политички релевантне чињенице које се морају респектовати. У том смислу, Јовичићево инсистирање на чистим принципима и конзистентним концептима (федерације, регионалне државе, парламентаризма и сл.) сучељено са српско-југословенском реалношћу деведесетих година, представљало је својеврсни теоријски донкихотизам.

У том периоду, уочљива је и научно-јавна активност професора Јовичића. Све чешће се појављивао на јавним трибинама и у медијима, писао чланке у новинама, давао интервјуе.¹⁰ У њима је објављивао своје одговоре на друштвене, политичке, правне и моралне изазове који су дубоко потресали наше друштво и државу. Писао је оштро и оштроумно, водећи рачуна само о критеријуму струке и истине. Његово перо постајало је копље оштре критике кад год је оцењивао штету коју је српски режим наносио српском народу. Истом оштрином је критико-

9 Земља би се састојала од 13 региона, који би обухватили између 500.000 и 1.000.000 становника, били јединице уобличене сходно историјским, географским, привредним и другим карактеристикама, и уживали велики степен аутономије, али без елемената државности. Основни конститутивни акт регије био би *сйаййуш* који би доносила скупштина регије, а верификовао централни парламент државе. Региони би представљали изборне јединице за образовање дводомог централног парламента у којем би један дом (веће) сачињавали представници региона (веће региона) и други дом представници грађана (веће грађана), изабрано на основу пропорционалног представништва. У земљи би постојало 13 региона: Банат, Бачка, Београд, Западна Србија, Источна Србија, Јужна Србија, Косово, Метохија, Подунавље, Рашка, Срем, Црна Гора, Шумадија, Миодраг Јовичић, *Регионална држава, ојйималан облик уређења йосйојеће државне заједнице*, Фонд „Љуба Давидовић“, Београд, 1996. (стр. 151–160).

10 У периоду од 1988. до 1999. године Јовичић је објавио преко 200 библиографских јединица краћих радова на актуелне теме.

вао нелегитимне и међународном праву супротне акте против Србије, а нарочито бомбардовање 1999. године. Теме и наслови тих радова и јавних наступа довољно говоре о његовим преокупацијама и племенитим родољубивим намерама. Нажалост, није било слуха за поруке које је упућивао, тако да је његов глас био глас вапијућег у пустињи.¹¹

Својим текстовима и јавним наступима, Миодраг Јовичић се залагао за демократску правну државу и владавину права, за увођење парламентаризма у нас, уместо председничког система који је сматрао мањкавим. У оквиру демократског регионалног система, предлагао је реконструкцију и јачање система локалне самоуправе, а уместо традиционалне и механички схватане идеје поделе власти, заступао је идеју узајамне контроле и врло детаљно разрађене равнотеже између различитих грана власти. Велику пажњу је поклањао успостављању независног судства, као и омбудсмана за људска права и за права припадника националних мањина. Трагао је за равнотежом између људских права и пуне слободе, с једне стране, и грађанских људских дужности, с друге стране. Предлагао моделе државног преуређења Србије и решења Косовског питања.

После Јовичићеве смрти објављени су следећи рукописи: *Косово – историјски и уставноправни аспекти* (2000), а његова „Сећања”, „Записи са робије (фрагменти)”, младићки радови и неколико разговора са новинарима објављени су у књизи *Миодраг Јовичић о себи и друшћу о њему* 2002. године.¹² Заједничким напором Службеног гласника, Фондације „Миодраг Јовичић” и Правног факултета Универзитета у Београду, објављени су 2006. године *Изабрани сјиси* Миодрага Јовичића у шест књига.

Објављивање *Изабраних сјиса* имало је за сврху одуживање дуга који српско правништво има према свом великом писцу. Тај дуг је огroman и неодужен, јер је Јовичићево дело дуго времена било скрајнуто

11 Следи неколико наслова Јовичићевих радова из тог периода: „За достојанство правне науке”, „Загађивање интелектуалне средине”, „Брисање жига срама – Косово привести цивилизацији”, „Оптужујем” (објављени 1988); „Србији вратити уставотворну власт”, „За достојанство консензуса”, „Одбрана од сопственог разбијања”, „Зашто нам је и какав омбудсман потребан”, „Сазвати уставотворну скупштину” (све 1990); наредних година: „Срби неће да буду таоци”, „Време мутних идеја и људи”, „Пораз права”, „Скидање мрље са образа Србије”, „Кардељ над Жабљаком”, „Милиција тражи полицију – Устав за почетнике”, „Устав не ствара државу”, „Заробљеници политичких амбиција”, „Ко призива дух раздора”, „Одговорност правне и друштвене науке”, „Чему устав ако се не поштује”, „*Modus vivendi*: регионална држава”, „Ко и како данас води ову земљу (Скроман прилог карактерологији људи на власти)”, „Устав и политичка моћ”, „Царево ново одело”, „Главни кривац је српски режим”, „Господо, докле ћете се понашати као крајњи игноранти”, „Из неправда не може настати право”, „Живот је увек јачи од правних норми”, „Ампутација Косова специјалним статусом”, „Поделити Србију на туче регија”. У време бомбардовања 1999. године објавио је следеће текстове у београдским листовима: „Шта се мора знати и не сме се заборавити”, „Америко, проклета да си!”, „Само нова Србија може повратити Косово”, „Странци на својој земљи”, „Стаза без путоказа”, „*Vae vicitis*” „С њим, или на њему”.

12 *Миодраг Јовичић о себи и друшћу о њему*, стр. 3–393.

и недовољно познато стручној и широј јавности.¹³ За разлику од Сте-рије, Слободана Јовановића, Живојина Перића и других нестора српског правништва, који су живели у времену када је „тако велика тражња правника, да се и не помишља да је народу, поред правног образовања, потребно још какво” (С. Јовановић) – Јовичић је живео у времену сумрака права. Било је то доба у којем су неприкосновени ауторитети правне науке извржавани подсмеху, стављани под сумњу и одбацивани у име права као оруђа у руци владајуће класе.

Јовичићева дела су настајала у дуге 43 године. У том периоду, његова мисао је еволуирала, постајала отворенија за различита гледишта а ставови су се мењали, каткад и битно. У том смислу, био је човек свога времена и мењао се са њим.¹⁴ У својим истраживањима, Јовичић је тежиште стављао на нормативистички метод, који има одређена ограничења и слабости: више је водио рачуна о нормама него о стварности.¹⁵ С разлогом је имао критички став према државном уређењу и општим приликама у Југославији. Али, доста поједностављено, видео је узроке у „погрешној идеологији” комуниста и опортунизму српског руководства у Југославији. Имао је амбивалентан однос према југословенским уставима. С једне стране, некритички и неодмерено је писао о Уставу из 1963. и његовом месту у иностраној правној породици¹⁶, а о погубном Уставу из 1974. да има значајно место у свету уставности.¹⁷ С друге стране, веома оштро је критиковао Устав СРЈ из 1992. доказујући да га „српска наука не прихвата”. Од заступника званично прихваћеног гледишта да федерализам представља најбољи начин решавања националног питања, поучен искуствима неких савезних држава а посебно Југославије, постао је његов противник. Штавише, почетком деведесетих година залагао се за напуштање федерализма у корист регионалног

13 Јовичићева библиографија броји преко 400 радова. Видети: Сања Степановић Тодоровић, „Библиографија” у *Миодраг Јовичић о себи и друћу о њему*, стр. 349–389.

14 „У том погледу Миша је показао особину великих, правих стваралаца, способност да мењају и сопствено мишљење када, после дужег посматрања, дођу до другачијих резултата. Без посипања пепелом по глави, Миша је, достојанствено како му је и приличило, све више износио ставове који су били супротни онима које је раније заступао”. Момир Милојевић, „Размишљања над биографијом и библиографијом Миодрага Јовичића”, у *Миодраг Јовичић о себи и друћу о њему*, стр. 320.

15 На ту слабост, Јовичић је указао самокритички у кратком тексту који је написао 23. маја 1999. године: „Када бих пред собом имао још довољно времена, ја бих у будућем раду, у бављењу уствним питањима, поучен случајем Америке, далеко више водио рачуна о стварности него о правним нормама, а сваки систем, па и амерички, ценио мање по ономе како гласи ‘law in books’, а много више по ономе како гласи ‘law in practice’. Ту разлика може да буде огромна.” Миодраг Јовичић, *Косово, историјски и уставноправни аспекти*, Библиотека „Политика и друштво”, Центар за унапређивање правних студија, Београд 2000, стр. 176.

16 Миодраг Јовичић, „Први одједи устава СФРЈ у иностраној правној породици”, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, 1964, бр. 3, стр. 384–293.

17 Миодраг Јовичић, „Место југословенског устава у свету уставности”, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, 1983, бр. 4, стр. 379–390.

уређења. При томе, његова концепција уређења СРЈ и Србије, као регионалне државе, показала се нереална и утопијска. Слично је било и са његовим нацртом устава уједињених српских земаља. У свом концепту суверености није довољно уважавао битне, структуралне промене које су се десиле на том плану последњих деценија у процесу глобализације.

Упркос побројаним слабостима појединих Јовичићевих студија и концепција, његови *Изабрани сјиси* су попунили велику празнину у нашој правној литератури. Понешто у њима неће одолети зубу времена, али „не може бити сумње да ће они остати неразрушив, дакле трајан белег једног честитог, марљивог и плодног живота посвећеног науци”¹⁸.

Посматра ли се Јовичићев богати научни опус у целини, намеће се закључак да је он оставио значајан траг у нашој правној науци. Прво, био је један од првих правих компаративиста у области уставног права. Компаративним уставним правом бавили су се у нас Слободан Јовановић, Јован Стефановић, Јован Ђорђевић и, нешто мање, неки други. Јовичић је био не само њихов настављач, већ их је умногоме и превазишао управо својим готово искључивим посвећивањем компаративним студијама. Друго, Јовичића је красила доследност у ставовима и мишљењима које је заступао у различитим политичким и друштвеним приликама.

На тим принципима и начелима настала су поменута дела Миодрага Јовичића која недвосмислено потврђују да су наука и научни рад били његово најдубље опредељење и истински позив, којима чак ни ратна збивања, укључив и нестанак државе у којој је живео и делао, нису могли наудити, а немоли их спречити.

3. Јовичићеве јавне делатности

Поред научне, Миодраг Јовичић је јавно деловао обављајући својеврсну просветитељску мисију у Србији у најширем смислу те речи: упознавање с најважнијим достигнућима савремене правно-политичке мисли, оснивање и уређивање библиотека и часописа, организовање научних симпозијума и расправа, извлачење из заборава наших знаменитих правно-политичких писаца и њихових дела, учешће на јавним трибинама и дискусијама, богата и разноврсна публицистичка делатност и још много других активности.

Миодраг Јовичић је био члан више домаћих и међународних научних удружења и организација. У периоду од 1967. до 1970. био је генерални секретар Савеза удружења правника Југославије, а такође је био и председник Југословенског удружења за уставно право, члан Сталног одбора за баштину Правног факултета у Београду и члан Председништва Српског сабора, сенатор Републике Српске.

18 Данило Баста, „*Изабрани сјиси* Миодрага Јовичића” у *Самостояштовање и ју-завосј*, Библиотека „Политика и друштво”, Правни факултет Универзитета у Београду и Досије, Београд, 2007, стр. 290.

За свој научни и јавни рад Јовичић је добио највеће признање – изабран је у нашу највишу националну установу, у Српску академију наука и уметности: 1985. изабран је за дописног, а 1994. године за редовног члана. У Академији је био заменик секретара Одељења друштвених наука (1991–1993); члан и председник (од 1991) Одбора за изворе српског права, а у оквиру тог одбора је (од 1991) руководио радом Групе за уставноправна питања, као и радом на пројекту „Инострани утицаји на наше право” који је започет 1997. године. Ангажовао се на настављању пројекта и издавању вишетомног *Законика Цара Стефана Душана* (коуредник треће књиге). Био је представник САНУ у Међуакадемијском одбору за питања уставног уређења, члан Вардарског одбора САНУ, Међуодељенског одбора за проучавање мањина и људских права и члан Комисије за задужбине.¹⁹

Имао је запажену улогу у припреми лексикона и енциклопедија: секретар редакционог одбора за припрему два издања *Правној лексикона*; члан редакционог одбора и аутор 250 одредница *Правне енциклопедије*, члан редакционог одбора *Мале енциклопедије* Просвета.

Сарађивао је у организовању више научних скупова Српске академије наука и уметности и уредник је зборника са тих скупова.²⁰ Био је, такође, уредник и редактор више десетина различитих публикација (зборника радова, материјала за саветовања, збирки превода и сличних списа), али и преводилац с француског, енглеског и руског језика већег броја чланака, уставних и законских текстова и сличног штива.

Под руком Миодрага Јовичића, као главног и одговорног уредника *Архив за јавне и друштвене науке*, наш најстарији и најугледнији часопис из области права, доживео је од 1991. до 1997. године препород и приближио се стандардима које су поставили Слободан Јовановић, Ђорђе Тасић и Михаило Илић. Захваљујући томе, научни прилози у *Архиву* поново су, као тридесетих година, почели да изражавају дух и стварност свога времена. *Архив* спада у највише домете наше научне периодике.

Био је члан Уређивачког одбора *Српској књижевној јасника*. Настојао је да допринесе његовој сјајној традицији и борби против загађивања српског језика.²¹ Јовичић се трудио да својим радовима да леп

19 Видети: Сања Степановић Тодоровић, „Миодраг Јовичић, биографија” у *Миодраг Јовичић о себи и друћу о њему*, стр. 345–389.

20 Јовичић је уредник или приређивач следећих зборника: *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903* (1988); *Два века савремене уставности* (1990), *Уставни развитак Србије у 19. и почетком 20. века* (1990); *Основи новој уставној уређења Југославије* (1990); *Актуелни проблеми уставна и уставних промена* (1991); *Право у сени јолићике – Како Евројска заједница растура Југославију* (1992).

21 Против загађивања српског језика борио се као уредник, приређивач и аутор. Миодраг Јовичић, „Загађивање интелектуалне средине у правном и политичком речнику”, *Архив за јавне и друштвене науке*, бр. 2 (1995), стр. 263–272.

стилско-језички израз. Краси их елегантан стил, јасан и прецизан језик, који Јовичића сврстава у достојне следбенике београдског стила, чији је родоначелник у праву Слободан Јовановић.

Заједно са професором Божидаром С. Марковићем, академик Јовичић је најзаслужнији за обнову знамените Библиотеке „Политика и друштво” 1991. године. Реч је о библиотеци – драгуљу српске публицистике коју је 1937. године основала група демократски оријентисаних професора Правног факултета у Београду, заједно са неколицином адвоката, који су се окупили око начела: истина, демократија и интерес српског народа. Захваљујући Јовичићевом залагању, као уредника, обновљена библиотека је представљала наставак традиције предратне, то јест наставак јавне трибине са које наши најпозванији људи и најбоља пера упућују демократској јавности своја научно проверена сазнања и поруке у циљу оздрављења политичког живота у нас, разумног и правичног решавања наших националних, политичких и друштвених проблема.

За кратко време, колико је био председник Југословенског удружења за уставно право (1991–1999) организовао је неколико округлих столова на којима су аналитички и критички разматране и оцењиване наше најважније државне установе и начин њиховог рада. Реферате и дискусију са тих скупова објавио је у шест књига „Мале библиотеке” Југословенског удружења за уставно право.²² Тих шест књига пример су одговорне и критичке анализе улоге, положаја и праксе највиших државних органа и стручних одговора на питања и проблеме са којима се они сусрећу. На тај начин, мишљења изнета на округлим столовима стављена су на располагање надлежним органима и телима, политичким странкама и стручној јавности.

У целини посматрано, научна и просветитељска делатност академика Јовичића успешан је пледоаје за одговоран, храбар и принципијелан ангажман интелектуалаца у нашем времену. Својим књигама, јавним иступима, уређивањем часописа, зборника и библиотека, организовањем научних симпозијума, поставио је својеврстан образац и меру таквог ангажмана.

4. Јовичић као самосвојни духовни делатник

Живећи у сумраку права, Јовичић је својим принципијелним и свестраним ангажманом доприносио срицању слободе, демократије и владавине права у Србији. На трагу корифеја Правног факултета у Бео-

²² У Југословенском удружењу за уставно право организовано је шест расправа на округлим столовима о актуелним уставноправним проблемима и питањима: „Отворена питања усклађивања републичких устава и закона са савезним уставом и законима” (1995), „Проблеми у раду Савезне скупштине и скупштина република” (1995), „Статус и овлашћења председника република – Југославије, Србије и Црне Горе” (1997), „Положај влада у та три ентитета” (1998), „Отворена питања о културним пословницима” (1998) и „Дилеме уставноправног статуса Косова и Метохије” (1998).

граду: С. Јовановића, Ж. Перића, Ђ. Тасића, М. Илића, Т. Живановића, Р. Лукића обављао је просветитељску мисију у српском народу који, мада непросвећен, има дубоко укоревљену представу о праву, правди и правичности и у чијем језику реч право значи прав, усправан став, а устав је, заправо, брана самовољи властодржаца.

И поред тога што је живео и радио у мрачним и „вуненим временима”, Јовичић је, насупрот официјелној теорији, створио основе за систематско и свеобухватно схватање права и државе и наговестио сопствено учење. Најпотпунији израз, то учење ће добити у компаративном приступу областима којима се Јовичић првенствено бавио: уставном праву, теорији државе и права и политичких система.

Својим радовима из тих области, Јовичић је дао изузетан допринос теорији упоредног права и примени упоредног метода у правним и политичким наукама. Додуше, није створио никакву своју теорију, није засновао своју школу. Упркос томе, оставио је дубоки траг у нашој јавноправној науци. О томе сведоче Јовичићеве радови прикупљени у шест томова *Изабраних сѝиса*. Они представљају опус достојан сваког поштовања, ма како и из било ког угла тај опус био посматран. Како време одмиче, многе од тих студија (о омбудсману, референдуму, локалној самоуправи, одговорности носилаца јавних функција) све више добијају на значају. Нажалост, неки од тих радова нису издржали пробу времена, а неке тек треба критички преиспитати (на пример, државност федералних јединица, регионална држава, идеја и устав уједињених српских земаља).

У својим текстовима и јавним наступима у периоду 1989–1999. године, много више него у својим претходним књигама, Јовичић је обелоданио једну своју драгоцену особину, а то је кураж и доследност свога мишљења. Одважност да се каже сопствено мишљење о најсложенијим и најделикатнијим политичким питањима. Према тематици, садржини и начину како су писане, Јовичићеве тадашње расправе подсећају на *Политичке сѝудије* професора Живојина Перића, настале почетком XX века, а објављене 1908. године у Београду.²³ Слично Перићу, који се тада прихватио просветитељског подухвата да тадашњој Србији приближи тип државног уређења и владавине који је изградила уставна пракса развијених демократских земаља Европе, и Јовичић настоји да Србији приближи тип либерално-демократске конституције друштва.

Обојици, међутим, као опомињући глас реалности могу се упутити критичке речи Стојана Новаковића, написане у предговору Перићеве књиге: „Да ли је Ваша дефиниција рачуната по нашим традицијама? Да ли народ који живи преко хиљаду година на класичном земљишту аутократије у Европи... може да уђе у више идеје?”²⁴ Јер, не смемо за-

23 Живојин Перић, *Политичке сѝудије*, друго издање, Геца Кон, Београд 1908.

24 Стојан Новаковић, „О улози владаоца у државном органу”, писмо г. Живојину Перићу, објављено у књизи Живојин Перић, *Политичке сѝудије*, стр. 6.

боравити да лична власт ауторитарног типа у Србији има дугу, скоро миленијску традицију. У широком луку од Стефана Немање до краја XX века убедљиво су доминирали ауторитарни облици владавине у којима је политичка власт изнад и изван права, у којима нема разлике између приватног и јавног и у којима се власт (доминација) апсолутизује и приватизује, а стварно су слободни само носиоци власти. Отуда не треба да изненађује што је у Србији свагда више цењен поредак од слободе, ауторитарни режим од демократског, и што су њени поданици-грађани радије волели да буду у чврстим и поузданим рукама цезаристичког, по могућности харизматског, вође. Савремени политички режими у Србији дубоко су утемељени у тој ауторитарној традицији. У њима су наглашени елементи личне власти у форми парламентаризма, уз плебисцитарну подршку маса.

У сваком случају, Јовичић се у својим радовима и јавним наступима јављао као човек става, тако да је посебна вредност његових текстова куражан и одважан став и критички суд. „Ја се нисам повијао према ветру. Увек када сам, на основу читања, посматрања и размишљања, дошао до неких сазнања – рецимо о ‘добром’ уставу, о просперитетној федерацији, о непосредној демократији и о много чему другом – ја сам их износио и од њих тешко одступао. Сматрао сам, и сматрам, да право уопште, па и уставно право, не сме да буде анцила, слушкиња политике. Наука мора да буде самостална, да има свој дигнитет, па у датом случају и ауторитет. Без тога, она није никаква наука.”²⁵ У том смислу, Јовичић се није устезао да јавно изнесе и брани своје мишљење ма колико оно било непопуларно и у супротности са званичним гледиштем. Остајао је доследан свом схватању без обзира на то шта други мисле о томе.

Јовичић је, поред тога, испољио ретку спремност да изриче теоријске судове и дијагнозе о ровитим и активним друштвено-политичким процесима. Уз то, поседовао је ретке одлике српског интелектуалца који јасно разликује државу од њеног политичког режима. Залагао се за очување државе, промену њеног уређења, као што се залагао за уставност и законитост иако је критиковао уставе и законе. Најзад, треба посебно истаћи да расправе у Јовичићевим књигама носе обележје објективности, принципијелности и индивидуализма. На тај начин, Јовичић се афирмисао као аутономни, самосвојни јавни делатник који је стао на пут говору мржње и рата, опаком и неодговорном разарању културних и националних институција. Својим делом и делањем трудио се да спречи ратне сукобе и идеолошко-политичке искључивости, да преовлађујућу ратну реторику, национално-идеолошки фанатизам и политичко секташтво замени миром, уважавањем разлика и поштовањем принципа правне државе и људских права.

²⁵ „Пребирање по животно-професионалној биографији”, разговор Миорага Јовичића са новинаром Милошем Јевтићем, 8. и 10. јануара 1995. године, у *Миограј Јовичић о себи и друћу о њему* (у даљем тексту „Пребирање по животно-професионалној биографији”) стр. 199.

5. Сведочења пријатеља и сарадника о Миодрагу Јовичићу

Научним преокупацијама, методама и думетима Миодрага Јовичића треба додати и његове људске врлине, морални и професионални интегритет који га је красио. О томе какав је Миша Јовичић био као човек сведочи његова биографија и библиографија, а најбоље говоре речи његових најближих сарадника и пријатеља.

Уљеша Крстић: „Нараштај Миодрага Јовичића не спада у оне који су правили историју, већ у оне којима се историја правила. Али, осим ‘гласне’, постоји и ‘тиха’ историја, на дуге стазе, најчешће моћнија од оне прве. Ако, дакле, размислимо без часовитог усхићења скорашњим догађајима, схватићемо да је имало и има оних који су деценијама обделовали њиву на којој је 5. октобра 2000. почео да ниче усев слободе. Тој копчи нараштаја служе ова присећања на Миодрага Јовичића.”²⁶

Данило Баста: „Јовичићева опредељења и настојања односе се на право као културну творевину и културну вредност, на државу ограничenu и уређену правом, дакле на правну државу, односно владавину права, на достојанство и слободу човека као средишњег субјекта и највише мере правног поретка, тј. на људске слободе и права.” Баста посебно истиче његове две дијаноеитичке врлине: „Миодраг Јовичић је био (а морао би и да остане!) пример оног обрасца научног рада и обављања научног позива који почива на обједињавању двеју дијаноеитичких врлина: истинољубивости и интелектуалне честитости. Дакако, догађа се да и људи слабог морала постигну вредне научне резултате. Али, такви резултати једва да нам могу бити људски блиски и пријемчиви, за разлику од оних који су произашли не само из моћног духовног него и из снажног моралног извора. Радови Миодрага Јовичића, од најзамашнијих до најкраћих, проистекли су из оба та извора. То им даје посебан ранг и нарочит значај у нашој свеукупној науци која за свој предмет има ширу област јавног права.”²⁷

Косија Чавошки: „Миодраг Јовичић је један од ретких правних писаца и професора о којем је још за живота постојало неподељено мишљење да је узор постојаности моралне исправности и задивљујућег интелектуалног поштења... Он је имао ту ретку моралну снагу да остане усправан када су многи били на коленима пред лицем тоталитарне власти, и да исправно расуђује властитом главом када су многи преузимали туђе, наметнуто мишљење, да би га изнова саопштили као своје властито.”²⁸

²⁶ Уљеша Крстић, „Рани дани једног нараштаја”, стр. 287.

²⁷ Данило Баста, „Изабрани списи Миодрага Јовичића”, *Самостојитовање и њу-завоси*, Правни факултет Универзитета у Београду и Досије, Београд, 2007, стр. 284–285.

²⁸ Коста Чавошки, „Узор интелектуалног поштења” у *Миодрагу Јовичићу о себи и друћу о њему*, стр. 288.

Стеван Врачар: „Миша Јовичић је човек који је својом изузетном личношћу, интелектуалним способностима, изванредним људским особинама, радном енергијом која може да служи свакоме за пример, доследношћу којој човек мора да се диви, постојаношћу која је увек и свуда могла да буде пример, изградио један опус који фасцинира.”²⁹

Момир Милојевић: „Наш Миша је био човек свога времена и мењао се с њим. Имао је довољно знања да савлада све препреке које су стајале на путу чистој науци и велика је штета што само није имао времена да све истера до краја. Али и оним што је урадио он је постао велика фигура наше правне науке друге половине XX века, одражавајући све промене кроз које је она пролазила.”³⁰

Лидија Баста Флајнер: „Миша није за мене био само старији и много искуснији колега кога сам се уз страхопоштовање и помало прибојавала. Чињеница да сам увек са нестрпљењем очекивала његов суд о ономе што бих написала или урадила била је превасходно везана за дубоко, потпуно нехијерархијско уважавање његовог имспресивног познавања упоредног уставног права. Без имало сујете, али уз пуно разумевања, и са благом дозом добронамерне ироније, Миша је увек прихватио и то што један почетник има другачије усредсређена интересовања у уставној науци, па одатле понекад тврдоглаво брани своје ‘наравно другачије мишљење’.”³¹

Драгољуб Појовић: „Сарадња са професором Јовичићем била је увек веома пријатна. Професор је био потпуно опуштен човек, доброг расположења и неоптерећен конвенцијама. Био је благ и неизвештачен... Имао је смисла за шалу и био је ведар. Љутину је углавном глумио... Иако неупућен у дневну политику, живо је и без устезања, чак с извесном страхћу и никако неутралан, пратио свакидашње догађаје... Ма колико опуштен и неконвенционалан, професор је у раду био скрупулозан, темељан и педантан... Његова темељност и савесност су умногоме надилазили нашу средину... О научним проблемима имао је сопствено, увек аргументовано мишљење, па му зато туђе мишљење и аргументи нису сметали.”³²

Четири године пре него што је отишао са овога света, сâм Миодраг Јовичић је о себи рекао следеће: „Осећам да нисам проживео живот каквим сам га некада замишљао, да нисам постигао много шта што

29 Стеван Врачар, „Јовичићево служење истини и свом народу”, Реч на додели награде Фондације „Миодраг Јовичић”, 16. октобра 2002. године.

30 Момир Милојевић, „Размишљања над биографијом и библиографијом Миодрага Јовичића”, стр. 330.

31 Лидија Баста Флајнер Реч на додели награде Фондације „Миодраг Јовичић”, 14. октобра 2008. године.

32 Драгољуб Поповић, „Овде Ј” у *Миодраг Јовичић о себи и други о њему*, стр. 304.

сам евентуално могао, али ипак – не хулећи на Бога – морам да будем релативно задовољан и оним што сам у науци урадио... Што се тиче питања да ли сам задовољан собом, својом личношћу као политичког бића и својим држањем током сада већ дугог живота, одговорио бих да у *дашћим* околностима (ово посебно наглашавам!) немам разлога да се тиме како сам живео и шта сам радио било чега постидим. Своју савест нисам ничим, бар ничим иоле крупнијим, оптеретио. Држао сам се увек латинске *Honeste vivere, alterum non laedere, suum quique tribuere!* (Часно живети, другоме не наносити штету, сваком његово признати!)”³³

6. Јовичићев интелектуални *credo*

Данас је тринаест година од када је књига земног живота Миодрага Јовичића затворена. На њеним страницама се оцртава интимна драма припадника једног трагичног нараштаја. Реч је о његовој изолованости од друштва и живота, а истовремено о његовој намери да тај живот и то друштво поправи. Данас када се са тугом присећамо академика Јовичића, нама понајвише недостаје велики правни писац, самосвојни духовни делатник који је као критеријум свог ангажмана имао научну истину, смелост да свој став јавно изнесе и спремност да га доследно заступа како у теорији, тако и у животу.

Добро је познато да су у нашој српској традицији они који су ишли путем аутономног критичког интелектуалног ангажмана доживљавали маргинализацију, изгоне, затворе, забране. На другој страни су били, а и данас јесу они који су, жртвујући своју аутономну и критичку позицију, улазили под скуте власти и постајали „интелектуални вазали” и лакеји политичких моћника. Академик Јовичић је припадао оној првој, изузетно малобројној групи српских интелектуалаца која је остала верна себи и својој аутономној критичкој позицији; која је одолела искушењима да себе изгуби или да окаља своју интелектуалну честитост.

На тај начин, Јовичић је трагајући за одговорима на судбинско питање из наслова своје књиге *Куда идеш Србију?* у потпуности остао доследан схватању улоге правне науке и струке, сачувавши свој интелектуални *credo*. Јовичић је истински веровао и залагао се за демократију засновану на владавини права, уставности, људским правима и слободама, дијалогу и демократским политичким и правним установама.

Образован и васпитаван у просветитељском духу и на најбољим традицијама београдске школе јавног права, Јовичић је правно-политичке идеје и институције развијених земаља преносио у Србију. Смишао његовог изучавања упоредног права био је преношење најбољих страних знања, искустава и демократских идеја и установа у нашу средину. По узору на Слободана Јовановића успевао је да врло тананим анализама нађе праву меру у критичком односу према идејама и уста-

33 „Пребирање по животно-професионалној биографији”, стр. 176.

новама које су развијане у свету, као што је и при извлачењу поука увек водио рачуна о нашим приликама. У том погледу, Слободан Јовановић је у Миодрагу Јовичићу добио свог достојног и доследног следбеника.

Јовичићев интелектуални *credo* састоји се у успешном повезивању двеју дијаноетичких врлина: истинољубивости и интелектуалне честитости и може се по његовим речима свести „на служење научној истини, подржавање демократских идеја и тражење најбољих облика државног уређења. У свему томе, увек и изнад свега, у верној служби своме народу!”³⁴

А када је реч уложи правне науке и струке често је истицао: „Она мора постати савест народа. Професори морају студенте учити да је *ius ars boni et aequi* (да је право вештина доброг и праведног). Уставописци и записници не смеју испуњавати све жеље владара и њихових скутоноша, судије морају судити ‘ни по бабу ни по стричевима’. Ако је тачно, како је давно речено, да ‘правда држи земљу и градове’, а мора бити тачно – онда ни нашу земљу и градове неће без суштинских промена имати шта да држи.”³⁵

Смрћу академика Јовичића остала је празнина коју је осетила наша правно-политичка наука, Одељење друштвених наука САНУ, правни часописи, факултети, институти, Библиотека „Политика и друштво”, као и сва она научна и стручна тела где је он сарађивао, сви они одбори, комисије, редакције, пројекти којима је руководио.

Одласком Миодрага Јовичића на свим тим местима зјапи огроман јаз. Бар донекле, тај празан простор попуњаваће његово обимно научно дело садржано у шест томова његових *Изабраних сјиса*. Захваљујући томе, данашње и будуће генерације српске интелектуалне елите, посебно правничке, имаће прилику да се упознају са идејама Миодрага Јовичића, да из њих уче и да се њима надахњују. Али, и да их критикују и иду даље од њих.

Описаној просветитељској мисији служи и надам се да ће и убудуће служити и Фондација „Миодраг Јовичић” која је основана са циљем да очува успомену на академика Миодрага Јовичића и унапреди изучавање научних области којима се и сам бавио.

* * *

Да закључим. Миодраг Јовичић је водећи теоретичар српске правно-политичке мисли друге половине XX века. Настављач је дела Слободна Јовановића и вредности које је он утемељио у српској култури. У широком распону јавноправних тема којима се бавио, својим

³⁴ Исто, стр. 199.

³⁵ „Од конфедерације до регионалне државе”, разговор Миодрага Јовичића са Милошем Кнежевићем у Милош Кнежевић, *Творци и њумачи*, Дом културе „Студентски град”, Београд 1994, стр. 245.

изузетним знањем, истанчаним сензибилитетом и језиком, настојао је да афирмише у Србији модерну парламентарну демократију, правну државу и владавину права. Његове радове краси стручност, објективност, елегантан стил, јасан и прецизан језик. Стога, његова дела завређују да постану предмет непрекидног проучавања и критичког преиспитивања.

Познато је да, за разлику од нашег, други, срећнији и културнији народи брижљиво чувају успомену на своје најбоље и најумније људе. Дела својих великана они походе и непрекидно проучавају – да би се обогатила знања о њима све новије и новије генерације и саме богатије. Надамо се да ће узорни живот и велико дело Миодрага Јовичића постати предмет таквог проучавања и да ће бити подстицај нашој генерацији и генерацијама које долазе за непрестано враћање нашем старом, добром чика Миши Јовичићу.

На крају, завршићу предавање о Миодрагу Јовичићу његовим речима. Осврћући се једном приликом 1995. на свој животни пут он је овако сумирао свој животопис: „Живео сам паралелно у два света. Један је био реалан свет, који је обележавала Титова владавина, у коме су слободе и права грађана били гушени, али у коме сам, ако сам хтео да преживим, морао да правим компромисе. Члан Партије нисам никада био, али нисам имао храбрости ни да јој се отворено супротстављам. Други мој свет, у коме сам живео, бежећи из оног првог, реалног, био је свет књига, мог Института за упоредно право, мојих компаративних проучавања, па и некаквих успеха у науци. И на крају, последње временско раздобље, оно у коме и данас живимо, јесте време извесног растерећења психе, коришћења каквих таквих могућности да се слободно пише и говори. Очекивао сам, као и многи други, да ће преокрет бити знатно већи, да ће, да будем мало патетичан, после дугог мрака сванути светло и сунчано јутро, али се то није десило. Ипак, да све наде нису изгубљене, а ја лично, ако је то уопште значајно, дајем својим радом скромни допринос да такво јутро и сване.”³⁶

36 „Пребирање по животно-професионалној биографији”, стр. 175–176.

IN MEMORIAM

СЕЋАЊЕ НА ПРОФЕСОРА СТЕВАНА К. ВРАЧАРА (1926–2007)

Стеван К. Врачар је рођен 2. марта 1926. године у селу Круноса-вље, срез Доњи Михољац, Славонија, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Отац Коста је умро 1933, кад је Стеван имао само седам година.

Одрастао је у великом сиромаштву, живећи са још четири млађа брата уз мајку која је била узор пожртвованости, храбрости и честитости. На њеном примеру, млади Стеван Врачар је изградио своју личност беспримерне доброте, високог морала и храбрости. Такав карактер представљао је његов ослонац али и препреку у друштву, у коме су постојале и другачије вредности и склоности. Четири разреда основне школе завршио је у свом родном месту. Наредних шест разреда завршио је у Петровграду, у једној од најстаријих гимназија у Краљевини Југославији. Био је одличан ученик. Школовање је морао прекинути због рата. Седми и осми разред гимназије наставио је после рата у Вршцу (1945–1947. године), где је положио и велику матуру.

На Правни факултет у Београду се уписао 1947. године. Дипломирао је 1951. године и добио стипендију за последипломске студије, које је отпочео исте године, такође, на Правном факултету Универзитета у Београду. За асистента на предмету Теорија државе и права изабран је 1954. а докторску дисертацију „Социјална садржина функције државно-правног поретка” одбранио је крајем 1960. године. За доцента је изабран почетком 1962. године. Имао је дугу и успешну каријеру, прекидану незаслуженим казнама зато што је волео своју отаџбину и борио се за њу. За редовног професора изабран је 1983. године. Предавао је, поред Увода у право, Филозофију права, Теорију државе и права и Методологију права. Пензионисан је 1992. године, али је и после пензионисања још читаву деценију предавао Методологију права на последипломским студијама.

Професор Врачар је свој научни рад почео у раздобљу великих преображаја у Југославији. Наговештено је било напуштање ортодоксног државног социјализма и изградња самоуправљачког друштва. Уверен у неминовност тих промена, професор Врачар је себи дао задатак да изгради нову теорију о улози државе у социјалистичком друштву. Брижљиво је припремао теоријско-методолошку основу на којој ће

засновати своју докторску расправу. На тој основи, изradio је кохерентан систем дисертације, што је било од великог значаја, с обзиром на то да је проблематика дисертације била и остала у попришту идеолошког живота, утицаја, противречности и њиховог разрешавања.

Концепцију дисертације професора Стевана Врачара чини више међусобно повезаних поставки. Полазећи од тада неупитног става да је марксизам исходиште и општа методолошка претпоставка научног рада, Врачар је устврдио да се марксизам схвата догматски и да се налази на нивоу који је далеко испод онога што су представили класици марксизма. С друге стране, Врачар је указао на потребу да се марксизам прилагоди потребама савременог друштва и да се једноставним позивањем на Маркова дела не остварује тај задатак. У центар своје анализе, Врачар је стога ставио процес политичког конституисања друштва, који постоји у сваком глобалном друштву. Установивши поставку о јединству државе и права, професор Врачар је устврдио да државноправни поредак проистиче и егзистира првенствено у оквирима процеса политичког конституисања друштва. Тај процес непосредно детерминише постојање државноправног поретка, а не процес класне диференцијације. Класна структура друштва, према мишљењу професора Врачара, представља једну структуру глобалног друштва која је нешто друго и различито од државноправног поретка, као елемента таквог друштва. Ти се елементи у свом историјском развоју показују с одређеним односима паралелизма, а не безусловне функционалне зависности. Стеван Врачар је стога сматрао да нестанак класне структуре не доводи аутоматски до нестанка државноправног поретка.

Полазећи од таквих поставки, професор Врачар је закључио да у социјализму, као неklasном друштву, државноправни поредак не нестаје и да не може нестати, односно он не „одумиру” у популарном значењу те речи. Из повезивања с процесом политичког конституисања друштва проистичу, како сматра професор Врачар, не само суштински елементи структуре државноправног поретка, него и социјална садржина његове функције. Та садржина је изванредно сложена, те се може посматрати у најразличитијим аспектима (класна и друштвена функција државноправног поретка). Главна места садржине друштвене функције државноправног поретка јесу: вршење регулаторне улоге у основним друштвеним процесима; реализација друштвеног интереса и, најзад, конституисање солидарне заједнице.

Професор Врачар је имао ретку част да сарађује с горостасом наше правне мисли, академиком Радомиром Д. Лукићем. С обзиром на то да његова дисертација није била објављена све до 1965. године, мало је студената у то време препознавало у професору Врачару будуће велико име наше правне науке. Но, једна дискусија о појму права са становишта правне теорије и позитивноправних научних дисциплина, одржана 1963. године на Правном факултету Универзитета у Београду,

учинила је познатим име Стевана Врачара. Уследила је затим расправа о плурализму у социјалистичкој демократији, која није била дочекана на нож од политичких цензора. Охрабрен тиме, професор Врачар објављује у часопису *Гледишта* (број 8–9/1967) чланак „Партијски монополизам и политичка моћ друштвених група”. Тим чланком започињу невоље професора Врачара. Након учешћа у јунским протестима 1968. и након расправе о уставним амандманима која је одржана на Правном факултету Универзитета у Београду, и сопственог прилога о томе, удаљен је из наставе и премештен у Институт за правне и друштвене науке на Правном факултету у Београду 1972. године. Прилог „Такозвани уставни амандмани су израз друштвене кризе, али нису и излаз из ове кризе” професора Врачара показао се историјски вредним. Нажалост, у српском друштву најбољи често не бивају награђени него кажњени. Стеван Врачар се, у том погледу, придружио Ђорђу Тасићу, Томи Живановићу, Живојину Перићу, Слободану Јовановићу и многим другим великанима наше правне мисли.

Професора Врачара физички више нема међу нама. Најзначајнија његова научна дела (пored наведене докторске дисертације) јесу: *Структуралности филозофије права* и *Преиспитивање правне методологије*. Беспрекоран морални лик и изузетна доброта Стевана Врачара остају вечно записани у нашим сећањима.

Све док траје незаборав професор Врачар је са нама на Правном факултету Универзитета у Београду, који је увек волео чак и у моментима кад му је чињена неправда.

Будимир Кошутих

ПРИЛОЗИ

СТАТУТ ФОНДАЦИЈЕ „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ“ И РЕШЕЊЕ О РЕГИСТРАЦИЈИ

У складу са одредбама чланова 68 и 34 Закона о задужбинама и фондацијама (*Службени гласник Републике Србије* број 88/2010), члана 5 став 1 Одлуке о оснивању Фонда „Миодраг Јовичић“, коју је донела оснивач Фонда Славка Јовичић, а оверио Први општински суд у Београду дана 13. 12. 2002. године под I/1 Ов. бр. 16429/02, и члана 17 став 2 Правила Фонда „Миодраг Јовичић“, Управа Фонда „Миодраг Јовичић“ дана 20. фебруара 2012. године доноси једногласно нови

СТАТУТ ФОНДАЦИЈЕ „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ“

Уводне одредбе

Члан 1.

Фонд „Миодраг Јовичић“ основан је одлуком оснивача Славке Јовичић ради очувања и неговања успомене на академика Миодрага Јовичића и унапређивања изучавања научних области којима се пок. Миодраг Јовичић бавио за живота и то у првом реду уставног права и политичких система.

Фонд је основан Одлуком о оснивању Фонда „Миодраг Јовичић“ која је у писаној форми оверена пред Првим општинским судом у Београду на дан 13. 12. 2002. године, под бројем I/1 Ов. бр. 16429/02.

У складу са чланом 68 став 1 Закона о задужбинама и фондацијама Фонд „Миодраг Јовичић“ наставља са радом као Фондација „Миодраг Јовичић“ (у даљем тексту: Фондација).

Фондација је недобитна, невладина организација основана на неодређено време ради добротичног остваривања опште корисних циљева утврђених Одлуком о оснивању Фонда „Миодраг Јовичић“ и овим статутом.

Фондација има својство правног лица и за обавезе преузете у правном промету одговара целокупном својом имовином.

Назив и седиште

Члан 2.

Назив Фондације је: Фондација „Миодраг Јовичић”.

Члан 3.

Седиште Фондације је у Београду.

Управни одбор може донети одлуку о промени седишта Фондације.

Облик и садржај печата

Члан 4.

Фондација има печат округлог облика садржине: „Фондација Миодраг Јовичић – Београд”.

Циљеви и делатности

Члан 5.

Циљеви Фондације су:

- очување и неговање успомене на академика, професора др Миодрага Јовичића,
- унапређивање изучавања научних области којима се пок. Миодраг Јовичић бавио за живота, и то првенствено уставног права као и политичких система.

Члан 6.

Циљеви Фондације се остварују у првом реду додељивањем годишње награде за објављене научне радове на српском језику или страним језицима оним научницима који су својим радом и објављеним делима показали да имају озбиљно интересовање и способности за истраживања у научним областима којима се академик, професор Миодраг Јовичић бавио за живота и то пре свега у области уставног права и политичких система.

Циљеви Фондације могу се, у оквиру расположивих средстава, остваривати и на други начин по одлуци Управног одбора Фондације, а нарочито:

- објављивањем књига, студија, чланака, брошура и других публикација у складу са законом,
- организацијом самостално или у заједници са другима домаћих и међународних конференција, јавних трибина, округлих столова, семинара, саветовања и других облика научног и стручног усавршавања.

Члан 7.

Награда Фондације „Миодраг Јовичић” додељује се, по правилу, једном годишње.

Члан 8.

Одлуку о награди доноси Управни одбор Фондације.

Члан 9.

Управни одбор Фондације на почетку сваке календарске године, а најдоцније до 31. марта текуће године, именује жири за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић” и одређује висину награде.

Члан 10.

Жири за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић” има три члана.

Управни одбор Фондације доноси пословник о раду жирија.

Жири свој предлог за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић” доставља Управном одбору Фондације најдоцније до 1. септембра текуће године.

Даном достављања предлога Управном одбору Фондације жири престаје са радом.

Члан 11.

Управни одбор Фондације доноси одлуку о додељивању награде најдоцније до 25. септембра текуће године.

Члан 12.

Управни одбор Фондације није везан предлогом жирија за доделу награде.

Управни одбор Фондације може одлучити да се награда у текућој години не додели.

Члан 13.

Чланови Управног одбора Фондације и чланови жирија за свој рад не добијају новчану награду.

Управни одбор Фондације може одлучити да се појединим члановима Управног одбора Фондације, као и појединим члановима жирија надокнаде оправдани издаци учињени за учешће у раду Фондације „Миодраг Јовичић”.

Органи Фондације

Члан 14.

Органи Фондације су Управни одбор Фондације и управитељ.

Управни одбор Фондације

Члан 15.

Управни одбор Фондације управља Фондацијом.

Управни одбор Фондације има пет чланова.

Члан 16.

Надлежности Управног одбора Фондације су:

1. доноси Статут Фондације и његове измене и допуне,
2. именује и разрешава дужности управитеља,
3. бира председника Управног одбора Фондације,
4. именује чланове Управног одбора Фондације у следећем мандату,
5. доноси опште акте Фондације,
6. доноси финансијски план и завршни рачун,
7. одлучује о начину коришћења имовине Фондације,
8. стара се о јавности рада,
9. доноси пословник о свом раду,
10. доноси пословник о раду жирија за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић”
11. именује жири за доделу награде Фондације „Миодраг Јовичић”,
12. одређује висину награде Фондације „Миодраг Јовичић”,
13. доноси одлуку о додељивању награде Фондације „Миодраг Јовичић”,
14. обавља и друге послове у складу са законом, Одлуком о оснивању фонда „Миодраг Јовичић” и овим статутом.

Члан 17.

Седнице Управног одбора Фондације сазива, утврђује дневни ред и њима председава председник Управног одбора Фондације.

Председника Управног одбора Фондације бира Управни одбор Фондације из редова својих чланова.

У случају спречености председника Управног одбора Фондације да врши овлашћења која су му поверена овим статутом, њега може заменити у томе други члан Управног одбора Фондације кога на то овласти председник или Управни одбор Фондације.

Управни одбор Фондације доноси пуноважне одлуке већином гласова од укупног броја чланова Управног одбора Фондације, осим када је овим статутом прописано другачије.

Управитељ

Члан 18.

Управитељ Фондације:

1. заступа Фондацију и одговара за законитост рада Фондације,
2. води послове Фондације сагласно одлукама Управног одбора Фондације,
3. подноси Управном одбору Фондације предлог финансијског плана и завршног рачуна,
4. обавља и друге послове у складу са Законом и овим статутом.

Начин именовања и опозива орјана и њрајање мандаџа

Члан 19.

Чланове Управног одбора Фондације у следећем мандату именоваће својом одлуком чланови Управног одбора Фондације којима мандат истиче.

На исти начин именоваће се чланови Управног одбора Фондације и после тога.

Члан 20.

Мандат чланова Управног одбора Фондације траје пет година.

Управни одбор Фондације се састоји од пет чланова.

Чланство у Управном одбору Фондације престаје истеком мандата, опозивом, оставком, губитком пословне способности или смрћу.

По истеку мандата, члан Управног одбора Фондације може поново бити биран у Управни одбор Фондације у следећем мандату.

Члан 21.

Управни одбор Фондације може опозвати било ког свог члана пре истека његовог мандата.

Предлог за опозив члана Управног одбора Фондације може дати било који члан Управног одбора Фондације или управитељ, и тај предлог се доставља свим члановима Управног одбора Фондације најмање 30 дана пре одржавања седнице на којој се одлучује о опозиву.

Члан 22.

Члан Управног одбора Фондације може дати оставку на своје чланство у Управном одбору Фондације о чему је дужан да обавести председника Управног одбора Фондације у писаној форми.

Када члан Управног одбора Фондације поднесе оставку на своје чланство у Управном одбору Фондације, као и када члан Управног одбора Фондације није у могућности да врши функцију члана Управног одбора Фондације из било ког разлога, Управни одбор Фондације ће тога члана разрешити дужности.

Члана Управног одбора Фондације који је опозван, разрешен или преминуо замениће други члан кога ће кооптирати преостали чланови Управног одбора Фондације са истим мандатом који је имао замењени члан.

Члан 23.

Управитеља Фондације именује и разрешава Управни одбор Фондације, на предлог било ког члана Управног одбора Фондације.

Мандат управитеља траје пет година.

Управни одбор Фондације разрешава управитеља:

1. ако у обављању својих дужности не поступа савесно, са пажњом доброг домаћина,
2. ако користи имовину Фондације у личном интересу,
3. ако својим поступцима наноси штету Фондацији,
4. из других оправданих разлога.

Начин стицања имовине и коришћење средстава

Члан 24.

Фондација може стицати имовину од добровољних прилога, поклона, донација, финансијских субвенција, заоставштина, камата на улоге, закупнине, ауторских прва, дивиденди и других прихода остварених на законом дозвољени начин.

Члан 25.

Имовина Фондације користи се искључиво за остваривање циљева утврђених Одлуком о оснивању Фонда „Миодраг Јовичић” и овим статутом.

Имовина Фондације не може се делити оснивачима, члановима органа управљања, запосленима или са њима повезаним лицима.

Одредба става 2 овог члана не односи се на давање примерених награда и накнада оправданих трошкова насталих у вези са остваривањем

циљева Фондације (путни трошкови, дневнице и др.), уговорене теретне обавезе и исплату зарада запослених.

Јавности рада

Члан 26.

Рад Фондације је јаван.

Јавност рада Фондације обезбеђује се објављивањем годишњег извештаја о раду на интернету, у публикацијама, саопштењима за јавност или на други погодан начин.

О јавности рада Фондације стара се Управни одбор Фондације.

Оснивач и његово учешће у својству суоснивача

Члан 27

Оснивач Фондације је Славка Јовичић, од оца Душана, из Београда, улица Народних хероја број 15/4.

Оснивач Фондације Славка Јовичић носилац је личне карте број 1639913, односно носилац ЈМБГ 2604926715313.

Члан 28.

Управни одбор Фондације може одобрити физичком или правном лицу да у својству суоснивача приступи Фондацији.

Одлуку из става 1 овог члана Управни одбор Фондације доноси једногласно.

Физичко или правно лице које у својству суоснивача приступа Фондацији о томе закључује уговор са Фондацијом. Потписи на том уговору морају бити оверени у складу са законом.

Члан 29.

Уговор о приступању доставља се органу надлежном за послове уписа и вођења Регистра ради уписа података о лицу које приступа у својству суоснивача у Регистар.

Начин одлучивања о статусним променама, промени правне форме и престанку рада

Члан 30.

О статусним променама, промени правне форме и престанку рада Фондације одлуку доноси Управни одбор Фондације.

Начин расподеле имовине у случају престанка рада

Члан 31.

У случају престанка рада Фондације, одлуку о расподели имовине доноси Управни одбор Фондације.

Члан 32.

Преостала имовина Фондације може се доделити само другој фондацији, задужбини, основаној ради остваривања опште корисног циља или удружењу основаном ради остваривања истих или сличних опште корисних циљева.

Преостала имовина може се доделити једном или се расподелити на више лица из става 1 овог члана.

Члан 33.

У случају да Управни одбор Фондације не донесе одлуку о расподели преостале имовине у року од 30 дана од дана доношења одлуке о престанку Фондације, одлуку о расподели имовине доноси надлежни орган јединице локалне самоуправе на чијој се територији налази седиште Фондације.

Последица измена Статута и других општих аката

Члан 34.

Измене статута врши Управни одбор Фондације.

Члан 35.

Друге опште акте Фондације доноси и њихове измене врши Управни одбор Фондације.

Иницијативу за доношење и измене општих аката Фондације, могу дати управитељ и било који члан Управног одбора Фондације. Иницијатива за доношење општег акта са образложењем, односно иницијатива за измену општег акта са предлогом измена, подноси се председнику Управног одбора Фондације. Председник Управног одбора Фондације је дужан да у року од 30 дана од подношења иницијативе сазове седницу Управног одбора Фондације са дневним редом на којем је разматрање и одлучивање о иницијативи.

У случају да председник Управног одбора Фондације не сазове седницу, подносиоци иницијативе овлашћени су да у наредних 30 дана сазову седницу на којој ће се разматрати њихова иницијатива. Тако сазваној седници председава лице које је поднело иницијативу, односно једно од тих лица, које она изабере.

Завршне одредбе

Члан 36.

На сва питања која нису регулисана овим статутом примењиваће се одредбе Закона о задужбинама и фондацијама.

Члан 37.

Даном почетка примене овог статута престају да важе правила Фонда.

Члан 38.

Овај статут ступа на снагу на дан доношења.

Председник Управе Фонда „Миодраг Јовичић”

(др Ђурица Крстић, с. р.)

РЕШЕЊЕ О РЕГИСТРАЦИЈИ ФОНДАЦИЈЕ „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”

 Агенција за регистар задужбина и фондова Регистар задужбина и фондова	 MIODRAG
Број КЗФ 236/2012 Датум 26.03.2012. године Београд	
Агенција за привредни регистар, Регистратор који води Регистар задужбина и фондова, на основу члана 24. Закона о задужбинама и фондацијама („Службени гласник РС” бр. 88/09), поступајући по пријави за упис у складним задужбина, фондација и фондова у Регистар задужбина и фондова, која је изаша из стране Фондација “Миодраг Јовичић”, проси:	
Име и презиме: Јована Ђ. Тодоровић Јовичић	
РЕШЕЊЕ	
Уписује се у Регистар задужбина и фондова у складним фондација са следећим подацима:	
Облик организације: Фондација	
Назив: Фондација “Миодраг Јовичић”	
Седиште и адреса: Народних хероја 15/4, Београд-Палић, Београд, Србија	
Матични број: 17672860	
ПИБ: 104701407	
Датум оснивања: 14.07.2003	
Датум доношења статута: 20.02.2012	
Делатност: 9499 – Делатност осталих организација на блага учешћа	
Циљеви:	
- Остало – Одржање и постојање услова на којима, професору др Миодрагу Јовичићу, Унапређење научних области којима се пос. Миодраг Јовичић бавио то живота, и то првенствено Уставног права као и политичког система. - Промоција и изградња и унапређење науке и образовања	
Подаци о оснивачима:	
Име и презиме: Слава Јовичић	
ЈМБГ: 2004906703313	
Адреса: Народних хероја 15/4, Београд-Палић, Србија	

Подаци о управителу:
Име и презиме: Драга Ђокић-Љакић
ЈМБГ: 0104962713001
Адреса: Булевар Краља Александра 255, Београд-Винцари, Србија

Подаци о предстојећем управном одбору:
Име и презиме: Јована Тркуља
ЈМБГ: 1304952710026

Подаци о члановима управног одбора:
Име и презиме: Слабољуб Марковић
ЈМБГ: 1104952710471
Име и презиме: Миломир Јовановић
ЈМБГ: 2104971772030
Име и презиме: Војислав Станковић
ЈМБГ: 0207952710471
Име и презиме: Ђорџа Крстић
ЈМБГ: 19059247104108

Врста фонда према на којој се оснива: Неограничена

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Предметним одлуком број КЗФ-236/2012, издатом је дана 08.05.2012. године, усвојеном одлуком упис упис у складу са:

Фондација "Миодраг Јовичић"

у Регистар задруга и фондова, а документацију чланску у потпис и привремену документацију број КЗФ-236/2012.

Како су испуњене услове прописане одредбом члана 68. Закона о задругама и фондовима („Службени РС” бр.88/10.) и члана 9. Правилника о блиској сарадњи и потпису уписа и пописа Регистра задруга и фондова („Службени РС” број 146/11), Регистратор је укључио као у документацију.

Упис у складу са задругама, фондовима и фондовима из члана 68. Закона о задругама и фондовима, са Законом о задругама и фондовима у Регистар, врши се без накнаде.

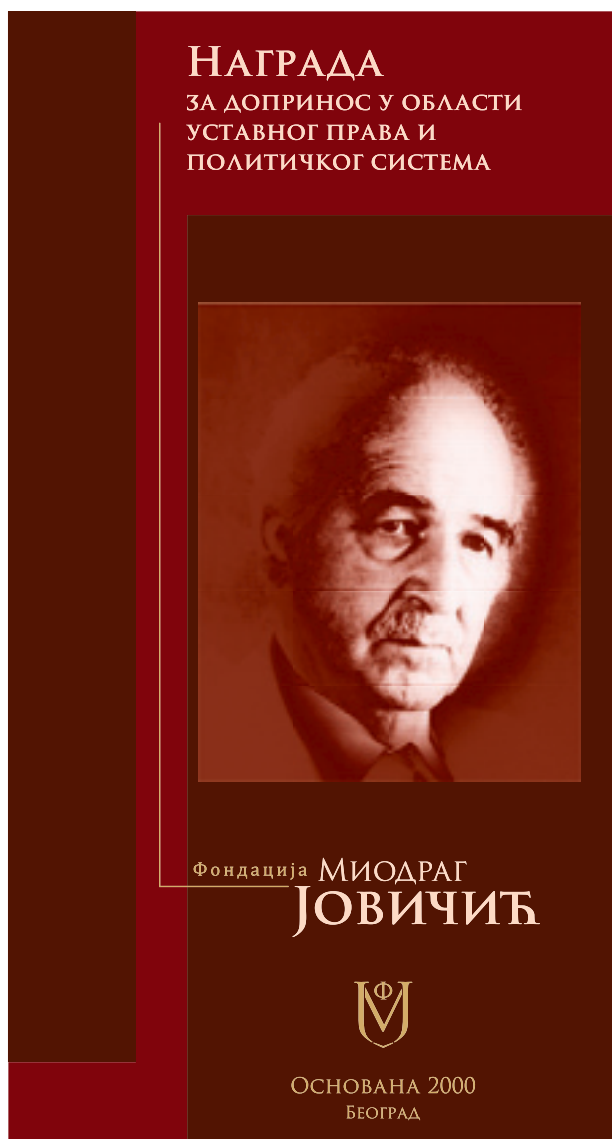
Начин остваривања средстава:

Промислом или ропотом може се остварити управни спор, у року од 30 дана од дана одлуке о ропоту.

Страна 2 од 2

ИЗ ФОТО-ДОКУМЕНТАЦИЈЕ
ФОНДАЦИЈЕ „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”

Плакат Фондације „Миодраг Јовичић”

УПРАВИТЕЉИ ФОНДАЦИЈЕ

Славка Јовичић
(2001–2010)

Данка Јовановић
(2011–)

ПРЕДСЕДНИЦИ УПРАВНОГ ОДБОРА
ФОНДАЦИЈЕ „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”

Угљеша Крстић
(2001–2004)

академик Војислав Становчић
(2004–2008)

др Ђурица Крстић
(2009–2011)

проф. др Јовица Тркуља
(2012–)

ЧЛАНОВИ УПРАВНОГ ОДБОРА ФОНДАЦИЈЕ

Угљеша Крстић
(2001–2004)

др Ђурица Крстић
(2005–)

академик Војислав Становчић
(2001–)

проф. др Момир Милојевић
(2012–)

академик Данило Баста
(2001–2004)

Слободан Б. Марковић
(2001–)

проф. др Јовица Тркуља
(2001–)

проф. др Миодраг Јовановић
(2008–2012)

Чланови Управног одбора с лева на десно: др Ђурица Крстић, Славка Јовичић, проф. др Данило Баста, академик Војислав Становчић, проф. др Јовица Тркуља, Слободан Б. Марковић, Правни факултет, Београд, 16. октобар 2010.

ДОБИТНИЦИ НАГРАДЕ ФОНДАЦИЈЕ „МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ”

проф. др
Коста Чавоски
(2001)

проф. др
Стеван Врачар
(2002)

академик
Данило Баства
(2003)

академик
Војислав Становчић
(2004)

проф. др
Павле Николић
(2005)

проф. др
Вучина Васовић
(2006)

проф. др
Маријана Пајванчић
(2007)

проф. др Лидија
Баства Флајнер
(2008)

проф. др
Будимир Кошутић
(2009)

проф. др
Драгољуб Поповић
(2010)

проф. др
Милан Подунавац
(2011)

проф. др
Јовица Тркуља
(2012)

Уручивање Награде Фондације „Миодраг Јовичић” академику Данилу Басти,
Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 16. октобар 2003.

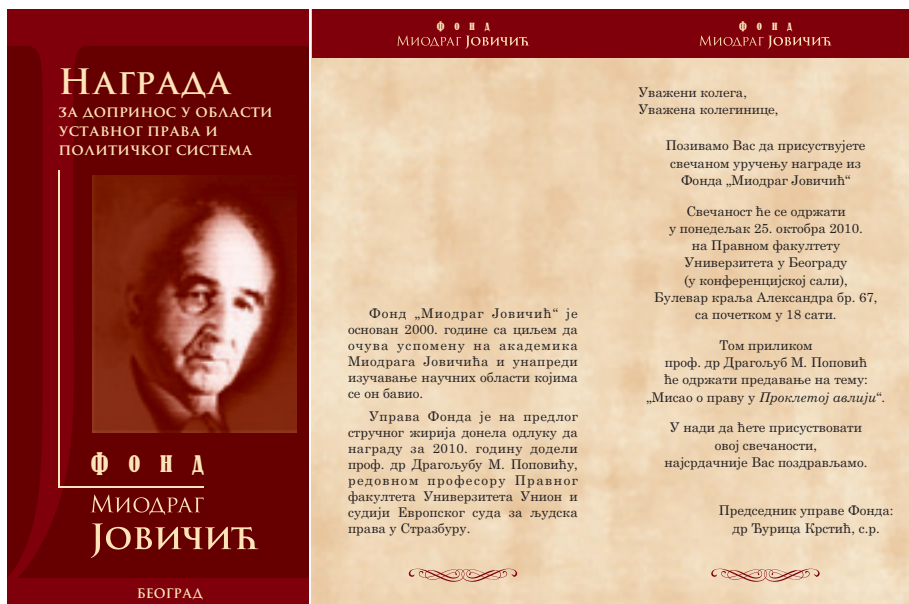
Уручивање Награде Фондације „Миодраг Јовичић” проф. др Лидији Баста
Флајнер, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 16. октобар 2008.

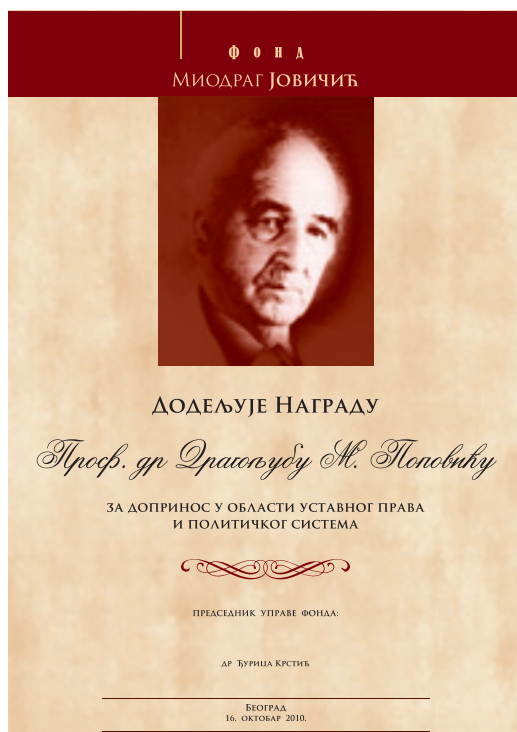
Уручивање Награде Фондације „Миодраг Јовичић” проф. др Драгољубу Поповићу, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд,
25. октобар 2010.

Уручивање Награде Фондације „Миодраг Јовичић” проф. др Јовици Тркуљи,
Правни факултет Универзитета у Београду , Београд,
16. октобар 2012.

Позивница за уручивање Награде Фондације „Миодраг Јовичић” за 2010. проф. др Драгољубу Поповићу

Диплома Награде Фондације „Миодраг Јовичић” која је за 2010. годину додељена проф. др Драгољубу Поповићу.

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ФОНДАЦИЈЕ

Миодраг Јовичић о себи и други о њему, приређивач Јовица Тркуља, прво издање, формат 13x20 cm, броширан повез, ћирилица, 207 стр., Фондација „Миодраг Јовичић” и Првни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2002.

Изабрани сјиси Миодрага Јовичића у 6 књија, уредник Јовица Тркуља, прво издање, формат 17x24 cm, тврд повез, ћирилица, Фондација „Миодраг Јовичић”, Службени гласник и Првни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2006.

Миодраг Јовичић
Демократија и одговорност
(стр. 299)

Миодраг Јовичић
Локална самоуправа
(стр. 586)

Миодраг Јовичић
Устав и уставност
(стр. 714)

Миодраг Јовичић
Савремени федерализам
(стр. 505)

Миодраг Јовичић
Уставни и политички системи
(стр. 810)

Миодраг Јовичић
Србија на прелому векова
(стр. 622)

Миодраг Јовичић, *Слободан Јовановић – илустрован монографија*, прво издање, формат 17x24 цм, броширан повез, ћирилица, 141 стр., Фондација „Миодраг Јовичић” и Службени гласник, Београд, 2011.

ИНДЕКС ИМЕНА

А

Акерман, Брус, 209
Андрић, Иво, 185–186, 188–195
Августин, 90
Ајзенхауер, Двајт, 159
Аквински, Тома, 90
Алзузијус, 202
Алкибијад, 86–87
Алтфатер, Елмар, 213
Анахарсид, 82
Arato, 202
Арент, Хана, 209
Аристотел, 87–90, 93, 202, 207
Арнолд, Рајнер, 171–173
Арон, Рејмон, 206
Ackerman, 202

Б

Бајазит, 191–193
Барбер, Бењамин, 117
Bast, Jürgen, 173
Баста, Данило Н., 14–15, 17–19, 23, 39–40, 53–54, 65–69, 75–76, 97–98, 147, 156, 182, 227, 232, 261–263
Баста Флајнер, Лидија, 15, 22–25, 139–147, 179, 181, 199, 203, 233, 262–264
Бекон, Френсис, 141
Бентам, Џеретин, 141
Беџот, Валтер, 141
Бијађини, Ђовани, 114
Бизмарк, Ото фон, 79, 159, 162
Blair, A., 148
Блекстон, 141
Блер, Тони, 164
Блох, 66–67
Bluhm, Wiliam, 201
Бобио, Норберт, 118

Богданди, Армин фон, 166, 173
Bogdandy von, Armin 167, 170, 173
Бректон, 48, 83–84
Бруем, лорд, 48
Булинброк, лорд, 49
Бурке, 210
Burke, 16, 201

В

Вајлер, Јосеф, 148, 163, 167–168
Васовић, Вучина, 15, 20–22, 109–113, 139–144, 262
Верба, Алмонд, 201
Вергилије, 206
Висарионович, Јосиф Стаљин, 79, 214
Voegelin, Eric, 201
Vorlander, H., 132
Врачар, Стеван К., 17–19, 23, 53–56, 69, 75–76, 97–98, 155–156, 200, 233, 239–241, 262

Г

Гаспери, де, 160
Гиденс, 114, 117
Гоја, 206
Горних, Герхард, 171
Грим, 167
Grimm, 167
Грин, Томас Хил, 92
Guizot, 201

Д

Давидовић, Димитрије, 44
Давидовић, Љуба, 224
Дајси, А. В., 141
Дал, Роберт, 20, 110, 117–118
Дарендорф, Ралф, 117–118, 215

- Делимо, Жан, 206
Deringer, 202
Dimitrijević, N., 129, 130, 132
Диркем, Емил, 92
Душан Силни, 78, 83, 228
Dyzenhaus 202
- Ђ
- Đinđić, Zoran, 128–129, 133–134
Ђорђевић, Јован, 146, 200, 227
Ђукић, Славољуб, 194
Ђурић, Михаило, 18, 26, 65–66, 217
- Е
- Eaghton, Terry, 147
Едвард I, 49
Едвард IV, 84
Енеја, 206
Есхил, 85
Естен, Валериј Жискар де, 164, 167
- Ж
- Живановић, Тома, 23, 156, 230, 241
- З
- Zakarie, Fareed, 151
Зелер, Мартин, 213
- И
- Илић, Михаило, 228, 230
Иљич, Владимир Лењин, 17, 53, 79
Иванчевић, Лидија, видети: Баста
Флајнер Лидија,
Isensee, Josef, 159
- Ј
- Јасперс, Карл, 18, 65
Jaeger, Werner, 201
Јевтић, Милош, 221, 231
Јелинек, Георг, 142
Јеринг, Рудолф, 84
Јован са Патмоса, 220
Јовановић, Данка, 15, 258
Јовановић, Живота,
Јовановић, Миодраг, 14–15, 199, 203,
213, 218, 261
Јовановић, Слободан, 12, 14, 16–18,
23, 27, 32, 40, 65–66, 70–71, 110,
141, 155–156, 223, 226–230, 234–
235, 241, 267
- Јовичић, Милица, 42
Јовичић, Миодраг Миша, 11
Јовичић, Славка, 13–15, 28, 30, 41–42,
5, 68–69, 72, 77–78, 112, 127–128,
145, 157, 183, 245, 251, 258, 261
Joerges, C., 164
Јустинијан, 79, 102
- К
- Кандит, 221
Кант, Имануел, 8, 65–67, 82, 110
Кардељ, Едвард, 33, 101, 225
Касирер, 18, 65
Катон, Марко Порције, 44
Кафка, Франц, 185, 187
Кашанин, Милан, 220
Келзен, Ханс, 18, 65, 71, 103, 106
Кин, Џон, 25, 200, 202
кнез Милош, видети: Обреновић,
Милош, кнез, 44
Кнежевић, Милош, 235
Кол, Хелмут, 161
Констан, Бенжамен, 209
Константиновић, Зоран, 194
Кошутић, Будимир, 15, 22–24, 155–
157, 181, 213, 219, 241, 262
Крастев, И., 151
Крилов, 79
Крстић, Ђурица, 14–15, 21, 25, 109,
111, 121, 126, 179, 181, 252, 259–261
Крстић, Угљеша, 14–15, 220, 232, 259–
260
Ксенофонт, 86–87
Коук, Едвард, 84, 141
- Л
- Лајпхарт, 20, 110, 143
Лењин, видети: Иљич, Владимир
Лењин,
Levenštajn, K., 129–130, 135
Ливије, Тит, 207
Ликург, 79
Липонен, Паво, 164
Лок, Џон, 91, 141, 205, 210
Loewenstein, 202
Луј XIV, 80
Лукић, Радомир, 23, 155–156, 230, 240
Лутер, Мартин, 86

- М
 Макијавели, Николо, 79, 85, 90, 202
 Магнет, 167
 Magnett, P., 167–168
 Ману 78
 Манцини, Ф., 163
 Марковић, Божидар С., 18, 23, 65–66, 71, 156, 229
 Марковић, Слободан Б., 14, 261
 Маркс, Карл, 213–214, 240
 Матић, Димитрије, 23, 66, 156
 Матић, Милан, 25, 200–201
 Маус, Ингеборг, 147
 McCornick, John, 162
 Медисон, Џејмс, 46–48
 Мелерс, 170
 Meny, Y., 164
 Michaelman, F. I., 131
 Мил, Џон Стјуарт, 87, 141, 149
 Mill, 149
 Милић, Владимир, 42
 Милојевић, Момир, 226, 233, 260
 Милошевић, Слободан, 215
 Митеран, Франсоа, 161
 Мојсије, 78–79, 87
 Möllers, Christoph, 170
 Моне, Жан, 159, 161
 Монтескије 45, 83, 141, 201–202, 205, 208–209, 216
 Н
 Николаидес, 167
 Nicolaidis, K., 167–168
 Николић, Павле, 15, 19–20, 97–100, 147, 200, 262
 Ниче, Фридрих, 18, 65
 Новаковић, Стојан, 230
 Нојман, 202
 Њ
 Његош, видети: Петровић Петар Његош
 О
 Oppermann, Thomas, 162, 173
 Остин, Џон, 91
 П
 Падиља, Игнасио, 185
 Пајванчић, Маријана, 15, 21–23, 121–128, 139, 144, 155–156, 262
 Папијан, 49
 Пејн, Томас, 46, 48
 Пекић, Борислав, 195
 Перикле, 86–87, 204, 207
 Перић, Живојин, 14, 23, 156, 226, 230, 241
 Петровић, Петар Његош 80
 Платон, 79, 87–90, 207
 Плевен, Рене, 159
 Подунавац, Милан, 25–26, 199–204, 263
 Поповић, Витомир, 23, 25, 155–156, 179, 181
 Поповић, Драгољуб, 15, 23–25, 179–184, 199, 203, 213, 218, 233, 261–263
 Поповић, Јован Стерија, 14, 23, 66, 156, 226
 Пројс, Улрих, 166–167
 Preuss, Ulrich K., 167, 202
 Puhovski, Ž., 134
 Р
 Радбрух, Густав, 92–93
 Rawls, J., 25, 201
 Rodin, D., 134
 Rosenfeld, 148
 Русо, Жан-Жак, 43, 45, 91
 Rousseau, 91, 149
 Рузвелт, Франклин, 208–209
 С
 Сартр, Жан Пол, 85, 206
 Сартори, Ђовани, 20, 110, 118
 Секулић, Исидора, 195
 Сенека, 79
 Серкас, Хавијер, 195
 Сјеејс, 172
 Склар, Џудит, 205
 Скот, А., 163
 Сократ, 86–88, 207
 Солон, 78–79, 82, 84
 Софокле, 86
 Спаркс, Крис, 25, 200, 202
 Спасојевић, Живан, 23, 156
 Спинели, А., 163
 Стаљин, видети: Висарионович Јосиф Стаљин

- Становчић, Војислав, 14–15, 17–19, 21–22, 30, 36, 39–40, 42, 53–54, 65, 67, 75–78, 109, 111, 121, 126, 139, 144, 200, 259–262
Степановић Тодоровић, Соња, 226, 228
Стефановић, Јован, 227
Суту, Жорж-Анри, 159
Су Ћи, 208
- Т
- Таљеран, 208
Тасић, Ђорђе, 18, 23, 65–66, 155–156, 200, 228, 230, 241
Тацит, 83, 202, 204
Тито, Јосип Броз, 236
Тодоровић, Божидар, 26, 217
Токвил, Алексис де, 83, 201–202, 207, 209–210
Tomkins, A., 160, 164, 168
Тркуља, Јовица, 14–15, 17, 19, 21, 23, 26–27, 29, 39–40, 53–54, 56, 65, 67, 109, 111, 121, 126, 155–156, 182, 213–220, 259, 261, 263–264
Труман, Хари, 159
Тукидид, 87, 202, 204, 206
- Ц
- Chalmers, D., 160, 164
Chronowski, Nora, 175
- У
- Улпијан, 79–80
Унамуно, Мигуел де, 195
- Ф
- Фереро, Гиљермо, 202, 207–208
Февр, Лисјен, 205
Фивег, 18, 65–66
Фихте, Јохан Готлиб, 18, 65–66
Фишер, Јошка, 16, 31, 64
Флајнер, Томас, 142
Фолкман-Шлук, 66
Фортескју, Џон, 84
Foster, Nigel, 171
Фридрих, Карл Ј., 170
Friedrich, Karl J., 170, 201
Фукујама, 114, 147
- Х
- Хабермас, Јирген, 118, 143, 166
Habermas, J., 167
Halter, Ulrich, 168
Хамилтон, 47–48
Хамураби, 79, 84
Хантингтон, 114
Хартли, Тревор, 167
Hartley, T., 167
Хегел, Георг Вилхелм Фридрих, 18, 66, 86, 92, 142
Хелд, Давид, 114, 117–118, 147
Хенис, 18, 65
Higuchi, 148
Хобс, Томас, 88, 90, 141, 202, 204–205
Христ, 102
- Ц
- Цицерон, 44, 48, 83, 87, 90
- Ч
- Чавошки, Коста, 14–17, 19, 21, 23, 39–42, 65, 67, 69, 75–76, 97–98, 156, 182, 232, 262
Чок, Вида, 147
- Џ
- Џаџић, Петар, 194
Џејмс I 141
Џеферсон, Томас, 91, 210
Џем, 191–193
Џорџ III, 48
- Ш
- Шан, Јан 80
Шелинг, 18, 65
Ширак, Жак, 164
Shalmers, 168
Smith, A., 148
Шмит, Карл, 18, 65, 202, 205
Schmit, K., 25, 201
Шуман, Робер, 159, 161
Шушњић, Ђуро, 217
- W
- Walker, N., 167
Weiler, J. H. N., 161, 164, 167–168
Wind, M., 167

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

061.27(497.11)"2000/2012"

34:929 Јовичић М.

ФОНДАЦИЈА "Миодраг Јовичић" : првих дванаест година
: (2000–2012) / приредио Јовица Тркуља. – Београд : Досије
студио : Фондација "Миодраг Јовичић", 2013 (Београд :
Досије студио). – 271 стр. : фотогр. ; 24 cm

Тираж 500. – Регистар.

ISBN 978-86-6047-124-8 (ДС)

а) Фондација "Миодраг Јовичић" (Београд) – 2000–2012

б) Јовичић, Миодраг (1925–1999)

COBISS.SR-ID 203260172